

LOOMING

JANUAR 1967

EESTI NSV KIRJANIKE LIIDU HÄÄLEKANDJA

1

Punga laulud

I

Oma õheda siidisärgi sees
minu unenäol hakkab häbi
selle taevase tulevärgi ees,
mis kumab mu laugudest läbi.

Kuskilt sügavalt tuikab vetesoon,
kuskilt ülevalt soojust sajab . . .
Ja mina ei tea, kes neist mind loob
ja keda ma rohkem vajan.

Ja mina nii meeletut teadmatust tean
ühest lõuna poolt lendavast laevast.
Kui aeg tuleb, minagi lendama pean —
kas minule jätkub siis taevast?

II

Oled tulija,
teeta teeline,
oled tulek ise,
ta kohin ja vahk,
oled tuisakas oja
tulvaveeline,
oled kõikjale valguv
vetelakk.

Olen ootaja,
enese kamber ja katus,
olen ootus ise,
igast värinast hell,
olen iga sekundi
kordumatust
sinu põues helistav
pulmakell.

III

Õö tõusis maa pealt — soe ja must,
ja laine veeres mullapinnas.
Oh maa, mu maa, suurt juubeldust
su miljon südant lööb mu rinnas.

Mu ümber virdab sündiv tuul —
veel samm, veel hetk, veel petlik rahu...
Ma tunnen hingust oma suul,
ma enam endasse ei mahu.

Ja kaob mu mõte nagu kõik,
kaob kuhugi, kus ots ja algus.
Näe, taevast, mis kui kuldne vaik,
nüüd mulle,
mulle paistab valgus!

On kurb minul kurbadest eludest...

Vahtrapuu nutab silmakirjalikult kirevaid pisaraid —
ta siiski ei usu, et on sügis.
Aga siis tuleb hall,
ühel suurel unustamiseööl.
Valusa valgusenoaga lõigatakse piirimärgid.
Kaks püha päikest särtsuvad taevas.
Ja vanakesed konutavad tühja valge laua taga.

On kurb minul kurbadest eludest...

Luiteliivale

Mina mõistan nüüd sind, sina luiteliiv,
kahvatu, kõrretüükane,
nõnda kahvatu, kõrretüükane,
iseendasse lämbuv liivade triiv.

Ei saa ühte hälbinud paljudest...
Võid vaid jälgi enesel jälgida,
merd januda, maad nälgida
ja und näha sündivaist kaljudest.

Näha und, et liituvad raev ja vaev,
kaugeilt kallastelt kokku puhutud,
purjed tormides luikvalgeks uhutud,
läheb suurele sõidule liivast laev.

Musu

lorian ärkas öösel üles. Uni oli tal rahutu ja magamise isu ei olnud. Muidu, kui öösel ärkad, on kõik asjad ebatavalised, aga täna oli pea selge, otsekui polekski maganud. Florian sirutas jala teki alt välja ja liigutas suurt varvast. Kuu paistis aknast sisse ja varvas oli suur, nurgeline, kole ja korpas. Florian liigutas veel varvast ja see oli ikka samasugune.

Aga siis tuli äkki mingi kihu pähe ja magusalt segane tunne Florianil südamesse. Ju ta pea ikka päris selge ei olnud, kuigi kuu paistis hõbedaselt. Florian ronis voodist välja, pea käis natuke ringi ja põrand oli jahe. Florian astus ühelt jalalt teisele, ähkis kõvasti ja sügas ennast kaenla alt. Aga see ei teinud ta magusalt segasele tundele midagi, ta läks palkonile, astus üle jalgrattarisu, üle kapsatünni ja vanade kottade. Haaras roostes vitsast kinni, kummardus ette ja tegi siis näo, nagu tahaks täie rinnaga puhast õhku hingata. Aga sellest ei tulnud midagi välja, sest kuupaiste oli hõbedane ja löi pähe. Floriani süda muutus äkki nii haledaks, et kui ta oleks naine olnud, siis ta oleks poetanud ühe väikese rõõmupisara. Ta seisis, kätega rõduvitsas kinni, ja hing rändas asula kohal. Küll ta, patukott, teadis, kuhu kippuda. Ah, seal asula teises otsas oli üks samasugune kollase krohviga maja samasuguse rõduga, samasuguste korteritega ja raudvooditega, sest selles asulas olid kõik asjad nii südantliigutavalt ühesugused. Seal asula teises otsas raudvoodis oli... ah, süda tahtis rinnust välja tungida, kui Florian sellele mõtles. Ja kuu paistis ja Florian ohkas sügavasti, romantiliselt, täie rinnaga. Ja pea läks sellest õhkamisest veel enam purju ja õrnust olid kõik kohad täis. Ning Florian võttis oma julguse kokku ja saatis asula teise otsa poole teele kuuma õhumusu. Küll see üles leiab kõigi kollaste majade keskelt, kõigi siniste raudvoodite seast ainsama Drusilla. Nii läks õhumusu teele ja Florian punastas natuke oma romantilise ja õrna hinge pärast.

Sel ajal liigutas sinises raudvoodis asula teises otsas üks tütarlaps, kelle nimi oli Drusilla, sest tema mahlaseid huuli puudutas jahe öine õhumusu. Pika tee peal, kus see oli kiirustades lennanud, oli ta üsna ära jahtunud, aga see ei lugenud midagi. Drusillal oli aken lahti ja nii pääses õhumusu koos jaheda tuuleõhuga tuppa. Ta tundis puudutust huultel ja avas silmad. Ta aimas, kes oli selle musu saatnud, ja ta silma tuli

pisike unine heameelepisar. Ja Drusilla mõtles: kui hea, et ta polnud öhtul õega voodeid ära vahetanud. Vahel nad vahetasid ja siis magas Leoniita tema voodis — ning kui nad ka täna oleksid seda teinud, siis oleks Floriani õhumusu Leoniita huultele potsatanud, sest ega musu poleks ju teadnud, et neid voodid ära vahetasid. Nii mõtles Drusilla ja tal oli hea meel, et musuga saatuslikku eksitust ei juhtunud.

Florian tundis, kuidas Drusilla voodis oma helesiniseid silmi pilgutab ja kuidas õhuke tekk liigub tema hingamisest, ah kuidas need Drusilla neitsilikud rinnad tekki kergitavad, hulluks võid minna, kui sellele mõtled ja kujutled. Ja Florian ei suutnud ennast tagasi hoida, ta ronis üle rõduserva, laskis rippu ja prantsatas alla vihmajärgsele liivasegule. Ta valgete aluspükste tagumikule jäi suur must laik ja maha toredate varvaste jäljed. Ja tagumik oli natuke hell põrutusest, aga seda ei saanud tähelegi panna, sest hing oli üleni hell ja kuupaistest pungil.

Florian hakkas otsekui kuutõbine sammuma asula teise serva poole nii nagu ta oli — paljajalu, valges aluspesus ja pükste peal must märg laik. Ta nägi ja tundis ainult ühte: unelm-magusat Drusillat sinises nikeldatud nuppudega raudvoodis.

Aga ka Drusilla tundis, kuidas midagi võimsat ja hingematvalt mõnusat tema poole liigub. Ta tõusis voodist üles, silus oma kortsus sitsriidest öösärgi üle põlvede maha ja läks neitsiliku rinna hingates lahtise akna poole. Akna taga oli tõesti kuu. Drusilla toetus kätega aknalauale, heitis pea taha ja oli kui kõige romantilisem siluett meie sajandi kuupaistel. Drusilla mõtles, et ta unistab pisut, aga sellega ta petiis ennast, sest tegelikult ta eriti ei unistanud, üksnes kujutas endast unistajat neiu nagu hellameelses värssromaanis. Ja see ei meeldinud talle üldsegi, et ta niiviisi iseenele poseeris, kesk ööd kollase maja aknal.

Drusilla ronis aknalauale, öösärk liikus üle põlvede ja vaataja oleks võinud nii mõndagi näha hetkel, kui Drusilla seal niiviisi aknalaua kükakil peatus. Drusilla ronis üle aknalaua välja, jalad ulatusid vundamendisoklile ja oh õudust, särk liikus üles peaaegu istmikukohani; hea ainult, et see nii tugev ja väljaulatuv oli, et igasuguse ülesliikumise ära takistas. Siis Drusilla hüppas ja maabus õnnelikult. Pori, mis akna all oli, tungis läbi Drusilla ilusate neitsilike varvaste ja pritsis teda natuke. Aga kõigile takistustele ja ohtlikele momentidele vaatamata oli Drusilla lõpuks õues. Miks ta sinna oli tulnud, seda ei teadnud ta veel isegi, salapärane jõud oli igatahes temast tugevam. Ja ta hakkas sammuma asula teise serva suunas kollaste majade vahelt läbi, mööda porist ja auklikku asfalti.

Nii said nad keset asulat kokku. Nad naeratasid häbelikult ega öelnud ainsatki sõna sellise kokkusaamise selgituseks. Sest nad mõlemad — nagu hõbedane kuugi — teadsid, et kokkusaamist oli juhtunud too tugev, nende suhtes väline.

Seisid teineteise vastas, silmad maas, mõlemad heledad ja ilusatest

aimustest pakatamas. Florian võttis Drusilla käe ja nüüd oli mõlemal veel enam häbi oma armastuse pärast, häbi ja hea meel.

Nad seisid ja kuu paistis. Florian ütles:

«Kuu paistab.»

Drusilla noogutas ja tal oli hirmus hea meel, et Florian niiviisi ütelnud oli.

Nad seisid kaua aega, hoides teineteisel käest kinni, nii et käsi kole-dasti ära väsis, niiskeks ja lõpuks hoopis tundetuks ja tuimaks muutus. Florianil oli kogu aeg tunne, nagu tahaks ta metsa poole kippuda, ja ta ei saanud üldse aru, miks see nii on, sest ta polnud kunagi metsa tükkinud, võib-olla ärkas temas mõni ürgse metsalise instinkt. Ja Florian häbenes kangesti oma instinkti ning tal oli isegi häbi Drusillale otsa vaadata.

Drusillal aga hakkas natuke jahe, ta surus jalad kokku ja käsivarred vastu keha. Ta vaatas korraks silmanurgast Floriani pikkade valgete aluspükste poole ja tal hakkas hirmus häbi, et Florian pole tütarlaps, samuti nagu tema, ja et ta ei kanna öösärki. Pärast tuli Drusillal pisike häda ja tal oli imelik ning rumal tunne sellepärast, et ise seisab romantiliselt poisiga keset töölisasulat ja häda tuleb peale. Seepärast ei julgenud ka tema teisele otsa vaadata, sest tal oli oma loomulikkuse ja nõrkuse pärast piinlik.

Taevaserf hakkas juba heledamaks minema ja Florian ütles:

«Hakkab juba valgeks minema.»

Drusilla noogutas ja mõtles, et Florian pole sugugi suu peale kukkunud. Selle hea mõtte juures ununes tal isegi häda ära ja ta mõtles, kui-võrd romantiline on seista keset töölisasulat, kollaste majade vahel.

See oli tõesti ilus — kaks heledat kuju kesk ööd. Aga nüüd hakkas juba valgeks minema ja esimesed koristajaeided liikusid kombinaadi poole. Üks neist vaatas hindavalt Floriani ja Drusilla poole ning mõtles unise peaga, et ei tema saa ka neist maailma asjadest mõhkugi aru. Nii-sugune vaatamine oli Floriani meelest inetu. Tal hakkas koristajamuti — tegelikult kiretu ja ükskõikse — vaatamise pärast paha ja ta ütles oma kolmanda lause:

«Inimesed hakkavad juba tööle minema.»

«Me peame ka nüüd koju minema,» ütles Drusilla ammu valmismõeldud sõnad.

Florian noogutas ja tal oli kahju, et öö nii ruttu otsa oli saanud, aga natuke oli see hästi ka, sest käsi oli tuim ja õhk oli enne päikesetõusu jahedaks läinud. Florian muutus korraga hoopis julgemaks, sest nüüd oli selge, et metsa ta enam kippuda ei saa. Ja nüüd ei mõistnud ta enam isegi, mida ta sinna kippus, ju see ikka üks instinkt oli. Florian läks nii julgeks, et ta vaatas esimest korda tüdrukut üsna avalikult. Sellel olid tõesti kõrged ja arvatavasti ilusad rinnad, sest neid ei suutnud isegi

lohmakas öösärk katta. Ja veel oli tüdrukul hirmus tore ja tugev tagumik. Sedagi võis vaid aimata, kuid üsna tõenäoliselt, ja poisil oli kange tahtmine seda puudutada. Nüüd kuud enam peaaegu üldse ei olnud ja romantika oli hoopis väiksem ja sellepärast Florianil ei olnudki liiga häbi oma inetute tahtmist ja himude pärast. Aga ega ta sellepärast veel puudutanud, lihtsalt niisugune paha mõte oli — ikka pidid need instinktid ja pahad mõtted ilusat asja rikkuda püüdma, aga ilus asi seisis enese eest ja hakkas vastu, ja nii see võitlus käiski hea ja kurja vahel. Selle väga suuremõdulise mõtte peale võttis Florian Drusillal ümbert kinni ja surus selle külmast kergelt lõdiseva keha enese vastu. Ja Drusilla pehmed rinnad puutusid Floriani rinna vastu ja see oli väga hea, sellest said mõlemad aru. Ja siis otsis Florian huuli ja neid oli küllaltki keerukas üles leida, sest Florianil ei olnud suuremaid kogemusi. Aga kui ta lõpuks need soojad ja mahlased huuled kätte sai ja kui need tema huulte all hirmu pärast värisesisid, siis oli see väga hea ja tasus kuhjaga otsimise vaeva.

Kui see poiss Drusillat suudles, siis oli küll kole imelik tunne, nii imelik, et enam ei saanud aru ka, mis tunne see tal öieti oli. Võib-olla oleks selline tunne olla kombinaadi pika korstna otsas, mis kollast suitsu välja ajas ja kus Drusilla kordagi pole olnud. Võib-olla oleks selline tunne hoopis mõne suure looma pimedas kõhus, kus ta samuti pole veel kordagi olnud. Ja et see tunne oli nii lõpmata imelik, siis ei osanudki seda millegagi võrrelda. Ta teadis ainult, et ta oli seda oodanud — pärimusu Florianilt, mitte õhu- ega kirjamusu —, ja nüüd ei osanud ta öelda, kas ta oli täiesti rahul või pisut pettunud, sest meeldivalt ehmatav oli see Floriani musu igatahes olnud.

Ja et nüüd oli see asi, mida Drusilla ka täna terve öö oodanud oli, et see musu nüüd käes oli, pidi Drusilla midagi ette võtma, nii ei võinud seda asja jätta, ega siis Drusillat ikka nii hõlpsast ka musida või. Muidugi Drusilla ei arvanud, et musist lapsi saadakse, ta teadis todagi mehaanikat mõningal määral kuulnud juttude ja teaduse põhjal, kuid midagi tegema pidi. Ja Drusilla tegigi — jooksis koju. Jooksis asula kollaste majade vahelt läbi, oma akna alla, ronis sellest sisse, puges õhukese teki alla, peitis oma porised jalad linade sisse ja hakkas millegipärast ägedasti ähkima.

Florian seisis veel natuke aega sama koha peal ja mõtles, miks see Drusilla ära jooksis; kas Florian tõesti nii halva musu oli teinud, et ei kõlvanud enam seista. Või oli ta just teinud nii hea musu, et enam teist ei tahtnud, ja Drusilla läks seda koju põdema. Igatahes oli see nüüd isegi kuidagi ükskõik. Kuu oli kadunud, hõbedane romantika selleks korraks lõppenud ja hing hoopis teistsugust hellust täis: see ei olnud enam nimetu kihu, vaid selge tunne Drusilla vastu. See tunne ütles, et Drusilla on üks ütlemata ihaldustäratav tütarlaps, tal on mehe mõistust tumestavalt materiaalne keha ja õrn-tundeline hing, mis Florianil

südame kutset nii hästi tajub. Ja Florian läks selle äratundmise peale koju, vaatas natuke aega oma allakukkumise jälge maas palkoni all ning pühkis käega püksitagumiku puhtaks.

Ja ise mõtles seejuures, et see armastus on ikka üks ränk ja vastupandamatu asi. Et ega seda muidu nii palju korrata ja korrutata, raamatutes kirjutata ja filmides näidata.

Hea inimene

Hea inimene Heinrich sammus aeglaselt koju. Autod logisid auklikul teel, keerutasid tolmu üles. Heinrich liikus läbi tolmutilve. Tolm tungis ninna, sellel oli maantee lõhn. Heinrich oleks soovinud, et ajal, kus ta koju läheb, käiks võimalikult vähe masinaid, ent see soov ei reguleerinud liiklust.

Tänavanurgal tuli vastu Soobik, kes elas temast kaks korrust kõrgemal. Soobik naeratas talle ja teretas. Heinrich oli hajameelne ega tereetanud seepärast peaaegu kunagi esimesena. Kuid talle ei pandud seda pahaks.

Veidralt ja tükati haljastatud õues seisis vana aurukatel, poisikesed turnisid sellel ja käratsesid. Täna hommiku jooksul olid nad veel ühe toru katla küljest kätte saanud, see vedeles hooviteel ja Heinrich astus üle. Pisike poiss pissis hiljuti istutatud ilupuu peale. Heinrich jäi seda millegipärast vaatama. See oli vist kolmanda korteri poisu, aga puu oli nende naabrite oma. Tollal, pühapäevaku ajal oli iga korter istutanud puu, ainult Heinrichil ei olnud oma, sest ta oli kõigil aidanud auke kaevata ja vett kanda. Puud asetsesid kus juhtus, ilma geomeetria ja korrata, seal oli neid igat liiki, mis kellelegi meeldis — kuuske, tamme, leppa, vahtrat, pihlakat, õunapuud ja paburitsi.

Heinrich läks tupp. Tahtis kraanikausis käsi pesta, aga ei saanud, sest seal oli mustade nõude virn, igal veetilk sees, et liguneks. Heinrich läks vannituppa ja pesi käsi väikese istevanni kohal. Klosett ajas millegipärast haisu üles, võib-olla ilmamuutuse tõttu. Kloseti oleks pidanud riidega kinni mässima — selleks oli Heinrichil vana pintsak. Aga enne kui ta seda teha jõudis, kõlas uksekell.

Heinrich tegi ukse lahti. Helistaja oli keegi viinast lehkav mees, kes küsis, kas Heinrich pole mitte seltsimees Jutov. Heinrich ei olnud ja mees vabandas pikalt ning tüütavalt. Heinrich seisis uksele ja kuulas kannatlikult naeratades ära kõik tema seletused. Siis tuli ülevalt Dotsent ning palus, et Heinrich tuleks talle pisut appi.

Heinrich pani ukse lukku ja läks Dotsendile järele. Ta ei küsinud, millist abi Dotsendile tarvis läheb, sest kui too juba palus, küllap siis vaja oli. Heinrich ei saanud kunagi ära ütelda, kui temalt midagi paluti.

Nad sammusid vabriku juurde, kus Dotsent töötas lukksepana. Ta oli

vist hea lukksepp, aga võimalik, et Dotsendi hüüdnimi oli talle antud mõnel muul põhjusel, võib-olla mingisuguste ideede pärast, Heinrich seda ei teadnud.

Vabriku katlamajas oli remont. Seal asendati vanad aurukatlad uutega ning suur roostes ja katlakivi täis rauarisu jäi ülearuseks. Dotsent tassis vabrikust kõiksugust kolu, mis vaja läks või vastupidi — mida vaja ei läinud; tal oli küljes vabrikust tassimise ahnus. Täna tahtis ta katla ära koju vedada. Kraana tõstis seda suurele autoplatvormile. Ka eelmise katla, selle, mis seisis õues, oli Dotsent vabrikust toonud. Et see tema keldrisse ei mahtunud ega ühessegi teise ulualusesse, siis jäi hoovile ning lapsed mängisid sellel laeva, vedurit, kosmonauti ja Ivan-duratšokki. Dotsent ei protesteerinud, sest ega tal olnudki sellega midagi peale hakata, ta rohkem torude pärast oli hankinud, nüüd oli suurem osa neist laiali pudenenud. Dotsent aga oli otsustanud teise katla ka koju tuua; ta ei suutnud jätta, kui selline üsna veel kõbus asi vabrikus ula jäi ning talle lahkelt ära lubati. Dotsent tegi autojuhile pooliku ning kraanamehele viilis pool nädalat mingit vigurit teenuste eest. Heinrichi aga oli ta niisama appi kutsunud, sest kõik olid kuidagi harjunud Heinrichi appi paluma, kui mingi tõsisem üritus ees. Olgugi et täna ei olnud Heinrichi abi järele mingit vajadust, ta ei suutnud ju mitmetonnisele rauajurakale märkimisväärset mõju avaldada. See tõsteti niigi kraanaga peale ja maha, kõik ülejäänud mehed olid üksnes selleks vajalikud, et käratseksid ja üksteist läbisegi õpetaksid.

Kui katel hoovis maas oli, hõõrus Dotsent käsi ja ütles:

«Soo, nüüd on kaks katelt hoovis.»

Heinrich vaatas uut katelt ja ta pidi mõttes möönma, et Dotsendil on õigus. Nüüd võivad lapsed kahte laeva korraga mängida.

Siis läks Heinrich tuppa ja tahtis hakata vana pintsakuga klosetipotti kinni mähkima. Ta kõht oli tühi ja enne toiduvalmistamist oli tarvis pakilisemad asjad ära toimetada.

Agaga ei jõudnud veel õieti pealegi hakata, kui tuli Larrup. See rääkis pikalt, kuidas ta viimane kord ämmaga riienud, kuidas tal on sellest kõrini, et ta teeks ükskõik mida, ainult et eideväänikust lahti saada. Ta küsis, kas Heinrich teab vanadekodu värki, ja mis ta arvavat, kas sunniviisil saab sinna ajada, või on parem teda mõnesse haiglasse soku-tada, ükskõik millisesse — vanal inimesel võib ju iga tõve üles leida, kui vaja. Heinrich ei teadnud vanadekodu ega haiglase asjast suuremat midagi, ta võis teise jutu ainult heatahtlikult ära kuulata, kui see tolele elu kergemaks teeb. See Larrup oli tegelikult üks ebasümpaatne inimene, kuidagi jõhkravõitu ja Heinrichile ta ei meeldinud. Kuid Heinrich ei mõistnud ega võinud seda välja näidata. See, et ta igale nõuküsi-jale midagi vastama pidi, oli omamoodi koormav. Larrup seletas pikalt igasuguseid nippe, kuidas ämmast võiks lahti saada, ja tundus, et see on

ainuke asi, mis naabrimeest vaimustada võib; kas ta üldse muust mõtles või unistas. Heinrich naeratas virilalt ja poetas aeg-ajalt sekka:

«Jah, see on õige küll.»

Selline nõusolemine näitas Larrupile muidugi, et tegemist on targa ja osavõtliku inimesega, ilma et Heinrich seda taotlenud oleks.

Enne kui Larrup ära jõudis minna, tuli uus külaline. See oli kümnenda korteri mees Robert. Kümnes oli väike korter ja selles elas mitu perekonda. Kunagi oli Robert tulnud kolhoosist siia, saanud korteri ning tundis nüüd ennast täiusliku peremehena. Pärast oli ta enesele järele kutsunud oma sugulased, need oma sugulased ja tuttavad. Alguses nad möllisid ennast kui sugulased tema juurde sisse ning pärast hakkasid korterikitsikusele tuginedes endale uusi nõudma. Robertile oli lõpuks üks perekond korterisse jäänud, kellega sugulusvahekorda oli juba võimatu kindlaks teha ning kellega seepärast miski ei takistanud nüüd lustakalt kakelda. Robert tuligi sedakorda Heinrichi käest nõu küsima, millise jõleduse ta võiks järgmisena välja mõelda oma naabrite kiusamiseks. Ta kurtis pikalt oma tõsist puudujääki: tal olevat lapsest saadik kõva pea, ta teeks hea meelega igasuguseid sigadusi, aga pea ei võta, pole leidlikkust, ei oska välja mõelda.

Heinrichile ei meeldinud anda seda liiki nõu, kuid midagi pidi ta ju Robertile, omamajamehele, ütleva. Ta naeratas ja punastas vaheldumisi ega osanudki midagi tarka välja mõelda. Pakkus ukselinkide määrimist tōkatiga, kuid see Robertile ei sobinud, sest ta oli seda juba teinud, ainult et mitte tōkatiga, vaid veel hullema materjaliga, ja nüüd vaatavat naabrid igakord järele ning pūhkivat puhtaks. Siis ütles Heinrich, et üldiselt kasutatav vahend olevat veel läbi lukuaugu tahma naabrite tuppa puhumine, aga Robert oli juba lutikamūrki puhunud ning nüüd olla kõik lukuaugud kinni topitud. Nad peatusid veel mitmel klassikalisel meetodil, neil oli pikk, Roberti poolt tõemeelne ja Heinrichi poolt piinlikult nukker jutuaajamine sel teemal. Lõpuks jäi Robert peatuma akende sisseviskamisel, kuigi see olnuks palju sobivam talvise aja jaoks. Kee-ruliseks tegi asja natuke see, et aknad olid kolmandal korrusel. Robert küsis, kas Heinrichil on täpne käsi, võib-olla ta tuleks appi. Aga Heinrich oli tõepoolest väga halb kiviviskaja, seda võis kergesti kontrollida. Õnneks sai Robert aru, et Heinrich ei taha tulla, ning ta leidis, et õige mõnu ongi asjast ainult juhul, kui ta selle ise ära toimetab. Nii võis Heinrich rahulikult tuppa jääda ning ta hakkas lõpuks klosetipotti mähkima.

Vaevalt oli ta sellega valmis, kui kuulis uut kellahelinat ukse taga. Ta seisis parajasti pisikeses köögis ning tegi kindlaks, et tal on veel mitu õonest nõud, mida võib söögitegemisel kasutada, halvem, et nende sisse suurt midagi panna pole. Vallalise inimese asi. Mõnes mõttes oleks isegi hea, kui inimesel naine oleks, arvas Heinrich omaette, aga kohkus kohe sellest mõttest tagasi.

Ta avas ukse, seal ähkis Roberti naaber. Ta teatas, et keegi huligaan oli just äsja visanud kiviga sisse tema ja Soobiku aknad. Tema kuri kahtlus langevat sellele tõprale — nii nimetas ta oma naabrimeest Robertit. Soobiku akna aga viskas too samaaegselt sisse paljalt maskeerimiseks, et poleks aru saada, kellega on tegemist, ent tegelikult on see ikkagi läbinähtav. Tema tuli praegu Heinrichi juurde nõu küsima, mis tempu saaks mängida sellele tõprale, et mõjuks. Heinrichi sisemine tunne protesteeris selle vastu, et temalt täna just niisugust nõu küsitakse, mis kuidagi ei vasta tema iseloomule ja kalduvustele. Ja kuigi ta Roberti naabrile naeratas, valmis temas õel ja lootusrikas mõte anda niivõrd tobedat nõu, et teda edaspidi rahule jäetaks. See oli juba väike mäss ega olnud muidugi ilus, aga mis sai Heinrich sinna parata, kui nad teda niisuguste asjadega piinavad. Ja Heinrich soovitas muretseda kolhoosist koormatäie mulluseid kartuliõlgi ning lüüa esik neid täis, senikaua aga ise käia köisredeliga läbi akna, mis nangunii nüüd katki on. Naaber võttis asja tõsiselt, aga talle näis liiga keeruline olevat põhu ja transpordi muretsemine, samuti mööda köisredelit ronimine; tema ise veel kuidagi, aga tal on vana ema, sellel jalg tõnts, võib alla kukkuda. Tema tahaks lihtsamaid vahendeid.

See naaber oli üks imelik mees, ta pidas kõike, mis vähegi keerulisem, paljuks. Ise tuleb nõu küsima, aga mingeid vahendeid kasutada ei taha. Egas tänapäeval, kus kõik meetodid täienevad, enam nii lihtsalt ei saa läbi ajada. Lõpuks leppis mees koolipoiste taseme tembuga, et paneb õhtul hilja klosetipõrandale knopkasid ja kui Robert öösel paljajalu asjale tuleb, siis ta astub knopkad jalga. Aga naabril enesel muidugi knopkasid polnud ja Heinrich pidi talle neid andma. Jumal tänatud, lõpuks sai ometi temast lahti.

Vahepeal oli õhtu kätte jõudnud, ilm pimedaks läinud ning Heinrich ikka veel söömata. Naabripoisike tuli matemaatikaülesannetega. Heinrich lahendas neid peast ning sai sel ajal kõõgis toimetada — ta praadis enesele kartuleid.

Kuid kartulid polnud veel valmis, kui tuli seitsmenda korteri Kunfelt. Ta ütles, et on jälle Heinrichi abi vaja, tingimata ja kohe. Heinrich lülitas gaasi välja, jättis kartulid pannile, lahendas kiiresti ära viimase matemaatikaülesande ning läks koos Kunfeldiga välja. Nad lükkasid ees ühe rattaga käruga ja Kunfelt kirus kogu tee selle kriuksu- mist. Heinrich soovitas panna konna ratta vahele, aga konna polnud kusagilt võtta. Nad läksid käruga suure ehitatava maja juurde — vist mingi administratiivhoone — ning võtsid silikaatkivid peale. Kunfelt ehitas garaaži ja nad olid siin ennegi mõnel pimedal õhtul käinud. Täna tegid nad mitu retke kriuksuva käruga, laadisid ehituse juures kivid peale ja poolelioleva garaaži juures jälle maha. Pärast võttis Kunfelt kangi ka kaasa ning murdis ehituse juures kuurilobudiku ukse

lahti ja pani mõne koti tsementi kärule, seal kuuris oli neid küllalt.

Kui seekordne jagu oli käes, nii et Kunfelt sai oma garaaži jälle edasi ehitada, laskis ta Heinrichi tulema, ise jäi veel oma kokkukantud varandust imetlema. Heinrich oligi üsna väsinud, kui ta toa poole lonkis, ja tal oli tehtud tööst paha tunne südames. Trepikojas vilksatas keegi, see oli Anna, meremehe naine. Ta sosistas, et oli Heinrichi oodanud. Ka teda tuli Heinrichil vahetevahel aidata, ainult õnneks mitte liiga tihti. Õnneks sellepärast, et see viienda korteri Anna oli paks ja rasvas ning temaga oli raske hakkama saada. Kuid ära ütelda ei suutnud Heinrich ka selles asjas mitte. Kui need naised sinuga kord ära harjuvad, siis istuvad kukile, see on fakt, egas Heinrich muidu nii kaua poissmees ole. Sest huvitaval kombel on Heinrichi jaoks siiski olemas üks palve, mille peale tal on jõudu olnud «ei» ütelda. Kui tuttavad naised on tahtnud teda ära võtta, siis on ta igakord osanud sõrad vastu ajada. See tähendab, et ta ei ütle küll otse ära, aga sätib asjad nii, et nad ise loobuvad. See võitlus oma vabaduse eest oli Heinrichile küllaltki raske ja vastumeelt, kuid nähtavasti löi temagi puhul alalhoiutung välja.

Nad läksid Annaga tupp, naine rääkis sosinal, oli kaheksakümnekilone ja armuküllane. Ta võttis kohe Heinrichil kaelast kinni ja tükkis suudlema. Heinrich laskis sellel sündida, kuid ise liikus, külg ees, köögi poole. Anna oli kaelas ja lohises järel. Kuni Anna teda kaelustas ja mingeid kannatamatult kirglikke sõnu rääkis, nokkis Heinrich üle tema õla pannilt poolkõvu jahtunud kartuleid ja sõi. Suutäite vahelt sosistas ta aeg-ajalt vastu: «Jah, kallis,» sest muidu ei saanud Anna üksi edasi rääkida, ta ootas kangesti neid sõnu.

Kui Heinrich pool pannitait kartuleid niiviisi ära oli söönud, muutus Anna ikka agressiivsemaks ning tiris ta köögist ära. Ja ega Heinrich nii väga vastu punninudki, sest lõpuks oli ta ikkagi mees, kuigi Anna kaalus kaheksakümmend kilo.

Nad kadusid teki alla. Pole teada, millal vaene ja kõikide aitamisest väsinud Heinrich ükskord magama sai. Hommikul aga oli jälle vaja vara tõusta, et oma igapäevasele tööle minna.

... Päevad kulgevad inimese elus ikka ühtesoodu ja küllaltki üksluiselt. Isegi siis, kui sa elad üldsuse jaoks, koos kollektiiviga ja kui su kohta ütlevad kõik, et sa oled üks tõeliselt hea inimene.

Sõbrannad

Kui Selma külla tuli, löi Kaarin parajasti naela seinale. Ta ütles, et Selma istuks, kuni tema oma põneva tegevuse ära lõpetab.

Selma vaatas märgatava huviga ringi, silmitsedes paksu põranda-

vaipa ja televiisori lakitud külge. Kasti otsas oli vihasest tööst puhkav tolmulapp, üks nurk rippus mööda läikivat külge alla. See oli veel päris kabe sitspluus, mis lapiks võetud, nõõbidki alles küljes. Selle peale Selma ütleski, et Kaarin võib nõõpidega televiisorile jutid peale kiipsata.

Kaarin tunnistas selle õigeks, kuid asjast erilist teemat ei arenenud, sest Kaarinil oli tõesti põnev töö käsil — ta riputas seinale pilti.

Kaardini nägu oli naerul, ta meelega ei vaadanud Selma poole, pani pildi naela otsa, taganes paar sammu ja jäi, pea viltu, seisma. See oli esimene pilt nende kodus ja Selma pidi kadedust tundma.

Pilt oli neljakandiline, raam ümber, ja sobis tapeediga ilusasti kokku. Kohe selline elustav laik seinal, kiitis Kaarin. Ta ütles tehtud ükskõiksusega:

«Vaatasime Uudoga, et sein on nii lage, peaks midagi panema.»

Selma tundis tõesti kadedust, ta oli harjunud kadedust tundma ning aja jooksul oli see tunne muutunud tuhmiks, kuivetunuks, kindlaks ja alaliseks. Ja õiget rõõmugi polnud talle enam sellest tundest, ainult pisike hea olemine näkitses veel hinge kallal, kui ta Kaardini majapidamist kadedusega vaatas. Ta oli algusest peale seda jälginud, kui nad beeži raudvoodi asemele laia puuvoodi ja öökapid muretsesid, kui nad riidekapi ja seejärel puhveti otsid, kui nad paksu vaiba, raamaturiilikesega ning lõpuks televiisori said. See Uudo polnud ka üks pärismees, tantsis Kaardini tahtmist, aga tont sa tead, võib-olla ta just oligi õige mees ja liigi esindaja.

«See on õlimaal,» teatas Kaarin. «Kõikidest piltidest on õlimaalid kõige kallimad.»

Ja ta tõmbas näpuga kergelt üle maali krobelse pinna ning uuris seejärel pisukese ehmatusena, ega ta pildi peale jälge jätnud oma uudishimuliku ja rapaka sõrmega.

«Jah, teil seda vaimu ikka jätkub,» kiitis Selma, varjamata oma tuhmunud, kindlameelset kadedust. Sellepärast ta Kaarinile meeldiski, oma kadeduse ja otsekohese väljaütlemise pärast, sest maailmas vist ei tasukski elada, kui mitte keegi, ainuski hing sinu peale kade ei ole. Selma oli Kaardini perekonnale täiesti vajalik inimene, nad kõik armastasid teda omamoodi ning suhtusid igati soodsalt tema külaskäikudesse.

Ka Kaarin vaatas nende sõnade peale toas hindavalt ringi, ohkas kasitud ja hoitud põrandavaibale pilguga kinni jäädes — see oli vist küll kõige kangelaslikum üritus olnud nende senises elus; mäherdune rahahunnik, mäherdune kirg, vaev ja kindlameelsus, et selleni jõuda, et välja mängida läbi kõigi karide ja raskuste ja elu pisiotamatuste. Vaip oli neil, jah, seniajani küll ettevõtte number üks, sellest raskemat ja ilusamat teist polnud, andis ikka kraapida. Ta ütles:

«Jah, eks vaeva ole olnud, igal kopikal pead kui viimasel küljes kinni olema.»

Ning lisas rahulolevalt:

«Aga selle-eest on midagi olemas ka, mis sa siit elust muudki.»

Selma noogutas nõusolevalt — mitte sellepärast, et ta nende sõnade üle järele oleks mõtelnud ja eriti nõus olnud, vaid lihtsalt heast suhtumisest Kaarinisse, kes tema kadedust kangesti vajas. Ta silmitses puhvetkappi, mille klaasi taga seisis sünnipäevadeks kingitud tarbetud söögiriistad ja nipsasjakesed, ehk ka mõneti öeldes suveniirid omaenese kodumaalt. Kaarin jälgis Selma pilku ning mõtet. See Selma oli üks tore inimene, kui ta niiviisi hindavalt vaatas nende sisseseadet. Nipsasjakesed puhveti klaasi taga ei kujutanud endast jumal teab mida, selliseid oleks maailmas leida võib-olla veel puudade viisi, aga ometi olid nad nende puhvetis ja seepärast erilisel kohal oma mööda maailma laialipillatud suguvendade seas, ja silm oli nendega harjunud ja nad olid end igapäevase pilgu endastmõistetavusse sisse söönud.

«Jah, teie olete tublid, küllap niiviisi just peabki,» arutas Selma ning silmitses neljakandilist pilti, mis oli laiguks korduval tapeedimustril, ning väikest raamaturiiulit selle kõrval, kus juba mitu aastat seisis samad raamatud — kirju seljaga sari ja muud üht-teist, ilusama värviga ja suuremad ülemisel, segakaup alumisel riulil.

«Raamatuid te pole juurde muretsenud,» tähendas Selma oma ringvaatluse soodsaks lõpetuseks.

«Jah,» venitas Kaarin tõsiselt. «Pole nagu õiget vajadustki, riul on täis ja muud kohta nende jaoks ei ole.»

See asi nende majapidamises ei väärinud praegu nagu õiget tähelepanu, sest raamatute ostmine oli toimunud aastaid tagasi, pärast riuli muretsemist, mis puhvetkapi ja kušeti vahele parajasti ära mahtus. Praegu olid tähelepanu silmaringis muud muretsemised ja asjad; üks elus ole ikka nii, et seljataha jäävad läbitud etapid ja elutempo kisub niiviisi kaasa, et seljataguseid asju ei saa pikalt silmitseda. Ja nii ongi õiglane, sest kui me muudkui tegeleksime ühe ja sama asjaga ning midagi pärast meid seisma ei jääks, siis polekski edasiliikumist. Nii on elus surmgi vajalik ja edasiliikumises mahajäänud asjade seiskumine, ja selle nimel, et osta televiisor ning pilt seinale, võib oma koha täitnud, sündinud, arenenud ning seismajäänud raamaturiiul olla sellises olukorras veel kaua ja igavesti. Nii on elu seadus.

Kaarin oli kätte saamas mingit üldelulist mõtetera muidu läbisegi sagivate tajujuppide kaoses ning pidi ka Selmale midagi selletaolist lausuma, aga sel ajal lendas tuppa väike Peeter, tegi jälgi ja kära ning üldelulised mõtted taandusid konkreetse elu keeruka mitmekesisuse ees. Kaarin võttis oma ainumat poega kergelt tõrelda jälgede eest, mispeale too õuekingad kiiresti susside vastu vahetas, sellega oma viksi kasvatust ja heatahtlikku sõnakuulelikkust üles näidates.

Selma küsis Peetrilt, kelleks ta saada tahab, sest sel teemal olid nad mitmeid kordi ennegi vestelnud, teema oli kindel ja viljakas ning

sisenejalt pidi külaline midagi küsima, et too satuks üldisesse ringi ega vahiks hundipojana kõrval.

Peeter ütles:

«Kosmonaudiks.»

«Mispärast kosmonaudiks?» küsis ükskõikne ja kade Selma imestunult, sest ta mäletas eelmistest kordadest muid, mitte vähem maiseid, huvitavaid ja tululikke ameteid.

Peeter kõverdas sõrmi, nagu isa Uudo seda tegi, ning kostis:

«Esiteks nad lendavad, teiseks sõidavad nad pärast mööda maailma ringi ja näitavad ennast.»

Mõlemad naised imestasid kaua poisi terasuse üle, kuidas too kusa-gilt kuulnud tarkuse omaks võtnud on ja nii osavasti välja lausub. Ka Peeter ise oli oma vastusega üpris rahul ning kõndis võidukalt teise tuppa.

Selma vangutas pead ja kiitis:

«On aga poiss!»

Kaarin ei teadnud, kas see on halb või hea, kuid talle meeldis, et ka selles asjas oskas sõbranna nii mõnusasti kade olla. Ta oleks tahtnud Selmale midagi head ja sõbralikku ütelda, aga tal ei tulnud midagi asja-kohast meelde.

Vahevestlus poisikesega viis naised healt ja kosutavalt jutult eluliste probleemide üle tugevasti kõrvale, ning et tagasi tulla õiglase ja harjunud asja juurde, vaatas Selma veel kord kindla pilguga pörandavaipa ja raamitud kunsti seinal, ohkas veendunult ning lausus:

«Aga mina ei saa kuidagi paigalt. Hea, kui ots otsaga kokku tuleb, sedagi harva.»

Ka see otsekoheus oli Kaarinile meeltemööda, seda enam et Selma polnud oma hädaldamisega kunagi pealetükkiv. Ta oli Kaarinile heaks näiteks, kui võrd tore on nende perel maailmas elada, kui võrd õigel teel nad oma eluga on. Sellepärast tahtis ta sõbrannat lohutada.

«Kes seda teab, milles see elu õnn just päris seisab,» ütles ta tehtud mõtlikkusega.

«Kurat, või veel,» kirus Selma mingit olulist momenti oma elamisest meenutades. «Vanamees lakub kui pump, mis head selles on. Sinu Uudo ei joo ja sellepärast saategi pilte ja vaipu muretseda.»

Selles väljenduses oli kübeke tigidust, kuid Kaarin ei pannud seda tähele, ta oli tõepoolest mõtlikuks muutunud. Oli alustanud soovist lohutada Selmat, oli teinud pähe mõtliku näo, aga selle tõttu oli päris tõeline mõtlikkus talle peale tulnud, mõtte ja viisi sassi ajanud, udukatte selguse ette lohistanud. Ta ütles:

«Võib-olla on selles oma tera sees, et su vanamees joob ja muud ei tahagi?»

«Kuula jumal, mis tera saab olla täislakkumises?» ägestus Selma tagasihoidlikult.

Kaarin hakkas suisa segaselt arutlema, isegi sisemas enese üle imes-tades:

«Vaatan seda vaipa, asi ta muidugi on ja meie korterile pole teist vajagi, aga kui nii võtta, siis maailmas on palju-palju vaipasid ja kui paljud neist on meie omast paremad, paksemad, ilusamad ja kallimad. Ja kui tähtis asi vaip ka inimese elus poleks, kõige enamat ta ikka kätte ei saa. Ma ei oska seda sõnades ütelda, mis see on, aga tunne on nii, et miski on saamata ja jääbki. Ei jõua, kuidagi ei jõua kõike... Nii et kui seda vaipa poleks, võib-olla ei olekski suurt vahet sellega, et ta nüüd olemas on. Tõesõna...»

Selma kuulas jaburat juttu avasui, sihukest polnud ta selge mõistu-sega Kaarini suust enne kuulnud. Oleks tal ka, mille üle rahulolematu olla! Aga Kaarin jätkas, oma suurest lohutamislustist udukogusse sat-tunud:

«Ütled, mees joob. Miks ta ei peaks jooma, kui tal juuatäis peaga on hea. Võib-olla on ta ainult nendel hetkedel õnnelik, tunneb end inime-sena ega pea ühestki halvemaks. Ta on siis rõõmus, tal pole muret ega mõtle ihnsalt oma segase ja raske homse peale. Võib-olla on see just nii ja meie sinuga ei saa sellest lihtsalt aru. Ise ju ütled, et ta on sellis-tel hetkedel sinu vastu hea.»

Selma mõtles tahtmatult sellele, et vanamees on muidu morn ja ükskõikne, ainult vintis peaga tuleb teda kallistama, ütleb, et Selma ei saa tema hingest aru, ja kui siis tema väga tige ei ole ega nuta — aga seda ei tee ta alati tõepoolest, sest kaua sa jõuad sõimata ja pisa-raid valada —, siis viib vanamees ta kinno ning õhtul voodis on nagu abielu esimestel aastatel. Kuid ei — või seal vähe on ka hoopis teistsu-guseid pilte!

Kaarinil pole õigus, liiga ränk on talle selline vanamehe õnn. Tal võib ju hea olla, aga temal ja lastel on sellest mitu korda halvem. Elu aga peab edasi minema, liik tuleb säilitada, järeltulevad põlved pea-vad elu saama, seda tunneb iga naine sisemusega, südame ja kõhuga. Sellepärast vaidles ta Kaarinile ägedalt vastu, tõepoolest ägedalt:

«Ega ta, kuradi jooram, üksi maailmas ela, et ainult oma headuse peale mõtleb. Mina pean ennast kogu aeg katkestama, et lastele nina-esist anda. Mille nimel? Kui tema moodi olla, siis tõmban enesel ka nosu täis ja käigu kõik muu kus see ja teine! Kas nii või?»

Kaarin ei osanud selle peale midagi kosta. Ta sai isegi aru, et oli oma lohutamises liiga kaugele läinud. Võib-olla ta sellepärast lohutas, et muidu pole Selma kadeduse-efekt täielik — tema eduka tegevuse, majapidamise ja enesekinnituse suhtes. Muidu ei saa oma eluviisist täit mõnu, kui ei lohuta enesest kehvemaid. Iseenesest mõista ei tundnud Kaarin seda teadlikult, ta oli Selma vastu täis õilsat ja siirast sõbra-likkust.

Ja kuigi ta nüüd aru sai, et küllap Selmal on õigus, kuigi udukate ta

ümbert ja sisemine rahutus olid kombeliselt kadunud ning mõistus uuesti selge, ometi jäi segadusehoos leiutatud iseteenindav tõe kuhugi ta tajutulva psüühilistele tagamaadele vahelduva nähtavusega kaikumana.

Kui nad olid täiesti rahunenud ning uuesti terve hulga meeldivat juttu Kaarini oleviku vaipadest ja tuleviku sama väärtuslikest kavatsustest maha rääkinud, kui Selma, kes end Kaarini komfordis kui ilus vahelduses tundis olevat, lõpuks minema hakkas, vaatas Kaarin veel kord uue elevusrohke kunstipildi poole kušeti kohal, meenutas oma korraliku ja kuuleka Uudo kõrval Selma põikpäist, mehiste puujääni õnnelikus viinauimas ning lausus, kaugele peidetud rahulolematust leiutatud mõttejupina esile lükkides:

«Ei seda tea keegi, mismoodi inimesel siin maailmas kõige parem ja õigem elada on.»

Sentimentaalne looke

Ilm seisis sombune.

Kiku oli pika tokerja karvaga, sassis habemega ja juba sündimisest saadik kuulunud möödasõitvate rongide mürinat. Sest ta oli raudteevahi kits ja teda köietati piki raudteetammi eikellegimaal, kus kasvas lopsakas ja tahmane rohi. Kiku toodi hommikul vara välja ja ta oli tahmaga sama harjunud kui röökivate, kuid ohutute rongidega, mis sõitsid edasi ja tagasi, teadmata milleks, lihtsalt sõitsid, ja see oli nii.

Kiku napsis rohtu, seedis, kogus piima ja aeg-ajalt puhkas. Ta piimal oli söetolmu maitse, kuid raudteevahimaja elanikud ei osanud vist teistsugust tahtagi, nagu nad ei osanud tahta õhku ilma vedurite suitseta ja raudtee terava lõhnata.

Kui Kiku noor, valge ja sile oli — oli küll, aga ammu —, siis ta keksis vahel mööda raudteetammi üles ja alla, aga nüüd enam ei keksinud. Nüüd ta vaatas ükskõikselt, kuidas rongid sõitsid ja vahel veidra kombe tõttu punase tule taha seisma jäid.

Mööda jalgrada piki raudteetammi tuli raudteevahi tütar. Ta ütles: «Kiku!»

Kiku mõkitas lühidalt ja toonil: ega sa mulle ikka midagi olulist ei ütle. Ega ütelnudki. Rääkis lihtsalt juttu, millel polnud õiget sisu, ei söömisest, väsimusest, tahmasest rohust, piimast ega valutavast udarast. Lihtsalt niisama, linnulauluks. Kiku kuulas alguses viisakalt, pärast hakkas rohtu napsima, kuigi ei püüdnud sellega rõhutada oma suhtumist. Tüdruk kurtis vist mingit oma tühist muret ja üsna asjata, sest Kiku ei saanud ju kuidagi aidata.

Siis läks ta ära ja varsti tuli rong, mis peatus. Rongist pudenes maha inimesi, kes uurisid punast tuld eespool. Üks heleda riidega heitis murule pikali ja määris ennast tahmaseks. Pärast hakkas valjusti pahandama, aga keegi polnud teda sundinud pikali heitma. Üks rumal inimene tuli Kiku juurde ja sikutas teda habemest. Kiku laskis pea lõdvaks, sest selle võõra inimesega polnud mõtet jonnida. Mees aga arvas, et Kiku tahab teda puksida, kargas eemale ning tegi endale rusikatest sarved pähe, et vastu puksida. Kiku pööras pea põlastavalt ära. Rumal kalpsas, pea ees, Kiku poole ja kui nägi, et see ei võta võitlust vastu, hakkas teda sarvede pihta togima. Kiku taganes. Rumalal oli hea meel ja togis edasi. Kiku kõis oli juba pingul ja ta hakkas hirmunult jooksmas. Kõis aga jäi kalpsajale jalgade taha ning tõmbas selle pikali. Rumala mehe kaaslased hakkasid valjusti naerma. Kiku oli ikka veel hirmu täis. Rumal oli näost punane ja otsis maast kivi, millega Kikule virutada, aga enne tuli Kiku juurde heleda häälega olevus ja hakkas tal kaela silitama, midagi haletsevalt rääkides. Kuid Kiku ei usaldanud. Olevuse kaitse oli niisama kahtlane kui rumala kallaletung. Kiku hakkas jälle taganema ja astus kogemata haletsevale olevusele jala peale. See kargas nüüd ehmudes eemale ja haledus sai otsa. Pealegi leidis ta, et kits haiseb.

Õnneks muutus tuli roheliseks, rong röögatas ja inimesed tormasid rongile.

Kui rong oli läinud, rahunes Kiku aegamööda ja hakkas jälle sööma. Varsti tuli perenaine teda lüpsma. Piim oli Kikul väheseks jäänud, sest ta oli vana kits. Täna aga ei tähtnud üldse midagi tulla nende rumalate ehmatajate pärast. Suure silumise, palumise ja pahandamise peale sai perenaine tilga kannu-uurdesse. Kui ta ära läks, oli ta kuri ja rääkis omaette. Sest ta ei teadnud, et võõrad inimesed Kikut kiusanud olid.

Eemal, raudteevahimajas tuli Kiku saatus otsustamisele. Hõreda mongolihabemega raudteevaht istus särgiväel laua taga ja urgitses piibuvarest pigi. Tütar — peaaegu täiskasvanud inimene — mähkis nurgas salaja kaltsunukku. Perenaine astus torisedes uksest sisse ja näitas mehele, kui vähe ta piima saanud. Mees ütles, et mis need naised jäändavad selle kitsega, ammu oleks tulnud talle lõpp peale teha. Nüüd tõmbus perenaine tagasi ja enam ei pahandanud, sest kits oli juba aastaid hoolitseda ja ikkagi elav hing. Teisest küljest oli vanamehel õigus, et on aeg lihaks teha. Perenaine vaikis, andes seega oma nõusoleku. Vanamees oli pealtnäha vaikne, eriti võõraste ees, aga tegelikult oli tal äge loomus. Ta hakkas juba kirvest otsima, ja kui tavaliselt perenaine oli ütelnud: «Oota'nd ikka, kuhu sa tormad!», siis nüüd oli ta vakka. Viimasel hetkel aga hakkas tüdruk valjusti tõnnima.

Kiku oli kunagi olnud tema kitsetall ja see lapsik nimigi oli tema pandud. Nüüd oli Kiku ise juba õige mitu talle toonud ning vanaks ja

mõistmatuks jäänud, kuid tüdrukul oli temast kahju. Ta peitis kaltsunuku sahtlisse ja viskas ennast venekoonusesse — püherdas kõveras põrandal ja nuttis. Vaatamata sellele, et tal polnud jonnimise luba ja ta oli sellest eastki väljas.

Isa hakkas tüdrukuga riidlema, pärast jäi nõutuks, ägedus läks üle ja ilma ägeduseta ei viitsinud ta kitse veristama minna. Viis hingelist neid siin metsa sees oli — kolm perelist, kits ja kassiroju. Ülejäänud olid kõik võõrad ja sellepärast pidi kokku hoidma. Olgu küll, et see vägi polnud kuigivõrd võimas. Kits oli vana ja ta aeg oli täis. Kassist polnud mingit kasu, liha ega nahka — kiusas ööbikuid, kes kraavi ääres toomingates kevadel laulsid; hiirtest ta ei hoolinud, võib-olla sellepärast, et neid majas polnud. Tüdruk oli pesamuna, aga üks pea lähe temagi nagu eelmised kaks. Enesega polnud raudteevaht samuti rahul — eluaeg oli kohapeal olnud ja valvanud, et teistel hea sõita oleks suure ja kirju maailma uurimisel, ise aga polnud ta õieti midagi näinud ega teinud. Kui oligi midagi teinud, siis ei pannud seda keegi tähele. Võib-olla siis oleks pandud, kui tema lõigus tõsine rongiõnnetus oleks toimunud, kuid seda liiki tähelepanu oli saatus tema pealt ära hoidnud. Ühel korral oli ta kaugel piirkonnavalitsuses autahvilil olnud, aga sedagi vaid sellepärast, et nende isekas teedeülem oli kõigi oma alaliste lemmikutega riidu läinud ja kiusu pärast autahvilile esitanud oma kõige märkamatumana raudteevahi. Nüüd aga oli ta vanaks jäänud ja seesama isekas teedeülem oli mitut puhku nurisenud tema lõigu üle ning ähvardanud uue raudteevahi otsida. See oli hästi solvav, kui arvestada, et ta oli seda tänamatut tööd terve eluaeg teinud. Muidugi, see oli töö nagu iga teinegi, omajagu oli isegi mõnu sellel omaette olemisel, asulate trügimisest-nügimisest eemal; ainuke asi, et sellest tööst polnud midagi järele jäänud, ja nüüd õhtul polnud millelegi osutada, et vaadake, selle olen ma valmis teinud, — ainult ehk lapsed, muud mitte.

Nii polnudki vanamehel õiget põhjust enesega rahul olla. Ainult oma naisega oli raudteevaht rahul. Too oli igati tubli ja toimekas; ainuke-seks etteheitaks oli kunagi, et liiga kergesti kippus lapsi saama. Muidugi pole see naisterahva puhul puuduseks, kui nii võtta, siis ehk isegi vastupidi, kuid elujärg läks ikka kitsamaks, kui nad üksteise järel tulid. Eks ta muidugi olnud ise süüdi oma hooletusega, et eit oli pidanud kuus last sünnitama. Aga mis sa teed, muud maailmalõbud olid kaugel, voodis oli hea olla, ja nii need lapsed tulid. Üks suri kohe, kaks jäid rongi alla, kaks on oma käe peal maailmas, pesamuna veel kodus. Nüüd olid eide elumahlad ammu otsas ja seda kartust enam polnud. Kui nad aga olidki oma kehvas järjes paljulapselisuse läbi süüdi, siis nüüd polnud seda enam mingit mõtet meenutada.

Kõike seda mõtles raudteevaht ajal, kui tüdruku nuuksumine aegapidi rahulikuks vaibus ja lõpuks üsna maha käis. Kiku elu oli selleks korraks päästetud. Nüüd, kus asula oli üsna lähedale nihkunud, sai

piima poest ja kitses lugu polnud, aga üks kunagi oli ta asjaks. Ise vähenõudlik loomake, aga piimatilga andis ikka lauale.

Kiku aga sõi sel ajal rahulikult rohtu ega teadnud midagi tema ümber keereanud vaiksetest kirgedest raudteevahimajas. Rongid käisid müri-sedes ja röökides mööda. Raudteevaht tuli õue ja hakkas mööda tee-lõiku sammuma — igaks juhuks, harjumusest. Jõudis Kikuni ja nad vahtisid tükk aega tõtt. Mõlemad olid väsinud, mõlemal valutab alatasta midagi ja mõlemad olid maailma tarkade arvates juba mingisugusest suurest liikuvast koosseisust maha kantud.

Sel ajal sõitis mööda rong ja reisijad vaatasid aknast, kuidas üks kitsehabemega vanamees ja kitsehabemega kits seisavad vastastikku ja silmitsevad teineteist. Reisijad ei teadnud midagi neist paiksetest asukatest ja neile näis naljakas olevat, kuidas kaks peaaegu ühte nägu habemikku tõtt vaatavad. Ja nad naeratasid oma möödavilksatavate tuhmide vaguniakende tagant.

Silmus

Kui mees kasesalude-vaheliselt looklevalt rajalt laiale väljale jõudis, hargnes tee mitmeks. Mees jäi kõheldes seisma, kuid veendus peagi, et kõik teed läksid samas suunas. Need olid lihtsalt paarkümmend rööbiti kulgevat teejälge nagu stepis kunagi: iga sõiduk võis siin enesele ise tee sisse tallata, kui see talle meeldis, vihmade ja lumesulamise ajal aga oli paratamatu.

Mees hakkas ühte teed mööda minema. Ümberringi oli lage stepp. Ees, kusagil horisondi lähedal algasid uuesti kase- ja haavasalud, nende taga pidi olema asula. Tasast välja elustasid vaid üksikud hallid pju-puhmad ja kuivanud konarlikud savipätakad, mille traktoriruumikud ja mudas sumbanud autorattad olid kevadel üles pööranud. Siis hakkas eespool ühel teeradadest paistma mingi arusaamatu seadeldis.

Mees vaatas üksisilmi ette, et ära mõistatada, mis asi see võiks siin lagedas stepis olla. Kui ta lähemale jõudis, eraldas silm mingisugust võru ja kahel pool seda vaiu. Mees hakkas tegema oletusi kaadervärgi otstarbe kohta. See võis olla loomapüünis, ainult et arvatavasti oleks see igasugusele loomale suur olnud.

Asi hakkas meest huvitama. Seadeldiseni oli veel tükike maad. Kui see tõesti oli püünis, siis oli tema asetamine keset lagedat välja täiesti arusaamatu. Peale raja, kus asetses püünis, oli veel üheksateistkümmend muud teed, et sellest mööda minna. Mis rumal ja pime loom see pidi olema, kes jääb sellele ainsale rajale ja ronib silmusesse?

Mees hakkas teraselt silmitsema maad enda ees, et avastada mõnd loomajälge. Ent seal polnud näha midagi peale roomiku-, protektori- ja

saapajälgedele. Ta sammus poolpõiki üle harva rohuga stepiriba järgmisele paralleelteele, kuid ka seal ei näinud ta midagi uut. Ta käis läbi peaaegu kõik kakskümmend teerada, aga kusagil polnud näha ühtegi jälge, ka sellel rajal mitte, kuhu püünis oli üles seatud.

Ja ometi seisis ta seal eespool ja temast möödus üheksateistkümmend täiesti vaba teed. Mees mõtles, et see pole tõesti mitte õige asi. Milleks seisab see suur püünis keset lagedat steppi, kui seal pole ainsatki loomajälge? Mees läks edasi püüinise suunas, et seadeldist põhjalikumalt uurida. Kes sooritaks sedavõrd otstarbetu toimingut, nagu on loomapüüinise ülesseadmine traktorijälgedele keset lagedat välja? Selle taga pidi midagi varjul olema. Miks olid jäetud vabaks kõik ülejäänud üheksateist teed? Kõik see polnud vist lihtsalt niisama, see pidi midagi tähendama.

Ilm oli sombune ja palav. Kuni mees liikus püüinise poole, tulid talle pähe mingid nägemused lapsepõlves kuulnud muinasjuttude ainetel. Tohtu ämblik seisis maa-aluse aaretekoopa väravas ja küsis võrkusattunult lahendusi mõistatustele. Püünis keset steppi oli ise mõistatus. Väliselt püünis, aga selle taga oli kindlasti hoopis midagi muud.

Nägemused liikusid ta eest mööda. Näiline halb oli hea ja õige ning mõistlik osutus rumalaks või koguni hukatuslikuks. See oli muinasjutt, suur, kõikehõlmav. Kes tagasi vaatab, muutub kivisambaks. Öösel pimedas varitsesid kõikjal kollid, eriti selja taga, eriti seal. Kes oskab puhtalt pugeda läbi silmuse, saab kuningatütret. Ei tea, kas see kuningatütar on ka üks magus asi? Et teda saada, peab sooritama vähemalt kolm kangelastegu. Karjatama päev otsa metsikut põtra, valvama kuldõuna, et nõialinnud seda ära ei varastaks, ja võitlema hiiglasega. Ja läbi silmuse pugema. Siis saad poole kuningriiki ja kuningatütret. Huvitav. Riigivalitsemine pole sugugi hõlbus ja mõnus töö, naised aga on enamjaolt õelad ja kahjulikud olevused. Aga poolt kuningriiki ja kuningatütart ei saa jälle mitte igauks, selles on saladus. Kui on raske saada, siis tahaks kangesti. Sest teistel on ka raske ja kes ei tahaks parem olla omasugustest. Kuningatütret võiks siiski vastu võtta, võib-olla juhtub hea inimene olema.

Need olid ühed imelikud nägemused ja mees raputas pead. Ta oli jõudnud püüinise juurde. Kõndis ümber selle ja uuris. Keskel seisis ähvardav silmus kahe jooksusõlmega. Kahel pool paari meetri kaugusel olid tugevad vaiad. Nende külge läksid läbi võimsate rullvedrude peened trossid silmuse juurde. Mees mõötis silmadega silmuseava. Sellest saaks trossi puutumata läbi ronida, kui tahaks. Imeliku asja on inimesed — või kurat teab kes, aga küllap ikka inimesed — siia keset steppi üles seadnud. Missugune ometi võiks olla selle otstarve? Pole ju olemas otstarbetuid asju, eks ole? Kuningatütart sellest läbipugeja siiski tõenäoliselt ei saa. Aga mida ta siis saaks? Mees kõndis laupa kibrutades ümber püüinise ja see oli ülepea üks kuradi kahtlane värk.

Mees puudutas ettevaatlikult trossi. See oli parajal määral pingul. Igatahes sellest puudutusest midagi ei juhtunud. Mees vaatas ringi. Kusagil ei hakanud midagi silma. Mees laskus silmuse ette neljakäpakile, kuid nii, et pea ega ükski jäse ei läbinud silmuse tasapinda. Mees seisis kuivanud traktorijäljes neljakäpakil ja otse tema ees haigutas ähvardav silmus. Mees pilgutas tihedasti silmi ja pistis käe silmuseava keskpäigast läbi, ise olles valmis iga hetk närvilisusest pingul kätt tagasi tõmbama. Käsi oli silmuseavas ja midagi ei juhtunud.

Järgmise mõtte juures mees kahvatas. Mis oleks, kui ta hüppaks välgukiirusel läbi silmuse? Kusagil sügaval sisikonnas miski värises metsikult ja oli ärevil. Kuid mõte oli ahvatlev ning kiskus kartusest hoolimata kaasa. Mees mõötis täpselt enese asendit silmuse suhtes, rebis põlved maast lahti, toetus kätele, kallutas end ette ja andis siis jalgadega järsu tõuke. Ta lendas silmusest osavasti läbi, selle trossi vaid kergelt riivates. Vaiade juurde viivad trossid pinisesid vaevu kuuldavalt. Muud ei juhtunud midagi. Mees oli läbinud püünise, ilma et see oleks sulgunud. Kuningatütart talle keegi ei pakkunud ja seda polnudki vaja, sest ta oli muinasjutu juba unustanud. Isegi huvi tehnika ja asja mõtte vastu taandus mingi seletamatu sportliku hasardi ees. Mees läks julgeks. Ta sammus ümber seadeldise ja astus neljakäpakil silmusesse. Ähvardav tross oli kusagil rindkere kohal. Mees pööras pead mõlema vaia poole, mõte üleolev ja millegipärast isegi pilkav. Kuid keha oli veel pingul ja põnevil. Ent kartusekübemed kadusid pea ja mees hakkas nagu vallatu laps tammuma põlvedel. Ikka ei juhtunud midagi. Maa tühises pisut ja silmusetrossid seisis paigal.

Siis hakkas mees ka kätega trampima ja tammuma teisel pool silmust. Nagu poisike, nagu rumal. Ei tea, mis lapsemeelne refleks see tal oli. Ta trampis käte ja jalgadega ning üürgas mõttes mingit mudilaslaulu laulda.

Ent äkki — tugev mats parema käega vastu roomikukonarust ning miski raksatas käe all. Ja samas kõrisesid mõlemad vedrud kinni rullida, trossid tõmbusid pingule ja silmus jooksis kinni, haarates meest tugevasti ümber keha. Mees ehmatas end kangeks ja läks näost kriitvalgeks. Nähtavasti oli porikamaka alla peidetud päästik.

Tuli välja, et see oli siiski vaid kõige tavalisem püünis. Tross soonis kergelt rinda. Mees püüdis end käte abil vabastada, kuid tugevad vedrud ei andnud järele. Hingamine läks küll vabamaks, aga see-eest oli sõrmedel valus. Kui mees püüdis kogu kehaga sikutada ja rebida, tegi see vaid liigset valu. Kätega vaiadeni ega vedrumehhanismini ei küündinud. Mees oli kõige ehtsamal kombel püünises. Milleks, sellest ei saanud ta aru. See oli täiesti arusaamatu. Olla ükski, kesk steppi silmuses. See tundus talle täieliku mõttetusena. Ja isegi suurt ämblikku ei tulnud kusagilt, kes oleks talle mõistatusi esitanud. Oleks ta seda veel kuninga-

tütre pärast teinud! Mille pärast ta üldse seda tegi? Tobedast uudishimust? Kihust riskida? Hasardist tajuda midagi teravat?

Ju see ikka millekski vajalik oli, mõtles mees väsinult. Sest pole ju maailmas midagi põhjusetut ega otstarbetut. Isegi mitte silmust kesksteppi ühel kahekümnest rööbitisest teest. Sest kui ta kord olemas on, siis peab keegi sellesse ka pugema.

Nii jäigi mees püünisesse ja ta on seal tänapäevani, kui mõni mööduv traktorist või autojuht teda sealt välja pole päästnud.

Ent viimane on siiski kõigiti tõenäoline. Kas või sellepärast, et hea peab võitma kurja ja igal asjal peab olema õnnelik lõpp.

* *
*
Üü kõllane ku kärjevaha
ja lõhnap nagu einäkaar.
Kuu keset luhta satte maha
ku ammustatu valgeklaar.

Ma paness vastse pastle jalga,
et minnä oless kõbusamp,
ja põõsast murrass pajomalga,
sest kateksi om lõbusamp.

Nii läess ma õkva üle kesä,
et üitskõrd üless leida paik,
kun asup alli kure pesä,
kun kastel sõstraveini maik,

kun üü om kõllane ku vaha
ja lõhnap nagu einäkaar.
Kun kuu kesk luhta satte maha
ku ammustatu valgeklaar.

* *
*
Tallihoone tiidakil tuulekojas,
kuhu ukse alt tuiskas lund,
vanad rangid,
milles elasid kassipojad,
lemmikhobusest nägid und:

Sepp kabjarauda löi viimase naela...
Teetolmusse päike loojus...
Jooksva hobuse niiske sooja kaela
unenäosse tõi kasside soojus.

Öölaul

Unelõhnu kui laotab murel
tollest õhtusest muinasloost.
Kuu hõbesulise kure
ma toon sulle sinisest soost.

Südaöösse lonkab vana kägudega seinakell.
Värviliste unenägudega teel on karavell.

Halli hundina öö luukab ringi,
udu maona siugleb maas...
Ööliblika sulle ma kingin,
kel mõlemas tiivas topaas.

Pimedusse kukkus vana kägudega seinakell.
Värviliste unenägudega teel on karavell.

Pilv-kull ründas tähetibu —
kättemaksuks kullide soole
ma teen sulle luulepuust vibu
ja valgusekiirest noole.

Südaöösse jõudis vana kägudega seinakell.
Värviliste unenägudega teel on karavell.

Lilled sulevad õied tapeedil...
Maga sinagi, väikemees,
kuni taeva sinisel pleedil
lõõb kiiskama päikeseprees.

Hommikusse lonkab vana kägudega seinakell.
Värviliste unenägudega randus karavell.

Margapuu¹

1

ärast lõunat said nad lõpuks kokku. Sopimetsa-alune hakkas äkki nii ilusat kala andma, nagu oleks koha just tema tarvis kõide pandud. Kolmandat jutti vedas Ain siin ja kaldus üksvahe päris vareseljale. Kiil kriiksatas hirmus kurjasti kividesse, kuid mõrd jäi rüüstamata.

See oli õnnepäev. Pilvealune ja heitliku tuulega küll, kuid kahtlemata kalapäev. Sest alati võis trosse pöörale kerides tunda, kuidas turi kuumeneb. Ja juba enne kui juhtlauad pinda tulid, lõi kõhtu ikka niisugune mõnus soojus, mida vaid koormatud mõrd kaasa toob. Pärakotti paati vinnates läks kohe jõudu tarvis.

Kämmalde kohta pisut peentes käsivartes polnud seda jaksu just ülearu palju. Seda mitte. Jalad laialt harkis, teravad abaluud särgi all tiivanukkidena püsti, pidi ta nüüd isegi hingastama. Aga kui nõretav mõrrasopp lõpuks kiilukasti kõrvale potsatas, pääses poisi suust jälle see suurustlev kurin:

«Ter-rekest, kala! Tule är-ra.»

Nii on kombeks üriseda Haaraltil. Muudkui et temal tuleb see ivake paremini välja. Kumedamalt, nagu suure pasuna torin.

«Tule är-ra!»

Sa sakrament! No need on ju viimaks ometi kohapirakad! Kui nüüd õhtu eel veel mõne toekama loomuse lubab, söidetakse muuli lastiga, mis ka vanal Asul kord nina rippu vajutab. Ju jääb veel mõnelgi suu ammuli, kui raadiosõlme õhtune sõnum küla mööda rändab. Vaata, et jõuab isegi Helle kõrvu — kui see vaid juhtuks toas olema ega lippa juba klubi poole.

«Trada-raa, tra-raa, tra-raa-raa-raa!»

Pärast marsisignaale puhastab Ludvi muidugi pidulikult kurku. Ikka nii, et tema tubakakõha jälle läbi terve küla käriseb:

«Kärr-kõh! Teeme teatavaks sotsialistliku võistluse tänased tulemused... Päeva parimaks osutus kõige noorem kalur Ain Raatma. Ta

¹ Eesti NSV Kirjanike Liidu ja «Loomingu» 1966. a. novellivõistlusel III auhinna saanud töö.

andis punkti sada seitsekümmend kuus kilogrammi suurt soomkala!» Arvata, et tõmbab hinge ja alles siis pörutab lahti nagu tuumalaengu:

«See on ühtlasi tänavune rekord.»

Kuulake kõik! Ja pidage meeles: rekord on nüüdsest peale Ain Raatma nimel. Kuulake! Mitte mingisugune õngepoiss Kirna Ain, vaid noorkalur Raatma on see, kes purustab kõik rekordid.

Tra-raa, tra-raa, tra-raa-raa-raa!

Võib olla, et mürtsutab vahele koguni vanade sõprade marssi ja alles hoopis tagapool nimetab Asu saaki — Raatma omast mitmevõrra viletsamat.

Ohoo, mehed-vennad! Siin seilab Raatma, kel on järvega sotid sees. Ja väärt paat on tal, nii hea minekuga paat. Nagu leivaliblikas! Olgu peale, et väiksevõitu ja mõne silmis ärapeetu.

Tühja neist juttudest, kui mehel on juba oma hoiukassaraamat ja sel suvel Haaraltiga esimeses paaris võrku mängitakse! Ja järgmisel suvel ei puudu siin ka oma kirsipunane «Jawa». Võib kohe niisuguse tinnaga põletada, et tüdrukul südame alt õõnsaks kisub...

Sa sakrament! Proovigu need plikad siis veel õrritada! ... Helle ise ka kipub kiusama. Just tantsu ajal. Pihast peenike kui herilane, aga puusadega põletab, nagu oleks terve suve päikese sinna kogunud. Silmad on enesel siis nagu muis mõtteis ja suu vait. Nagu hoopis kaugel oleks... Sakrament, kuidas see paneb pea ringi käima!

Ag a pärast itsitab siis ise teistega koos. Et vaadake, tüdrukud, Ainil jälle stopptuled mastis! Hulgakesi on nad hirmus julged.

Muidugi pole niisugune tobe õhetamisemood mehe õige ehe. Ei ole. Ja päris võimalik, et need kõrvad tõesti sutike laiali hoiavad... Kui peeglist vaadata, näikse küll nagu ülearu suured olevat. Aga tühja neist — ei need kala mõrda minemast keela!

«Tule är-ra»!

Oi te pungsilmad! Kõik sama aastakäigu poisid, parajad pontsud, halli sabaga sellid. Teine kast sai nüüd triiki täis ja maeti hoolikalt kummipõllega kinni. Kuigi kedagi aimamas polnud, luuras pilk hoollega halli järveselga. Niisugune on juba pruuk: mees ja mõrd. Kolmandat, seda vaderit, sel puhul ei vajata.

Tuule uuesti purje püüdnud, mõrd jälle jooksmas, kinnitas Ain tüüripuu. Kalpsas kajutilaele.

Tagajärves, vastu naastulist laotust, hakkas silma üksainus tume triip. Aga lõunatipus paistis neid rohkem ja Valguta alt tulid rindu Visnapuu ja Uuepeedi Sass. Need veavad alati justkui paarisrakendis. Nagu on harjunud käima kuival, nii seilavad ka järvel.

Vasakul, päris külaaluses, kõõlus roheline paigaga kahvelpuri. Asu! Näha, et vist juba koduteel. Aga vahest otsibki kala just rannavarede

joonelt? Üksnes temale teada märke mööda traalib see mõnikord seal, kuhu teised kunagi ei kipu. Sõidab kui kodutanumas ega lõhu vist ilmaski võrku.

Kord proovis Ain tema jälgi ajada: vedas silmalt sama jutti. Aga või siis vette jälge jääb!

Pärast istus kaks päeva kaldal ja laomees Kükas levitas külas kõlakat, nagu sööks Kirna poiss võrgulina rohkem kui leiba. Et jumalamuidu antud purjekas poisikesele lusti sõita, ei ole sellest veel kalameest ega plaanitaitjat.

Sa sakrament ja surnuluu! Aga täna sõidetakse siit silda rekordiga! Kui poleks kino tulemas, laseks või päris pimedani... Ka kakssada kilo poleks ühel väärt päeval veel palju, sest just niisugune kõige magusam lainejuss loksutab kala mõrda. Vaata, kui annab koguni latikat!

... Põdur, juba õhtusse pöördunud augustipäike vaatas korraks pilvest välja. Ja otsemaid moondu tagajärve tume triip luikheledaks purjeks. Valgus hellitas seda vaid viivu ja rändas edasi. Hüples harjalt harjale ning tema kannul vedas pilvenahk uuesti veele savisegase sõba. Tuul näis tihenevat. Kui see vaid enneaegu randa ei sunniks!

Päikeseviir lähenes. Libises üle lainest tõusnud paadinina, peatus pilguks põske soojendama ja kadus ahtri alla. Kaugenes. Mastile toetuv poiss jälgis, kuidas järvetagused künkad korraks südasuviselt sinetama löid ja jälle suitsukarva kaugusega ühte sulasid.

... Aga klubis surub nüüd esimees ise Aini kätt ning pärib, kust niisugused vägevad loomused traaliti. Võib-olla nimetab sedagi, et neil on kindel mõte tuleval kevadel jälle viis suuremat kalepaati painutada. Et kaarepuud seisavad juba mitu aega Kükka kuuris — head rabapealsed kaarepuud. Ega taolisi enam nalistviisi leita...

«Ega neid leia jah,» jääb Ain muidugi nõusse. Ei hakkagi pikemalt pärima. Sellest kõigest võib ju pärast Haaraltiga rääkida ja plaani pidada, sest juhatusemehed seisavad siin praegu kõik troppis ja teevad suitsu.

Ainil enesel on jälle seljas see pika lukuga tuulepluus ja uus sinistriipu madrusesärk. Kummikuid ei võeta nimme ära. Ainult musketäri moodi keeratakse sääred alla.

Nädala keskel, teadagi, tantsu ei tule. Näitavad paljalt filmi. Ja kaluril, kelle nimele äsja rekord kirjutati, kõlbaks kohe päris järve-rõivais minna, sest punktis kulub juba kaalu juures üksinda omajagu aega.

... Sellid ujuvad muidugi kohe külje alla. Kutsuvad kampa. Ukul on taskud kindlasti õunu täis. Õunu, mõistagi, sünniks süüa küll: Ukul enamasti alati head õunad. Aga sihukeste õngepoistega, kel veel passigi pole, võib ju kambata teistmoodi päevil. Täna oleks üsna sünnis esimehe enesega mõtteid vahetada ja paadijuttu ajada.

Kõneleks kas või sedaviisi:

«Näis, kas homme ka veel annab...»

«Kus ta mehe käest peaks pääsema.»

«Siis ma löön küll juba septembris plaani täis.»

«Noo,» teeks vist selle peale esimees. «Noo?» Ta on hea pehme mees.

«Löö täis, me katsume sulle ikka suurema aluse ka nõutada. Vahest saame mootori ka peale panna.»

Sa sakrament!

... Üldse kõlbaks kohe terve öhtu istuda nii, et ei tee tüdrukuid märkamagi. Niisuguses lendurite filmis on, mõistagi, omajagu armastust sees ja Helle sõrmed võivad ehk täna iseenesest kalamehe pihku pugeda... Ja pärast võiks ehk veel ivake aega koguni Asu trepil, päris valguse all istuda... Vanamees põonab siis juba magada.

Aga võiks ka nii, et ei tee tõesti märkamagi... Las kibeleb! Sest teab mis ta õige ära ei olegi — muudkui eputab oma tehnikumiga! Järvest ja kalast ei tea tuhkagi: alailma lökerdab vale koha peal naerda. Isegi mõistlikult käia ei oska, aina kepsleb. Nagu tuli oleks taldade all. Ja kõigiga kudrutab...

Mingisugune koolivend, mingi priima suusataja, mingi naljatilk näib ikka kirju saatvat... Saatku pealegi — niisugune tõllsaba. Vasikakasvataja! Sest sellest koolist ei tulegi ju ülepea muud välja kui vana Timpmanni moodi zootehnikud, kes ei saa elu lõpuni laudalõhnast lahti.

... Ja Valduri paelakestega on hakanud uhkeldama täpselt samuti kui vana Asu ise. Muud enam pole kui: «Ohvitser! Meremees!» Võib mõni teinegi veel siin ohvitseri sõita. Teab, mis ime see ära ei ole! Pole kuskil kirja pandud, et Ain Raatma just sedasama kooli läbi ei tee. Veel kõvemad paelad võivad varrukale sigineda...

Klaar, et võib hüpata siit suurte vete pealegi, kui vaid tuju tuleb!

Aga esiotsa on see kõik siiski kuke pea kana kaela otsas. Eriti tänasel päeval, mil koha on lennus ja ise mõrrasuu üles otsib. Meri mereks, seda küll! Aga siin sõidab mees, tüüripuu kaenla all, ja sihhib kliivri kõrvalt maamärke. Pole tarvis kompassi ega merekorda. Muudkui jaga käske: «Ro-ool vasakule üle!»

«On vas-sakule üle.»

Tuul oli vedus. Nii paganama vedus tuuleõhk tuli, et pane või kiilu juurde. Käil hakkas juba üsna sügavalt lainesse kaevuma. Kaevugu! Siin ei sõida ju mingisugune Vagailma-Jaak, kes poole purjega ringi loperdab ja vaid supikala korjab.

«Krii-krii!»

Üksik hälbinud kajakaroju loovis üle paadi. Pöördus tagasi ja põikas külitsi nii madalale, et roosad jalad vanti riivasid. Kiljatas.

«Krii-krii!»

Krii-krii... Suurtel vetel on, mõistagi, suured kajakad ja suured traalid. Krii-krii!

... Mõnikord kõlbaks ju siiakanti sisse põigata. Ütleme, puhkuse ajal. Sõidaks, ütleme, Haaraltile külla: kohvris kaugete maade tubakat, rummipudelik ja brändi. Võõrad keeled suus...

«Pliis!» Haaralt võiks siis väga hästi siin esimees olla.

«Oolrait, poiss. Pliis!»

Aga Helle pole muud kui lihtsalt karjabrigadir. Või laborant. Iga tahes midagi taolist. Siinsamas kodukülas.

«Tervist, Helle,» ütleks Ain.

«Tere, Ain,» vastab Helle ja aietab, sest meremehel on tugev käsi. Ja niisugune Fideli-habe on tal — sugugi mitte punane, nagu tüdruk nüüd norib. Hoopis ruuge ja tihe on see habe ja päris kindlasti pisut kähargi.

«Tervist» ütleb Ain. Küsib nagu muu seas, möödaminnes:

«Kuidas teie elate?»

Helle näpib vaid nõõpi. Ta pole mehele läinud ega midagi.

«Tervist,» ütleb võib-olla kapten Raatma, maailma näinud mees, kellele isegi mustad naised võõrad pole. «Kuidas vasikad juurde võtavad? Kas kohustused saate ikka täis?»

«Krii-krii!»

Kajakas, kalamehe linnuke, tuli tagasi. Krii-krii!

«Na polnõi hoo-ood!»

Oli aeg jälle mõrda nõuda.

2

Kui puri punaste tähisteh vahelt sisse põikas, ei vaevunud muulil kükitavad kajakad hilise sõitja auks isegi päid pöörama.

Ülemäära suureks pundunud päikesekera vajus parajasti vastu männikut laperguseks ja keskaevas veeti määrdunud pilvepalakatele ümber roosat palistust. Küla keskel aga möögisid vasikad — farminais-
tel olid käsil õhtused õiendused.

Punkti ukсед seisid küll veel paakil, aga sillale tuli vastaliseks vaid ärasolgutatud kassihakatis. Ja temagi seadis end rullikule kükitama niisuguse näoga, nagu poleks tolle pikakoivalise küljes eluilmas õiget kalalõhna tuntud.

Seest kostis siiski jutuüminat. Keegi kõhis. Keegi tõrtsutas bassi-põrinal naerda. Sirelitest paistsid kätte küllakile lükatud jalgrattad.

«Nätsivad jälle oinast mängida,» aimas Ain ja komistas hämaras laoruumis kastidele.

«Kesse kollab?» nõudis otsemaid Pihlaka räme hääl. «Mis sa, pime-loom, kolistad seal ringi?»

Puhketoa uks lükati ristseliti lahti. Poiss jäi seisma pikas viltuses valguseribas ja nägi tavalist, peaaegu igaõhtust seltskonda. Isegi suurem paistis see täna olevat, sest vana Luts oli pealtvaatajaks jäetud ja eharoosa akna all toetas lõuga valgele käepäkale hoopis võõras prillidega saks, üsna ülemuste moodi mehi.

«Näed, ongi minu väimeespoeg!» Asu hoolikalt ettepoole kammitud juuksejäätmatega pea tõusis kaarte piilumast. «Väimeespoeg tuli järve-reisilt.» See vaskne nägu võis mõnikord olla neetult tähelepanelik ja hää! mesine. «Kuidas siis täna saagid välja kukkusid?»

«Ilma just ei jätnud.» Ain hoidis oma trumpi varuks. «Hoopis ilma ei jätnud. Tuult hakkas ka tõstma.»

«No näed... Vaadake,» kerkisid kulmud Asu vaguras näos kõrgele. «Näete nüüd meie tänast noorust, seltsimees Kersna. Ise-seis-vad!»

«Ja-jaa.» Prill oli erk mõistma temale määratud ning tõstis kuskilt kähku pudeli lauale tagasi. «Noored sirguvad; noorus muudkui ründab. Ja-jaa.»

«Pikk päev,» osatas uuesti Asu, «sellega toidab juba iga mees kassi ära. Seda hirmu enam ei ole.»

«Ähää,» tuli kajana nurgast tagasi Lutsu pasunatorin. «Kassi toidab juba ära küll! Peaasi, et Märdil pole enam vaja väimehe tervise pärast hirmu karta.»

Armetu taat on see Luts! Näol poleks nagu liha ollagi — vaid pinguletõmmatud parknahk kontide peal. Kui suitsu kisub, langevad paled lausa lohku ja õhuke nina venib veel luisemaks. Silmad enesel nagu sammaldunud räastaalused, kuid kompavad sind ikka halvustades.

«Väärt väimees, väärt väimees! Noorte-lü-li. Ääh-ää!»

Niisuguse peale ei oska mitte õigel moel vihastadagi. Ei oska, kuigi sellest suupraost, sellest halvasti kokkukroogitud ninaalusest õmblusest mõnikord suisa sappi tilgub. Suvi läbi kannab kraega kampsunit, aga paljaste päkkade otsas lohistab vildikalosse. Harva, kui enesel suitsupakk taskus on! Ja viinasuutäit varitseb alati teiste pudelist...

«Eks sa lükka siis oma laadung sisse! Kui sul seal tuua on... Näed,» pöördus Pihlakas lõpuks poisi poole, «onu Ruudi saatis sulle ühe tuttava. Endine meie rajooni mees. Tahab juttu ajada. Ma tulen varsti ise ka välja.»

«Jah, kuluks küll veidi vestelda.» Võõras küünitas käe klaasi täitma. «Kalamehe terviseks! Palun!» Ta vibutas oma pika kere püsti ja pakkus. «Kalaõnne peale üks väike topka. Vaevanägi terviseks. Mina töötasin, jah, varem selles rajoonis. Teie onu ma mäletan hästi... Soovituse, näete, andis mulle kaasa.» Suurt, pisut pungis silma pilgutades astus saks sammu lähemale. «Palun! Saame tuttavaks — Kersna.»

«Raatma.» Ain tundis, kuidas need neetud kõrvad jälle kuumama kippusid. «Tänan, ma pole just harjunud.»

«Noo-oooh, Ain! Ole ikka,» ruttas õhinal tagant tõukama luine Luts. «Kalaõnne peale võtab mees alati.» Hiirerksaks muutunud silmad klaasi valvamas, õõtsatas ta otsekui hoogu võttes. «Kalaõnne peale lasen mina ka veel alati suutäie. Seltsimees Kersna peaks mind küll mäletama, mina olin sel ajal ka veel kõva järvemees.»

«Meie läheme ehk tõesti veidikeseks välja,» pani prill nüüd käe poisi õlale ja kibrutas tähendamisi kulmu. «Vestleme. Laske te siin pealegi topka jälle ringi käima. Terviseks!»

«Terviseks, seltsimees Kersnal!»

Klaas kerkis juba Lutsu suuprao kohale.

Sild oli tühi. Muulis mustasid vaid maokad paadid — purjed lapatud, mõrrad mastis taženemas.

Ain luges:

«Anna sellele mehele kümme kilo suuremat kala. Ma võtsin võrri jaoks bensiini. Saad ise kah sõita. Kui sul on, anna rohkem.»

Need olid tõesti onu suured püstised tähed ja paber kindlasti pärit Aini vanast vihikust. «Anna sellele mehele suuremat kala...» Kui suurt siis? Poiss tõmbas sügavamalt hinge. Et kui suurt siis? Ta proovis naeratada, kuid see ei läinud korda, sest võõra tuttava silmad olid ilmsüütud, kui ta ütleva ruttas:

«Ma võtaksin meelsasti veidi lisaks. Raha eest. Meid, võite uskuda, varustatakse kalaga ikka väga halvasti.»

Nad olid üsna ühte kasvu. Muudkui et keha poolest jäi poiss küll kõvasti alla ja lotendavad kummikud muutsid ta tööpoolest rangjalgseks. Niimoodi vaatasid nad viivu vastamisi: mehel põial heleda kuue nõõpauku torgatud, poisil kõrvad uuesti õhetamas.

«Tuttavatele,» ütles mees, «sai koguni lubatudki. Mul seisab masin praegu teie õuel.» Ta oli rõõsa näoga, hästi toidetud mees.

«Ma ei tea. Ma arvan...»

«Kuidas, palun?»

«Ei,» ütles korraga poiss. Hoopis võõra häälega ja kiirustades. Otsekui mässu tõstes. «Ei. Ega mul siin suurt olegi. Mul on päris vähe.» Uus mõte hakkas täpsemat kuju võtma. «Ma pean punkti andma selle, mis on. Onu Ruudi pole tänavu enam ise kordagi peal käinud... Ja kohustus kirjutati kah nüüd minu nimele.»

«Kuidas?»

Mehe kulmud kerkisid uuesti küsima, kuid laskusid samas sirge triibuna ninajuurele. Nüüd olid need käskima harjunu karmid silmad, mis poissi sundisid.

«Mul oli teie onuga kokkulepe. Vähemalt bensiini eest on mul õigus saada.»

«Ei,» kordas poiss ainiti. «Ei. Ma pean plaani täitma.»

«Nii-nii...» Mees muigas põgusalt ja kergitas jälle korraks kulmud

otsmikule. Näis mingit mõtet vormivat. «Niimoodi... Ärge arvake, et ma sunnin. Ma ei kavatse ju selle kalanatukesega hangeldama hakata! Saage aru — sõbrad lihtsalt ootavad värsket.» Ta pidas pausi.

«Ma austan noori inimesi, kellel on oma põhimõtted... Aga mul on, kuidas öelda, piinlik minna nüüd tagasi teie onu juurde. Siin usaldasid mind mõned vanad lugupeetud kaluridki... Ma pole ju võõras — mõistate? Ka Pihlakas on mulle vanast ajast tuntud mehi.»

«Võimalik,» kuulatas Ain teise ladusat juttu ja tundis, kuidas ängistus kaob. Ta märkas õela rõõmuga, et võõras tuttav oli vesihalli püksisääre kuskil kalalimaseks teinud. Jah, täiesti võimalik, et kodus nüüd üht kuradi kõva möllu oodata on. Tulgu! Lüüa see enam ei julge. Sõimab? Sõimaku — sõim ei võta tükki küljest.

Jah, aga mida see saks siin ikka veel ootab ja uurib läbi nende okulaaride? Miks ta topib oma prillnägu kalamehe nina alla? Poiss poetas käed taskutesse ja tõstis pilgu mehe moekatelt kingadelt.

«Teate, mis... Mul pole üldse kala. See natuke, mis on, tuleb praegu punkti anda.»

«Kahju.» Kersna võttis millegipärast prillid ninalt. «Väga kah-ju.»

Ain taipas üllatudes, et hoogsate kulmude all, paksude klaaside taga pesitsesid tegelikult lõpnud särje silmad — tuhmid ja ripsmeteta.

Kahju küll — täiskerelt isand, aga silmist sandivõitu!

3

Sees oli juba kärsitusega neljandat kätt oodatud. «Mis imet sa seal poisiga nii kaua mehkeldasid?»

Asu teeskles ükskõiksust. «Me rüüpasime siin ajaviiteks pudelipära päris lõpuni.» Ta nihutas tühja klaasi vastu seina.

«Kõva sada.» Pihlakas libistas põlletraksid aegamisi õlgadelt alla. «Peoga veel peale kah.»

«Mismoodi?»

«Ilus kala. Suur koja.»

«Ää-ääh,» krääksatas äkki Luts. «Kuula sa Pihlaka juttu!» Ta oli nõus niisuguse mõnusa nalja peale südamest naerma. «Ääh-hää.» Ent teine paistis olevat pagana tõsise moega ja seepärast jäi vana valvsalt vait, kuulates otsekui rääk kasteses heinas.

«Einoh, kust seda nalja saab, kui ise ei tee. Poisil polnud siis mitte õiget supikalagi?» Asu leidis jälle oma sõiduvee kätte. «Eks meie, vanad, pingutagu selle-eest kõvemini.» Ta oli lahkus ise.

«Einoh, eks ta kõlbaks küll noorele mehele vahel kah ära. Kulu-kopikas või kinorahagi... Sa... siis ei sõandanud kohe mitte pannitaitki oma piskust näpistada?

Kersna oli siin ennist päris turris — kuuldi teisel Ruudiga üks

sott olevat... Ega muud, kui võetakse sul kodus nüüd veel püksid maha.»

«See pole sinu mure!» Ain tundis, et need siin olid juba ajaviiteks üsna põhjalikult keelt süganud. «Eks sina jälle müüsid! Andsid ehk kevadist latikat tutvuse poolest pealegi. Minule kaaluti praegu kolm kasti plaani sisse.»

«Täpselt niimoodi,» lükkas Pihlakas raamatu keset lauda. «Vaadake.»

«Mismoodi?» Asu pilk libises kähku üle numbrite ja pöördus veel rutem tagasi poisi poole. «Mis sa ütlesid nende latikate kohta? Kuidas see kõlas... Ah?» Ta paotas suu, nagu oleks umbkurt. «Korda!»

«Ega õpetaja ühe kurdi pärast kaht jutlust ütle. See sinu... Kersna ise rääkis, et müüsid. Ja latikad kuivasid sul ju kevadel aias heki taga.»

Asu tõusis.

«Ah siin, meeste ees, võtad jälle suu täis ja laimad! Kas sellest oli vähe, et seinalehte kritseldasite? Ma tean küll, et sina seal õunaaias jölkusid... Käisid tüdrukut piiramas ja haisu ajamas.»

«Jah käisin! Aga sina käisid jälle Suistla roos kudelatikat piiramas.»

«No tead, poisitatt...» Asu silmist vaatas välja alasti viha. «Kui mina veel üks kord peaksin sinu varju oma õuemail nägema, siis...»

«Lööd maha nagu marukoera. Eks? Sa oled juba varemgi lubanud.»

«Ei karda täna ka öelda. Nagu marukoera! Kui ikka keegi öösel hulgub minu kuuritaguses või vabede ümber... Seal on kolhoosi värk. Sadade rublade eest võrku.»

«Ütled, et Kirna poiss tuli vargile, eks? Kuule, Asu, minul on praegu seesama tunnistus taskus mis sinul. Ja paat seisab suvest saadik minu nimel. Aga võrgud peavad viimaseni kolhoosi omad olema. Seda sinu kuuri võiksid revisjonimehed kohe lähemalt vaadata.»

«Vaata aga, vaata,» lükkas Asu sõrme kaelusesse ja päästis nõobi lahti. «Kas te, mehed, kuulete praegu, kust see täiskalur välja kargas?» Ta nägu oli nüüd punktijuhataja poole pööratud. «Sai kogemata mõne kasti kala ja kohe kelkimas. Kõlkapüks! Mina olen tonne välja püüdnud ja alati üle plaani andnud.»

«Kuss, Märt,» mudis Pihlakas kaardipakki. «Mis sa jageled! Ennäe, kellega vaielda! Ja ära loobi sõnu... Teeme veel ühe oina ja paneme poe kinni.»

«Oota ivake.» Asu süda ei jäänud rahule. «Lase ma ütlen siin kõigi kuuldes veel mõne sõna.» Ta hääles mänglesid nüüd juba ironianoodid.

«Vahest olite teie, seltsimees Raatma, see, kes neljakümnendal aastal vallas ühistu põhikirja kokku seadis? Ei juhtunud vist olema? Kes oli kolhoosi hakatuses esimene püügibrigadir? Ega juhuslikult ei olnud

Martin Märdi poeg Asu see, kes võttis vastu ministeeriumi rändlipu? Diiselmootoriga paat toodi veel preemiaks.»

«Oi jessuke, mis seda rääkida!» Luts oli libe appi ruttama. «Mihukesed preemiad me välja tõmbasime! Igas vartalis tuhanded. Tu-han-ded, ma ütlen... Oi sa looja — Kirna poisil põlnd mitte pükse kah veel jalas, kui meie tiisliga tõmbasime. Praegune püük on kõome selle kõrval.»

«Ja tõmbasitegi järve tühjaks.»

Ain tundis, et täna ta ei karda selle Lutsu-kõbi hirnumist. «Selle-sama diisliga kiskusite, mis praegu kuival mädaneb. Saite preemiad kätte ja olite kangelased.»

«Niimoodi küll,» kummardus Asu omakorda ettepoole. Ta mängles jälle häälega. «Saime ja saame vist veelgi. Võib-olla on see Raatma pilt, mis ka praegu rajoonis autahvli peal seisab? Äkki on tema aukirjad kogemata Asu Märdi sahtlisse juhtunud?»

Ta pidas kinni, et järjest kõigile otsa vaadata. «Sina... nolk, pea meeles, mis sulle öeldakse! Muretse enne särk selga, siis tule meeste hulka. Sinust, kõlkapüksist, pole veel plaanitajtat ega margapuu otsast andjat. Kasva, siis saad ilmaelust aru. Kes sulle täna õige halba soovis? Mõttele mõistusega!»

«Ja mõtlengi. Oma mõistusega.»

«Kuule kuradit!» Luts sai uuesti järje peale. «Või kohe päris oma mõistusega mõtleb. Vaata, kus härjavärss! Juhatad teise ilusti sõime juurde, aga tema tugab sõrad vastu... Või-eh, räkats, kus ikka kargab meeste kintsu kinni! Ää-äh!» Lutsul läks kurk meelepahast umbe.

«Niimoodi jah, noormees.» Asu pidas lugu lõpetatuks. «Sulle on öeldud... Meeste vahel. Kes sulle halba soovib? Kasva ja õpi ilmas elama.»

Tule minu juurde nagu aus mees; aitan mõrra püüdma panna ka, kui tarvis on. Mina kade pole, mul kolmkümmend aastat selle järve peal püütud... Aga mis sa tilpad selle Haaralti sabas? Mis sa närid ja urgitsed?

Võib olla, et ükskord veel kahetsed. Mees sinu küljes oma käsi määrima ei hakka, aga võib juhtuda, et...»

«Kuss, Märt!» Pihlakal oli veri näkku tõusnud. «Kuss, ütlen mina sulle. Ära kemple — ega te siin kahekesi ole.» Ta heitis pilgu kellale. «Sina, Ain, tahad ehk lipata... Ära pane tähele... jommispäi juttu. Me õiendame siin ise veel omade vahel.»

Poiss pöördus minema, räpakalt ning kiirustades. Ta tundis, kuidas teiste pilgud tema kuklas rippusid, ja mõistis, et nüüd sünniks küll öelda veel midagi üsna asist. Niisugust suurt, mis selle Märdi tükkis Lutsuga ribadeks rebestab...

Aga peas surises, otsekui oleks see kumamisi mitmest kõvast viinasõõmust. Seepärast lükkas ta vaid välisukse lajatades kinni.

Et need sees mõistaksid: Ain Raatmal pole nende õiendamistest sooja ega külma.

«Kas tõmbame, mehed, siis veel ühel oinal sarved sirgu?» lappas Pihlakas kaardipakki ja otsis, kuhu juttu kõide panna. «Tõsta, Sutt, ära põrnitse! Lööme nad korruga laua alla.»

Mustalakaline Sutt kõhatas. «Nojah! Jaa-aa,» ütles see pikatoimeline, nagu oleks väga tähtsa mõttetööga maha saanud. «Ja-jaa. Kannata, peremees, kannata! Mul kõlbaks ka ehk mõni sõna kõnelda selle tänase madina kohta... Näed!» Ta lükkas korruga mõlemad tõmmud käed keset lauda. «Näed neid, Asu Märt? Näed ju?»

Vist esimest korda panid kõik tähele, et Suti Kustavil on väikesevõitu kere kohta tavatult suured rusikad. Kahevõrra suured paistsid need olevat ja käelabad täis krussis karvatupse.

«Vaata neid hoolega, Märt, ja kuula, mis mina sulle ütlen. Istu maas ja kuula! Kas see viinatilk sinul tõesti aru peast ära võttis?»

Kuula mind... Ei ole mina taevaingel ega teine-kolmas ka...» Ta pidas aru. «Ja ei tule siitranna meestest vist küll keegi sinu sahvrisse pütte pöörama ja latikalappeid lugema. Aga ühte mina ütlen küll: jäta poiss rahule. Ära näri poissi!»

«Oo-oh,» tegi vaid Asu. «Mis ta siis õige eputab oma sõnadega! Vaata, kust tuli suur kalakaitsja ja -kasvataja välja? Kas sihuke on siis juba praegu meie õpetaja ja võimumees?»

Hea küll, mina olen kah lugenud neist... mudatuplastest ja planktonitest... Jumal teab, mis ussikesi kõik veel vees ei ole! Laps mõistab ka, et üks kala sööb üht ja teine teist. Elupäevad on nii olnud... Aga kelle kuradi tarkus see lõpuks oli, et meile tint sisse toodi? Hoiti ja kasvatati neid kui kährikkoeri... Kuidas varem latikat saadi — järv oli täis! Aga nüüd hakkavad siis Haaralti-taolised ja päris karjapoised meestele õpetajateks?»

«Sa kuula, Kustav,» koitis ka Lutsule valgus. «Rootsi kuninga laua peale viidi meie latikas! Puha eksporti läks! Laiad nagu vankri otslauad.»

Oi jessuke, mis sest rääkida! Sihukest kuradi mässu põlnud kunagi ja inimesed olid ja elasid kõik oma elupäevad ära. Kesse teise peale keelt kandmas käis või lehte sirgeldas?»

Vastust ootamata imestas ta edasi.

«Ja sina, Kustav, oled nüüd nagu suur... suuvooder või advukaat kohe. Ptüi, ma muud ei ütle! Eks nüüd tule välja, et Ruudi kasis ja kasvatas teist, aga poiss ei vii vist enam supikala ka koju... Ise tänaseni sööb onu lauas.»

Oi sa looja, viimati tuleb aeg, et Kirna Ruudi mingu poisikeste seltsis vare pealt ahvenat noolima. Vaata, ei tohi seda ka enam teha — põle selle suure spordiseltsi liige.»

«Hea küll, Lutsu taat! Hea küll! Sina pole enam kalameeste kirjas... Ma ei taha sulle halvasti öelda.» Suti kämmal laksatas lauale. «Ma räägin praegu Asuga. Kas sina, Märts, tahad öelda, et see Kersna siit ilma kalata ära sõitis? Et kui poiss margapuud ei kõlgtanud, siis pidi tühjalt minema? Äkki sigines just sinu rahakotti täna mõni uus punane paberike? Üheskoos te siia tulite...»

«Vaata aga, vaata!» Asu hämmastus oli sedapuhku siiras. «Vaata, veel üks asjamees tuli välja! Ära ikka peruta... Küll siin teatakse ka, mis mehi sa ise oled ja kust sa tuled. Sina, Sutt, ära topi küll oma nina sinna, kus pragu ees ei ole.

Äkki rihid veel parteisse? Sina tood muidugi viimase kui kalapoja Pihlakale?»

«Ei too! Puhas ei ole... Olen müünud ja kümme imet teinud. Aga üks väike vahe näikse küll meie vahel olevat. Vaata!» Sutt küürutas ja hüpitaskorra peopesal sinist vedrukaalu. «Voh, missugune! Kuus kilo võtab korraga üles. Siinsamas meie poes neid ju terve riiul täis, poolteist rubla tükk. Mina kannan teda küll tihti saapasääres. Aga vahe on selles...»

«Noh?»

Ka Pihlakas näis ootavat, naeruhelk silmis.

«Meie vahe, Asu, on selles, et sinul leidub veel kodus vana Märtsi pärandust. Vasest ja tembeldatud, üks ole? Kui ma ei eksi, siis võtab vist kolmkümmend kaks kilo üles see sinu päsmar. See, kallis Asu, on üks pisike vahe... Ehk, nagu öeldakse, väike erinevus...»

Asu oli pea viltu pööranud ja kuulatas teraselt.

«Teine vahe näikse ka veel olevat... Sina, Märts, sõidad imeharva purjekaga muuli. Ikka rihid sinna oma rootagusesse. Ja pärast loksutad siis mõlavenega leete peale punkti tulla. Vaevad ennast jumalamuidu ja raiskad aega... Vaata, Märts!» Suti põial sihtis selja taha. Seinal, plakati peal, vabastasid suured pruunid käed võrgusilmast noorkala, alamõõdulist kohapulka. «Vaata, sigu pole mina ka pidanud ega peekoniks sokutanud. Mina ostan liha poest. See oleks ka nagu üks väike vahe või... erinevus.»

Vihje oli nii ilmne ja tige, et Asul päevitus näolt taganes ning põsenukkidele korraga tedretähed ilmusid. Ent rahu säilitades tõusis ta ja silus harjunult juukseid. Tagant ettepoole, väarikalt.

«Sina, Kustav, tead küll väga vähe meie järve asjadest... On siin enne sind püütud ja püütakse vist pärast sind ka. Sa ära tule meile loengut pidama!

Minu vanaisa käis kalel siis, kui veel õiget purjegi polnud. Paljalt linane palakas oli venes püsti... Minu isa tõi siia randa esimese puju-sega mõrra ja suri kolmekümne kuuendal aastal järvesurma... Kas sinu pea võtab seda kinni? Mind õpetati võrku parandama enne, kui

kirjatähed selgeks said. Minu poeg on praegu ohvitser ja püüab mere peal... Möistad?»

Ta teritas hääle vahedaks ja tasaseks.

«Ja ma ütlen sulle: kui mina oma sõbrale enam pannitait värsket kah anda ei või, siis pole minu nimi Asu. Ja rohkem me vist enam ei räägi. Lõpp, ja mutt.»

«Ega sa ometi heast südamest ja ilma hinnata jaga, Asu?» tahtis Sutt siiski teada.

«Mis kuradi pärast ma ilma annan? Sandile annaks küll, aga sante meil enam pole. Inimene tuleb, tahab kalameki suhu saada... Mina ise küll kellegile pole pakkumas käinud.»

«Hea küll, Asu... Jah, mina olen pakkunud. Liha vastu olen vahtanud ka. Minul enesel mõisapidamist pole.»

«Vaata aga, vaata,» ei jõudnud Asu ikka veel ära imestada. «Vaata aga, vaata,» silmitses ta teraselt teise olekut.

«Vaata pealegi. Ega me suured sõbramehed ole, aga läbisegi käime. Sellesama pärast ma sulle, Asu, nimetasingi. Et jäta poiss rahule — meil kõigil kergem! Niimoodi... Mis sina, peremees, arvad?»

«Kur-radi mehed...» Pihlakas leidis taskust suitsupaki. «Üks ei vea teist üle ölekõrre. Sul, Sutt, jookseb see jutt mõnikord kohe nagu raadiost. Muudkui kuula ja imesta... Näh, paneme piipu — muidu hakkate mul siin veel teineteisel verd välja laskma.»

«Äh-ääh,» pööras ka Luts kohe purje tuulde. «Kenad mehed, kõvad poisid.» Ta kraapsas kähku tiku üles. «Näh!»

Tuli oli sel alati omast käest võtta.

4

Ain rinnutas ikka veel kajutiuksel ja kuulatas suikuva küla poole. Kurgus ei kiusanud ega pakitsenud enam. Vatikuub õlgadel, oli ta jälginud, kuidas punkti aknas tuli kustus ja need esiotsa sillal seistes järve takseerisid. Sigaretiotsad hõõgusid vastu mustavat männikut ja joonistasid hoogsaid kaari. Jutukõmin kostis hästi kätte, kuid hargnes siis kaheks ning kahanes. Uuepeedi kollane haugatas varsti vaid paar suutait — ju vist tundis möödujais ära omainimesed. Siis tegi häält Tikkari mustuke, ent vakatas samas — peremees pöördus tanumasse.

...Nüüd koperdab see siis hea tüki maad üksinda minna — ronib läbi koplimalgu ja kääntab võsa vahelt üles sillutatud õuetele... Suitsuahi on sel nagu mõne mehe vihusaun, sindlikatus peale löödud. Ja pirakas kelder — ütlevad, et jääkelder. Vana Märt ostnud koguni teiste käest kala kokku ja vedanud turule. Enne kui ise järve jäi...

... Nüüd kolistab see juba köögis, praeahju kallal. Seab end sööma, vohmib kõhu täis ja poeb tagatuppa põõnema...

Sa sakrament! Ei ta vist küll magama lähe — vaata, et asutab end tõesti aeda valvama. Kaigas ehk koguni käepärast, otsekui ootaks õunavargaid... Sa sarviku silmamuna! Ässitakski õige juntsud korraks selle Asu aeda, tema klaaride kallale, kui see süngis magada tossab? Kui vaid ivake tagant tõugata, on üks üritus paugupealt valmis.

Lõunast tõusnud järsk pilvekants poolitas taevast ning surus oma sinkja varju leetevette. Tõrvatud purjekad sulasid selle sünge laamaga ühte. Vaid linnameeste valged lustisõidukid hakkasid erksalt silma — uhkeldasid nagu luiged rägapartide hulgas.

Homniku poolt oli laotus klaarim ja kummuli kalduv kuupoolik püüdis järveseljale valgusejumet anda. Kurrud olid loiuks jäänud, muuli vahele ulatus vaid laug ja lõbus lokse. Paistis, et hakkab tuult kantima. Kahanevast, külmast kuust ujusid aegamisi üle mustad pilvenarmad. Tähesilmad seevastu kogunesid kampa ja pilgutasi lustakalt nagu sõbrapoisid. Et kui õige läheks?

Ain püüdis ikka veel ahnelt küla hääli. Kuskil haukus jälle koer — lihtsalt niisama, oma lõbuks häälitses. Valgustatud aknad lõikasid augustipimedasse nelinurkseid avausi. Kaugemalt, magistraalteelt viskus korraks metsa kohale autolaternate helki. Kuskil totutas «Jawa». Keegi piinas sääreväristajat: väike mootor pinises ämblikuvõrgus vaevleva kärbse häälega.

Metsaküla poole pöördus veomasin — Liiva Lemps sõidutab vist kinolisi koju... Mõni piimapiigadest on sel muidugi jälle käealuseks võetud — hullutab neid kõiki kordamööda. Ise teine nagu omamoodi opakas, aga plikades käima on kuradima kange...

Kurku oleks kui mingi tomp tõusnud. Seda neelatades surus poiss käed tasku ja tundis sõrmede all jälle neljakanti kokkumurtud vihiku- lehte. Vastu ootusi märkas ta, et hakkab lõbus. Sa sakrament ja surnu- luu!

Harali ja mitmes suunas mõtted koondusid korraga Kirna kööki, vahariidega laua taha. Sealtmaalt, kui Ruudist onu pödema jäi ja lõikusel käis, on ta poliitikamees. Viimase täheni loeb lehed läbi ja otsib atlasest pommide jälgi.

Nüüd kõõritab muidugi ukse poole ja ootab. Küsimused muidugi ammu valmis mõeldud... Oodaku! Ainil pole täna erilist lusti neid kuulata ega kosta, sest need kostmised sünnitavad omakorda uusi küsi- musi. Võivad sigitada isegi taolisi, millele praegu vastus võlgu jääb.

Kui ikka päris tahaks, võiks kohe suure sügiseni kajutis elada: kap- ten laevas, jumal taevas. Isegi mehkam magada kui lakas!

Pood annab leiva, järv kala, ahjupuid terve rand täis... Lööks plaani pirapinna puruks, näitaks neile, kuidas kala püütakse. Tä-

nane sada kuus olgu vaid sissejuhatus, enne kui need pärisrekordid puruks lüüakse!

Niimoodi...

Valge käärdatud paberike jäi öömusta vette õõtsuma ja poiss tundis korruga, et sünniks õige tõesti leiba võtta.

«Hingepidet,» nagu ütles Ruudist onu. «Võtame, poiss, hingepidet.»

Küürakil pimedasse kajutisse pugunud, leidis ta ahjult üles lõunase leemepoti ning tõstis selle akna alla kuupaiste kätte. Leiba näis jaguvat terveks päevaks ja kartulipabulaid sai ju alles hommikul mitme mitme keedu jaoks kaasa tassitud.

Poest, arutas ta vanameheliku rahuga, pole õieti muud tarvis kui mõni küünal ja leivapäts. Võtab mõne jumbu korraks järvele lusti sõitma, siis on poeskäija sügiseni hooletu. Sa sakrament! Omajagu uhkegi niisugune hotell ja olemine, etem ikka kui lauda peal põonata.

Supp oli hea; kuradima hea supp oli välja kukkunud: külmalt kah parema mekiga kui mistahes sööklalobi... Kui nad Pärnusse spartakiaadile sõidavad, saab mitu päeva hotellis elatud... Võib olla, et löövad need mereäärsed veel kõik tummaks, kui kõvasti trenni teha? Tulevad tagasi, kuldmedalid rinnas, diplomid taskus. Võib-olla torgatakse isegi nimed lehte.

Ohoo-oo, mehed-vennad! Väga hõlpsasti võib juhtuda, kui kõik viitsiksid korralikult trennis käia...

Mõrrapära padja eest, vatikuub pihasoojaks, asutas Ain magama. Pikad jalad põlvist kokku keeratud, kuulatas ta, kuidas väljas laineke loksus. Vaid kaks tolli tõrvatud planku vahet, müksis see päris kindlas rütmis vastu külge. Uinutas. Imekähku hakkas see uinutama ja vatjovka andis juba mõnusat sooja. Hommikul, väikse videvikuga, käiks siiski korraks koodus ära, õiendaks ühe väikse õiendamise...

«Aga kui õiendaks selle kohe siinsamas? Paugupealt ja pikemata teeks küpseks?»

Kätt sirutades kobas Ain aknaaluse lauakese kõrvalt. Kaarepuu sees on seal üks teatud naelake ja naelas rippumas koos paadiga saadud teatud pärandust...

Sooh, nüüd on see küll peos, külm ja kandiline. Kaks sõrme mahub parajasti rõngast läbi. Soo-oh, niimoodi!

Ta pöördus külili ja sobitas konksu kaare vahele. Rebestas kõigest jõust. Kuskilt see küll krääksatas, kuid jäi vist oma olekusse... Soo-oh, saatananahk, kui valusasti sõrmi soonib! Ain võttis ka vasaku appi ja toetas jala piita, otsekui veaks vägikaigast.

«Tule är-ra, kala!»

Uuesti kriiksatas see. Kõvemini küll, märksa kõvemini, kuid hakkas ikka veel vastu. Sa sandikutsikas, kuuekilone kiusatus!

Poiss upitas end üles ja lükkas tõrksa viltuvajunud ubrikuukse jälle

lahti. Väljas oli kuu vaid vaksa võrra kõrgemale suutnud ronida ja pilv nagu sutikese taganenud. Pool muulist mustas ikka veel varjust, teist poolt hakkas kuu heledaks võõpama. Rannast tõusis udu, leetepealne auras päevast soojust.

Niimoodi...

Soo-oh, nüüd sai see siis küpseks! Kolm ringi viskas sisse, selgesti oli näha, kuidas vingerdas vastu kuuvalgust.

Niimoodi... Plumps, ja kõik!

... Videvikus, kui peaks ärkama, jookseb ikka korraks Kirnale küll... Lippab lihtsalt trenni mõttes — kümme minutit sinna, seitsmega tagasi. Riputab korvikese trepi kõrvale nagisse — kassid ei pääse kallale. Kui see ükskord ärkab vett laskma ja ilma uurima, märkab kohe ära.

Ei taha ju päris mäkra mängida kah, sest... Jah... Hea küll, ikkagi koos järve sõidetud ja puha. «Põdemise peal mehi,» nagu ise ütleb, «maoveaga mees.»

Ega sihuke võigi tulisoolast liha süüa. Hoopiski mitte! Magu on paganama tähtis tegur, selles võib küll päris kindel olla. Sellepärast ei maksa paari kohapulga juures mehel mäkra mängida.

Ei maksa tõesti.

«Pliis, onu Ruudi!»

Su süda on rohi

Tulles sa mõtlesid olla hea.
Kuid headus on tugeva jagu.
Seda sa veel ei tea.

Su süda on rohi, mis kõigub tuules.

Su silmad, need kurvad ja imekaunid,
kui koera mind hoiavad ketis.
Kel silmad nii kurvad ja imekaunid,
võib olla vaid pühak või petis.

Su käed on kui loodud, et tõsta rahne
või tammepalkidest tahuda taret.
Su kätes, mis liiga kuumad ja ahned,
pean surema enesest varem.

Su juuksed kui päikeses põlenud muru.
Nüüd nendesse kohkunud sõrmed sa
surud —

su süda on rohi, mis kõigub tuules.

Ilu

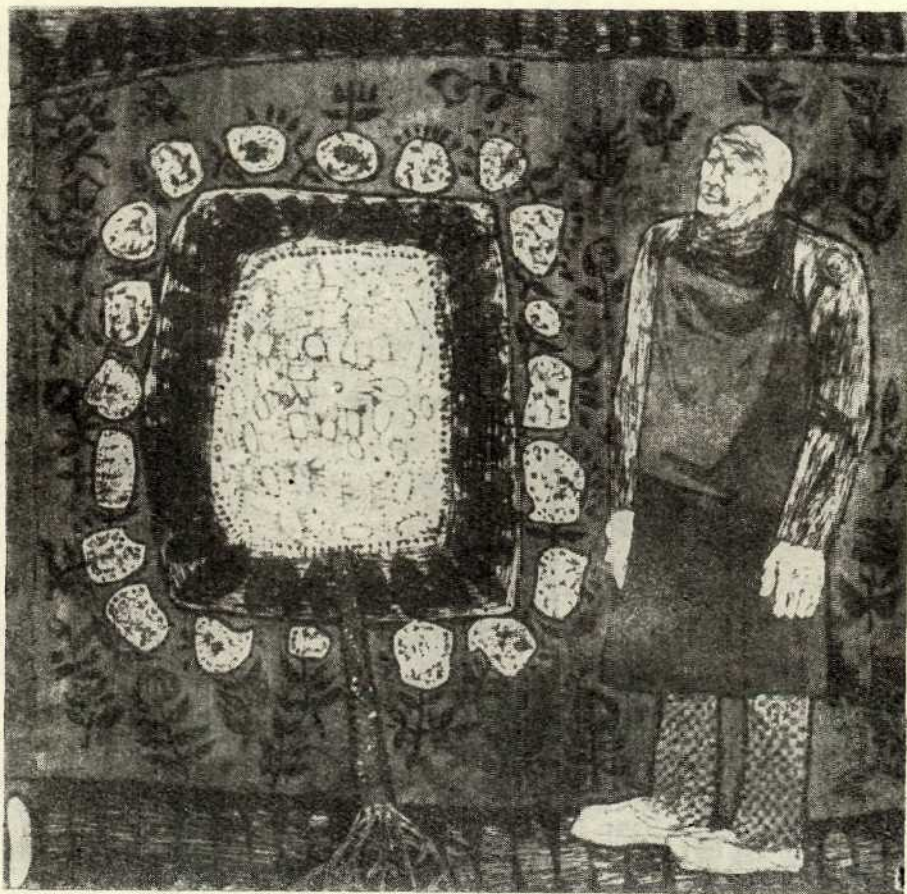
On selle öö küll pidulised loonud,
sest Maale pähe pandud tähepärg
ja iga põõsajuss kui hõbekärg,
mis kääbused on kaljupõuest toonud.

Ja koertel raugelt taeva poole koonud,
kui oleks jõudnud nende kätte järg:
toas hinged hardaks tegi kesvamärg
ja kõik see muu, mis rõõmus seltskond
joonud.

**Mees hallipäine ärklitrepist üles
nüüd hingeldades astub, tüdruk süles,
ja sosistab: «Ma tahan ilu, ilu . . .»**

Toas täidab haprad suitsuklaasist pitsid.

**Kuuvalgus juustes, neiu muigab kitsilt:
«Too vaipu, Jass, striptiisiks siin on vilu . . .»**

V. Tulli

Aednik (Sõovirus) 1966

Üksiklane Urr-Murr

1

hel õhtueelsel tunnil lendas metsavaht Ambose köögi-uksest ilma koputamata sisse ning potsatas jõuetult pliidi ette järile Võõsiku Tiiu, vara leseks jäänud üksik naine. Alati nii teos kui sõnas ülemäära kräbe ja kraps, oli ta seekord nõnda ära aetud, et aina puhkis ja hingeldas ega saanud sõna suust.

«Mis koolja sind nii kohutas?» ulatas Ambose Miili Tiule kopsikuga külma vett. Ambose Mihkel sihtis üle labidavarre, mida ta akna all klaasitükiga silus, ootamatut külalist ja ei lausunud musta ega valget, kuigi vaikiv Tiiu oli küllaltki kummaline nähtus, sest tavaliselt paristas ta alati nagu kuulipruitsist, ja polnud ei Tõrakveres ega kogu maa-munal asju, mille kohta tema poleks osanud kõige viimast ja lõplikku sõna öelda.

Mihkel lausa võpatas ootamatusest, kui Tiiu esimese valangu tema pihta tulistas.

«Sa korja see silt oma väravast ära... et Tõrakvere metsavaht 0,2 km... Muidu peksan mina ta puruks...»

See oli nii rumal jutt, et sellele oli kahju sõnu kulutada, ning Mihkel laskis klaasikillul kõõts-kõõts, kõõts-kõõts edasi-tagasi käia.

«Vaeste jäneste ja linnupoegade peale olete küll kanged mehed püsse paugutama, aga vähe suurema looma eest poete peadpidi põõsasse. Vedelpükside polk, aga mitte jahimehed, vaat seda ma ütlen sulle suu sisse.»

Tiiu ahmis jälle õhku, aga kui metsavahi naine proovis rahustamiseks sõna sekka paotada, heitis käega:

«Ah, sina ära sega... Kuula nüüd, metsavaht, mis ma sulle praegu ütlen... ja suisa suu sisse. Kaeban su kohtusse. Sa pead mu pohlad kinni maksma, viimase kui iva. Missugused ilusad marjad olid, küpsed ja suured nagu valitud hernerid. Terve kuhjaga korvitäis läks selle peletise peesse. Lihtsalt ime, kuidas ma küll ise tervelt pääsesin.»

«Oi taevas!» lõi Miili käsi kokku, «kas vana ott on jälle välja ilmunud? Polnud teisest ammu kippu ega kõppu kuulda...»

Ka Mihkel mõtles: ah siis selles on lugu! Möödunud sügisel sai üks vana isakaru korra maigu suhu ja aina kippus naisi kollitama. Need pistsid kahel jalal ümisevat karu nähes plagama, jättes korvid kus see ja teine. Eks karu-onu siis istus ning maiustas ja ajaviiteks muljus korvidel ribid sisse. Metskonnas peeti juba aru, et peab karutapmise loa hankima, aga vanamees oskas õigel ajal silmapiirilt kaduda. Kas nüüd kipub ise uuesti nahka turule tooma?

«Mis sa oma karumõmmist mulle topid!» pahandas Tiiu. «Ei mina karu karda. Tema noolis ainult marju, aga naisterahvast ei puutund. Aga täna... Las ma räägin otsast peale, kuidas kõik juhtus ja oli. Ma trehvasin heale marjakohale ja tõmbasin korvi käbekähu täis ning pistsin tulistvalu kodu poole sibama, et viskan kanadele teri ja põrsale veidi lobi ette ning lidun metsa tagasi. Vudin tulla ja ise vahin jala ette maha, et mõnele kihvtiussile otsa ei jookseks. Äkki kuulen, et keegi justkui räägib minuga. Jään seisma ja vahin ringi, et küllap mõnel võoral marjulisel on ilmakaared sassi läinud ja otsib teadjat, kes õigele teeotsale juhataks. Näha pole kedagi, kuid jälle toriseb keegi. Justkui oleks inimese hääl, aga justkui poleks ka, umbes nagu «urr-urr, urr-urr-urrr, murr-murr-murrr». Vaatan siia, piilun sinna — no mitte hingelist, ainult pasknäär praäksatab oksalt oksale. Poisikesed vist püüavad mulle kolli teha, mõtlesin, ja ei tea mis võim või vägi mul pilgu ülespoole kiskus. Nii kui üles vaatasin, jooksis tuline jääjutt kogu kehast läbi. Seal on üks vana mänd kallakil üle tee — eks sa, Mihkel, tead küll, just Koldriku nõmme hakatuses. Mäni jämedamal oksal lamas mingi loom. Eks sa näe, kui kaugele Luumardi vana isakass hulkuma tulnud, imestasin. See on ju igavene täpiline volkam ja aina luusib metsipidi. Siis ajas elukas suu ammuli, näitas mulle oma kihvu, mis läikisid nagu elusad mõõgad, ja silmade välkudes urises urr-murrr. Oi jeerum, kokkusin, nüüd see rõõvel mulle kaela hüppab ja ongi lõpp mu marjakorjamistel. Ma pole küll ilvest oma ihusilmaga mujal kui pildi peal näinud, kuid ometi teadsin, et see on tema. Ta urises otse mu pea kohal, no nii kaugel kui see kell seal seinapeal, nii et nägin iga ta vurrugarva ja karvatupsu kõrvade otsas.»

Mihkel tõusis, võttis ämbri kõrvalt veekopsiku ja ulatas Tiiule.

«Rüüpa veel üks lonks, see rahustab... Eks see ikka Luumardi vana kõuts oli...»

«Ah mine oma jutuga... Luumardi isakass on suur volkam küll, aga see seal mäni otsas oli kümme korda suurem. Pikem kui sinu pliit ja silmad põlesid hullemini kui tulised söed.»

«Ja muudkui urr-murr ja urr-murrr...»

«Kuule, Mihkel, kas sa õite naerad mu üle või? Sa ju tead, et vale pole eluilmast üle mu huulte tulnud, langegu ma siinsamas pidalitõves kokku...»

«Kas ma ütlesin, et sa valetad? Mine'nd... Selgituseks olgu vaid niipaljudest lisatud, et kui elukas mäni otsas tõepoolest ilves oli, kartsid küll ilmaaegu, sest ilves inimesele kallale ei hüppa.»

«Ja seda räägid sina, metsavaht? Tõsijutt, too silt sealt värava kõrvalt ära ja peida kuhugi, et keegi ei näeks. Kas sa siis ei kuulnud, et mullu talvel sõi ilves Pärnu kandis lapse nõnda ära, et ainult väikesed saapad jäid järele? Või see, mis Võtikvere naisega juhtus...»

Tiiul lugusid jätkus, üks jubedam teisest. Mihkel hakkas uuesti labidavart kõõtsima, kuigi see oli juba sile küllalt. Tõkesta allika voolu või Võõsiku Tiiu jutuvokki, kui sel kord tuurid peal! Osa lugusid oli habemega, osa uued. Varem liikus neid huntide, nüüd ilveste aadressil. Ja alati kinnitati neid kümnekordse vandega, et kõik on sulaselge tõsi, nii et Mihkli raamatutest kogutud tarkus, nagu ei ründaks ilves kunagi inimest muidu kui haavatuna ja viimses surmahädas, lõi kõikuma. Pole ju esimene kord, kui selgub, et raamat kinnitab üht, aga elu tõestab hoopis vastupidist.

«Aga sina oled siin,» ütles Mihkel oma kõikuma löönud usu turgu-

tamiseks. «Tähendab, ta ei hüpanud ega söönud sind ära. Või põlgas liiga kondiseks?»

«Mina — ja kondine! Sa vaata minu... ah, mis sina, metsatoi, ka naisterahvast tead. Aga eluga pääsesin seepärast, et pistsin nagu nool jooksmas. Ise ka ei tea, kust see imejõud mu jalgadesse tuli, aga äkki lendasin nagu lingust lastud kivi paigalt. Korvi viskasin kus see ja teine, susi söögu marjad, kui ainult elu sisse jääks. Kuid seda ütlen ma sulle suisa suu sisse, et kui metsade valitsus mu kahju välja ei maksa, kaeban kohtusse. Mis see's olgu, hoiate ja kasvatate igasuguseid peletisi, inimene ärgu enam metsa põõsa taha kükkamagi mingi.»

«Nii et Urr-Murr,» ümises Mihkel ja rüüpas ise kopsikust mehise sõõmu. Hirmul on suured silmad ja muidugi vassib Tiiu mis kole, aga loom haralise männi otsas võis tõepoolest ilves olla. Kellelegi ta seda ei kuulutanud, ent Mihkel teadis, et Tõrakvere vahtkonnas hulgub see tähniline kass juba mõnda aega ringi. Ärasöödud jänese riismed, purustatud kitsekorjused jutustasid sellest. Ja ümmargused pehmed jäljed tasasel nõmmeliival. Urr-Murr, kutsumata külaline. Ebameeldiv, soovimatu külaline. Metsad on suured ja laiad, nemad pakuvad varju ja kaitset igapähele, tulgu ta heade või halbade kavatsustega. Mine püüa seal üht kiskjat, kes ei kuulu just rumalate ja ettevaatamatute kilda.

2

Võõsiku Tiiu ja Tuliksaare metsavahi Ambose poolt niiviisi Urr-Murriks ristitu roomas välja tuulest murtud kuuse juurtealusest koopest ja jäi liikumatult kuulatama. Päike oli loojunud, tiheda segametsa all sulasid tüved juba hämarusega ühte. Hilinenud käbilind naksutas kuuse otsas, kõrgel lendas üle latvade oma öökorteri poole rongapaar, aeg-ajalt valjult ja kõlavalt kraaksatades. Päeval raevukalt puid sasinud tuul oli raugenud, aga mets kohises veel tasakesi nagu pikkamisi rahunev meri.

Kõik need olid tuttavad ja ohutud hääled, nii nagu olid tuttavad ja ohutud kõik lõhnad, mida nõrk õhuvoolus Urr-Murrini kandis, ning suur kass sirutas ja ringutas pikast lesimisest kangestunud keha. Tema siledakarvalise pruunikashalli naha all liikusid tugevad lihased ja küüned vajutasid maasse sügavad jäljed. Harva näeb ilvesel nõnda selgepiiriliste laikudega kirjatud, nagu kunstniku pintsli ja silmaga kujundatud nahka kui Urr-Murril. Põskhabe oli kohev ja kerge, tutid kõrvadel pikad ja tihedad. Ilule ja graatsiale liitusid jõud, tugevus ja osavus. Metsas ei korraldatud iludusvõistlusi, ka rahulikke jõutšempionaate mitte, muidu oleks Urr-Murr tingimata mitmekordset laureaadi võidupärga kandnud. Üksnes lühike saba, justkui oleks keegi selle kirvega pooleks nalpsanud, rikkus veidi üldilmet, kuid Urr-Murr ei teadnud endale ka paremat lipuvarrast tahta ja hoidis oma juppi uhkelt püsti.

Urr-Murr oli ehteks ilveste soole.

Ta ei teadnud, et on suurem ja ilusam teistest, küll aga teadis, et on tugevam kui ükski teine ilves, on tugevam kui ükski teine loom kõikides metsades, kuhu jahiretked teda olid viinud. Kui mitte arvestada vana isakaru, kes päterdas mõne kilomeetri kaugusel, aga oli nii rahuliku ja lepliku loomuga, et ei tikkunud kunagi Urr-Murriga jõudu

katsuma. Võib-olla kartis isegi tema ilvese halastamatut iseloomu, tugevaid küüsi ja helevalgeid hambaid?

Kõht tuletas end meelde ja hääletult nagu vari libises Urr-Murr põõsaste ning pika rohu sisse.

Tõrakvere metsadesse tuli Urr-Murr kevadel. Varem elas kaugel, Alutaguse südames, kus oli ta sünnikoht ning esimeste jahiretkede äpardumiste ja õnnestumiste paigad. Metsad olid seal avarad, kuid saaki oli aasta-aastalt raskem tabada. Ja peaasi — puudus rahu. Alatasa ristusid Urr-Murri jahirajad teise isailvese omadega ja see põni pahaselt turtsuma. Talvel ta isegi kakles selle tüütu naabriga. Emailvese pärast. Urr-Murr võitis, vastane põgenes, aga nagu kiusuks jäi lähikonda. See oli talumatult ebameeldiv, sest Urr-Murr armastas üksildust. Ta ei oodanud kellelki midagi, kuid polnud nõus ka midagi jagama. Ei saaki, ei jahimaid, ei vabadust.

Naaber hoidus aupaklikku kaugusse, nii et riiuks polnud võimalust, kuid emailvese kõndis ülbe rahulikkusega seal, kus talle meeldis, ja enamasti just Urr-Murri parematel saagimaadel. Pärast veebruarikuu metsikut, kurnavat, hullunud pulmatrama Urr-Murr teeskles, nagu ei tunnekski teda, aga mingi seletamatult rumal tunne ei lubanud ometi emailvest oma piirkonnast välja kihutada. Nagu poleks häirijaid juba niigi kuhjaga, tassis emailvese ei tea kust välja kolm hoopis lolli, kohmakat ja ülbelt uudishimulikku kutsikat, kõik liiga jõuetud ning armetud, et nendega kihvu või küüsi proovida. Urr-Murr ei tundnud jõmpsikate vastu mingit sugulaslikku sümpaatiat, ka siis mitte, kui need kippsid hullama ning teda põskhabemest sakutasid, ja et pealetükkivast seltskonnast vabaneda, rändas oma põlistelt jahimaadelt ära. Hulkus lähedal ja kaugel, kuni jõudis Tõrakverre.

Tõrakvere meeldis Urr-Murrile. Loomad ja linnud olid siin lollilt muretud ja kõht oli alati täis kõige maitsvamat ning värskemad liha. Siin oli palju tihedaid segametsi, mäeseljandikke ja nende vahel lodupealseid, kus vaarikad, angervaksad ja mitmesugused põõsad kasvasid tihnikuna, milles isegi temal, ilvesel, oli raske edasi liikuda. Oli paiku, kus tuulest murtud puud lamasid nagu sõdurid pärast ägedat lahingumõllu maas. Urr-Murri rõõmustasid eriti väljakangutatud kuused, sest nende laialihargnenud juured rebisid üles laia mätta, mille all sageli leidis nõnda toredaid urkaid ja koopaid, et koli aga sisse. Oli metsalagendikke, millel kitsed hommikuti rohuliblesid nälpsisid, oli männinoorendikke ja paju võsastikke, kus põdrad endale koort kaapisid, oli noori haavavõserikke, kust ettevaatlik jahimees alati võis mõne valge jänese kinni napsata. Mustika- ja pohlavartes rabistasid õrna lihaga laanepüüd, paristas õhku tedrekana, ning kui olid eriti hoolikas ja tähelepanelik, võisid tabada tugeva ja vihaselt rabeleva metsisekuke.

Urr-Murr muidugi ei vaaginud niiviisi Tõrakvere metsade kasulikkust, ei pannud hoopiski tähele siinse looduse mitmekesisust ja omalaadset võlu. Kuna aga Tõrakvere mail puudusid tülikad sugulased, kuna inimene ja tema rumal kaaslane — koer — harva ringi liikusid ning sa väikest vaeva mitte põlates kunagi päris tühja kõhuga ei jäänud, asus ta siia elama. Ja polnud näha põhjust, mis sunniks teda oma elupaika uuesti muutma.

Eile murtud metskitsest jäi Urr-Murril pool järele. Ta teadis täpselt, kus see asub, nagu ta alati võis eksimatult minna paika, kus kord oli olnud. Ent ta ei läinud otsesuunas metsalagendiku poole, mille

veerele kitsekorjuse oli jätnud, vaid hakkas lähenema suure kaarega. Nõnda õpetas iidne ettevaatus. Liiati võis teel sattuda mõnele elusale saagile. Urr-Murr eelistas aga alati süüa värsket, hammaste all veel tukslevat sooja liha.

Metsas, kus üksteisesse põimuvad oksad moodustavad pea kohal nagu tiheda katuse, on pime isegi siis, kui kuu oma kooljavalgusega maad elustada püüab. Inimene oleks siin vaid kobamisi ja alatasa vastu puutüvesid põrgates edasi jõudnud, Urr-Murr läks aga ühtki oksa rii-vamata. Mets ümberringi oli kõnekas ja elav. Rohkem veel kui silmad aitasid teda kõrvad ja nina. Meetrit paar eemal piiksus hiir. See loomake kõlbab süüa. Kui ta oleks haardeulatuses, tõmbaks Urr ta samblapesast välja, aga nii väikese loomakese pärast ta oma rajalt kõrvale ei kaldu. Kuusiku veerel, kus kasvas jämedaid ja seest õõnsaid haabu, karjus öökull. Lärmakas ja tige lind, vaat et nokib silmad peast, kui tal pojad lähedal kükitavad. Urr-Murr põikas veidi kõrvale. Ta põlgas kõiki, kes kisasid ja kärasid, vadistasid ja lobisesid.

Aah, jänes! Ilves peatus ja nuusutas. Jälg polnud päris värsked. Too pikakoivuline argpüks, kes keksutab põõsaste vahel sinna-tänna, nagu oleksid ilmakaared peas sassi läinud, võis olla juba kaugel ja pikaks jahiks polnud Urr-Murril praegu lusti.

Äkitselt Urr-Murr peatus ja liibus vastu maad. Keegi lähenes. Jah, nüüd kuulis ta selgesti sammude solksumist kraavipõhjas, okste raginat ja varsti ka hingamise nohinat. Nõnda ettevaatamatult tammuvad ringi ainult põdrad. Neid on seal mitu. Siinkandis juhib karja vana tige pull, kelle laiadest sarvedest ja jalalöökidest on targem kõrvale hoiduda.

Urr-Murr libises hääletult edasi. Ta harjus juba mõttega, et ka eelmisel päeval murtud loom maitseb veel hästi, ja hakkas pikkamisi ringi ümber panipaiga koomale tõmbama.

Siis peatus ta uuesti. Lihased tõmbusid pingule nagu vedrud. Ülahuul kerkis veidi, paljastades tugevad hambad. Ta oli valmis hüppeks. Kuid ühtlasi ka põgenemiseks.

Urr-Murr tundis inimese lõhna.

Nagu kõik ilvesed usaldas Urr-Murr hästi kõrvu, mis püüdsid juba kaugelt väiksemagi krabina. Ka silmad ei petnud teda kunagi. Nagu kõikidel kassidel polnud ta nina nõnda palju väärt kui teistel metsloomadel, aga ometi oli see küllalt tundlik ja täpne, et avada Urr-Murri ees looduse raamatut. Nina jutustas, kes oli metsas kõndinud, mis suunas läinud ja kui palju sellest aega oli möödunud. Lõhnade järgi liigitas Urr-Murr kõike elavat, keda ta kohtas. Nina teatas, kas jälgede omanik kõlbab süüa, kas tema pärast tasub peatuda ja aegaviitvat hiilimist ette võtta. Nina hoiatas, kui lähikonnas tuhnis vana metskult, kellest oli mõistlik aupaklikus kauguses mööduda.

Igal lõhnal oli oma väärtus.

Inimese lõhn tekitas Urr-Murris jälestust, ning samal ajal manitses ettevaatusele. Mitte ükski lõhn metsas polnud nõnda vastik, nõnda kohutav, nõnda eemaletõukav. Ja nüüd hoovas seda legendiku poolt, mille ääres oli tema pooleldi söödud metskitse korjus.

Seda lõhna Urr-Murr tundis. See polnud nende lärmakate inimeste lõhn, kes sügiseti mööda metsa kolasisid ja end vastikutest marjadest ja veel vastikumatest seentest toitsid. Nõnda ei lõhnanud need kahejalgsed, kes kolistades ning paugutades suuri ja väikseid puid maha murdsid. See oli mehe lõhn, kes liikus vaikselt, ettevaatlikult ja ena-

masti üksinda. Viimasel ajal kohtas Urr-Murr aina sagedamini seda lõhna oma jahiradadel. Nagu püüaks too üksildane inimene teda, Urr-Murri, oma piirkonnast eemale hirmutada.

Vastu maad liibudes hiilis Urr-Murr tagasi. Ta läks pika maa oma jälgi mööda, sest see oli kindlasti kõige ohutum tee, hüppas siis kõrvale ja suundus hoopis teisele poole uut saaki otsima.

Metsavaht Ambos aga varitses kitsekorjuse lähedal kahara kuuse okste vahele põimitud väikesel laval. Ootas, tukkus, kohendas end mugavamini istuma ja ootas jälle. Hommiku eel uinus ta kauemaks, ja kui silmad avas, kumasid kuuseladvad juba tõusvas päikeses ja mets oli end päevastele toimetustele seadvate lindude sidinat-sädinat täis.

Ambos ronis alla, sirutas kangestunud luid-liikmeid ja laskus samblamütsiga kaetud vanale kannule, et rahumeeli üks sigaret pahvida.

Kitsekorjus oli puutumatu oma kohal ja Ambos mõtles: kaval on ta, kaval ja ettevaatlik.

Ning läks koju ja hõbehalli kastega kaetud pikka rohtu jäi temast tumedalt vonklev vagu.

3

November pidas pikalt külma, nii et maa kompsus jalge all nagu kont ja lombikestest võis otse üle minna. Pärast sellist ettevalmistust mätsis kaks päeva järjest paksu lund alla ja teadjamad inimesed ütlesid: see lumi jääb talve põhjaks.

Kolm meest istusid metsavaht Ambose toas ja arutasid, kuidas tappa Tõrakvere metsade õel vaim — Urr-Murr. Kõik senised katsed ilvest varitsemise ja raudade seadmisega üle kavaldada olid tühja jooksnud, oli tarvis mõni tõhusam sõjaplaan välja mõelda.

Habemes lõuaga Torn Juhani oli mees, kellel iga elunähtuse kohta, olgu see siis rauakarastamine või reaktiivlend, kapsaistutamine või kuu peale pehmelt maandumine, oli oma kindel ja kõigutamata arvamus. Ilmeksimatu ja ainuõige, millele vasturääkimine kutsus esile väheldaste silmade üleoleva muige ja halvustava kinnituse:

«Mis sa puhud, mina tean seda asja täpselt.»

Praegu kiitis ta õhinal oma koera nagu iga mõistlik jahimees.

«Minu Sultan võtab ükskõik mis looma, elagu ta maa all, maa peal või õhus. Tal on säärane nina, et kärbse hais ka ei jää märkamata.»

«Kärbsel nüüd ka haisu!» põlastas Mihkel ja vaatas mõtlikult aknast välja, kus üksikuid lai lumerätsakaid aegamisi, nagu väsinult alla keerles. Metsavahi pilk peatus nukralt koerakuudil, mille ümmargusest avausest paistsid Sulla poolkikkis kõrvad, tõntsakavõitu nina ja unised silmad. Torni Sultan on hea koer, mõtles ta, kuigi Juhani teda ilmaaegu nii taevani ülistab. Sulla on aga segavereline krants, kelle ammu oleks pidanud «metsa jätma». Kuid kahju oli, ikkagi enda käe ja silma all suureks kasvanud. Mihkli Bella oli tõepoolest kõige parem hagijas kogu metskonna ulatuses, ent metsaülem Laika oskas aega varitseda ja narris koera ära. Üks kutsikas jäeti kasvama, et oleks, kes ema udara tühjaks luutsib, kui aga Bella autorataste all õnnetut surma sai, jäi kutsikas kuudi ainsaks elanikuks. Varjatud lootus, et mõnestki segaverelisest on tubli jahikoer kasvanud, ei pidanud Sulla juures paika: metsa kippus küll kui pöörane, askeldas ja tuhlas seal ringi nagu meeletu, aga jänese jälgedelt pöördus juba esimese haagi juurest tagasi...

«Mida sa seal na üksisilmi sihid, vist ei kuulegi mind?» äratas Juhani vali häälel Mihkli mõtteist. «Ma ütlesin, et minu Sultan kisub selle täpiliselt eluka kirts-kärts tükkideks ja oleme vaevast lahti.»

«Urr-Murr pole küla kass...»

«See ei loe. Ükskord võitles Sultan karuga. Oi sa põrguline, kus oli möll ja trama. Terve öö-päeva madistasid ühe koha peal, nii et maa oli must nagu tantsupõrand. Enne ei jätnud, kui võitis.»

«Murdis karu maha?» imestas kolmas sõjanõukogu liige Jurru Raivo, kes esimest aastat jahimehepiletit kandis ja oma eelkäijate tegudesse suure aukartuse ning imetlusega suhtus.

«Kurnas mesikäpakese nõnda ära, et see selili prantsatas, jalgadega mõned korrad sipa-sopa tegi ja hinge heitis. Niisugune vaim on Sultanil, et tormaks lõville endale kallale.»

«Sa's arvad, et võiks proovida sinu Sultaniga?» küsis Mihkel, pilk ikka veel õues Sulla kuudil. Ta ei iitsatanud kellelegi, et võttis Sulla metsa kaasa ja viis ta ilvese värsketele jälgedele. Sulla nuusutas, niukatas haledasti ja järgmisel hetkel oli Mihkli jalgade vahel. Seal ta urises ja turritas karvu, ent peremehe jala kõrvalt kaugemale ei läinud. Löö või maha.

«Kindel pauk,» kinnitas Juhan. «Praegu on värsket lund kui meri, iga jälg nagu trükirida piiblis. Homme hommikul kaome varakult metsa. Mehi pole tarvis hunnikusse kokku ajada, Sultan ajab selle asja üks-kaks-kolm joonde. Niisugused röövlinäod nagu see ilves on enamasti suured argpüksid, küll lidub koera eest puu otsa. Sealt me ta siis nagu maasikmarja ära nopime.»

Mihkel meenutas kitse- ja jänesekorjuseid, meenutas laanepüüde ja metsiste suletorte, mis tähistasid Urr-Murri jahiretki, mõtles magamata öödele, mida oli söötade juures valvates raisanud, ja raudadele, mis alati olid tühjad, tal helisesid kõrvus marja- ja seenenaiste tänitamised, milles jahimehi ja ennekõike teda kui metsavahti tõgati, ning lõuga siludes arvas ta, et kuigi ühest koerast on ilvesejahiks vähevõitu, võiks Sultaniga proovida, kui ta tõepoolest säärane koerte maailmaime on.

4

Urr-Murr magas kaks ööd-päeva. Värske lumi kohutas teda nõnda, et ta kartis iseenda jälgi. Jälgi mööda jõuab tema oma saagini, kuid ta enda jäljed võivad olla heaks teejuhiks vaenlasele — seda tarkust oli elu talle ammu õpetanud.

Nälg on iga elusolendi kõige karmim käskija, tühi kõht sundis ka Urr-Murri koopast väljuma. Lund enam ei sadanud, õhk oli selge ja puhas, kõik hääled ja lõhnad kaugele kuulda ning tunda. Urr-Murr kuulatas kaua, astus mõne ettevaatliku sammu, kuulatas taas ja kadus siis mõne pika hüppega puude vahele.

Ka teisi metsloomi hirmutas üleöö tekkinud reetlik lumekate, nad ei lahkunud oma peidukohtadest, ja ilves kõndis peaaegu puhtal vaibal. Ta turtsus vihaselt, kui valge jänes nina alt üles volksas ja nõnda kavalalt vinkadi-vonkadi eemale kargles, et Urr-Murri välkkiire hüpe teda ei tabanud. Looma, kelle pihta Murr kord oli hüpanud, ta kunagi uuesti ei jälitanud. Argpüksid, liduvad kilomeetri või rohkem, enne kui peatuvad, ja on siis nii ergud ja tähelepanelikud, et neile harva uuesti hüppekauguseni jõuab hiilida.

Kaua luusis Urr-Murr ringi. Täpsust armastavad inimesed oleksid öelnud, et ilves sooritas ligi kakskümmend kilomeetrit pika matka, kuid peale paari hiire polnud midagi hamba alla saanud. Siis sattus ta üksiku põdra jälgedele. Ta teadis otsekohe, et see on karjast mahajäänud noor mullikas. Põtradega oli alati tülinat palju, Urr-Murr pöördus tavaliselt nende radadelt kõrvale, ent praegu oli ta kõht tühi ja jäljed lõhnasid erutavalt värskelt.

Põdramullikas liikus pikkamisi, aeg-ajalt mõnelt pajupõõsalt latvu nälbates või pihlakalt koort kaabates. Pöder on rahulik ja leplik loom, ta ei tunge kellelegi kallale ja on liiga suur ning tugev, kui et mõni metsaelanikest julgeks teda rünnata. Noor mullikas oli harjunud vana põdrapulli ja oma ema rahu ning julgusega ega tundnud seepärast eriti muret selle suhtes, mis tema ümber toimub. Ta ei märganud alttuule hääletult lähenevat ilvest enne, kui see võimsa hüppega nagu hall keeris tema poole lendas. Pöder oli liiga kohmakas, et kõrvale põigata, ja ilvese hüppehoog paiskas ta põlvili. Ta krapsas küll kohe jalule, keerles, rabeles ja tagus jalgadega, kuid kõik kabjasähvatused, igauks võimeline ilvest poolitama, vihisesid tühjalt läbi õhu. Lumi keerles, võsa ragises, põdra hirmunud nohin kostis nõnda kaugele, et lähikonnas hommikueinet lõpetav põdrakari rahutult pead tõstis. Nad kuulatasid, valmis ohu lähenemisel põgenema, kuigi nad mullikale appi rutates oleksid võinud ilvese minuti jooksul süldiks tampida.

Urr-Murri küüned olid sügavalt põdra külgedesse surutud, hambad nihkusid halastamatu järjekindlusega kõrile lähemale. Küljele langedud põdramullikas rapsis veel, kuid need olid rohkem surmaeelsed tõmblused kui endakaitselöögid...

Urr-Murr kuulis küll, et vere lõhna peale juurdehiilinud rebane ringi luusib, kuid ei võtnud vaevaks peadki tõsta. Kõht täis, tõusis ta, võngutas lühikest sabajuppi ja nurrus mõnutundest ning heast meelest nagu kass. Hommikupoolne taevas kumas verevalt, kuulutades lähenevat päikesetõusu, ja see meenutas ilvesele, et on aeg rahulik põõnamispaik leida.

Sörkinud kolm-neli kilomeetrit, pöördus Urr-Murr oma jälgi mööda tagasi, traavis umbkaudu pool kilomeetrit, paiskus siis kuuemeetrise hüppega rajalt kõrvale, ja veel veidi maad edasi liikunud, lipsas noorte kuuskede läbipääsmatusse tihnikusse.

Varsti ta uinus.

Urr-Murr magas, kuid ühtlasi kuulis iga kröbinat. Polnud veel keskpäev, kui ta pead kergitas. Mitte kaugel klähvis koer. Neid lärmakaid neljajalgseid Urr-Murr väga ei kartnud, sest tavaliselt jahutas kiskakõrde lärmakat vaprust üksnes ilvese lõhn ja nad pöördusid tema jälgedelt haledasti niutsudes kõrvale. Kuid mitte alati. Koos koeraga ilmus sageli metsa ka inimene, ja üksnes see võimalus manitses ettevaatusele.

Helisev ja rütmiline kliuh-kläuh lähenes. See koer tuli otse tema, ilvese jälgi mööda... Ta jõudis kohani, kus Urr-Murr oli tagasi pöördunud, ta ees oli äkki puhas ning puutumata lumi, ja koer vaikis. Keerutab veidi ringi, jälitatakse on nagu õhku lennanud ja koer sörgib pettunult minema...

Urr-Murr laskis juba pea käppadele, kui kilkamine uuesti algas. Seekord just seal, kus Murr hiiglasliku hüppega kõrvale oli sööstnud. Urr-Murr libises urust välja ja põgenes. Juba välgatas koera pruunikas

selg puude vahel ja metslooma lähedust tundes sööstis Sultan suure hasardi ning valju kisaga edasi.

Inimeste lõhna õhus polnud, koeri oli aga ainult üks ja Urr-Murr ei kiirustanud eriti. Ta püüdis tihnikuis ja paksus kuusikus, kus lund oli vähe, jälitajat petta, ent see ei õnnestunud. Urr-Murrile säärane kiire jooksmine ei meeldinud ja ta tüdines varsti põgenemisest. Nähes tugevat poollängakil puud, tahtis ta sellele hüpata, et ülal okste vahel nii kaua oodata, kuni koer all karglemisest tüdineb, kuid mingi oks takistas teda ja ilves kukkus maha. Torni Juhani Sultan oli lähedal, ta nägi kukkuvat ilvest ja tormas valju lõrinaga juurde. Urr-Murr pöördus, tegi välkiire hüppe, ja ohutu jänese- ning rebasejahiga harjunud Sultan üksnes niuksatas haledasti...

5

Võõsiku Tiiul oli nii suur uudis, et sõnad jooksid rabinal üksteisele selga ja ta pidi mitmel korral otsast alustama, enne kui metsavaht Ambos ja ta naine jubehirmsast loost umbkaudse pildi said.

Võllaveres — see küla asus siit ligikaudu kaheksa kilomeetri kaugusel teisel pool metsi — hüpanud ilves õhtuvidevikus ühele naisele puu otsast selga ja purenud ning küünistanud nagu metsaline. Imekombel pääsenud hullusti räsitud ja räditud naine jooksmas, küllap ta hele kiljumine metsskassi ära kohutas.

Urr-Murr oli Ambose vaenlane. Ainuke vaenlane vahtkonnas. Kui palju oli metsavaht selle kiskja pärast saapataldu kulutanud, kui mitmeid öid ja veel rohkem päevi tema jälitamisele ning varitsemisele raisanud! Kõhkluseta tõuseks püss ilvese pihta, kui see vaid end laskeulatusse unustaks. Võõsiku Tiiu jutt oli aga solvav ja Ambos astus oma vaenlase kaitseks välja.

«Naiste jama...»

«Mi-is?» ajas Tiiu end koheville. Tema on aus naisterahvas, kannab inimestele metsast marju ja seeni ja talviti kõrtsib luudi kokku, ning ei luba end teotada. «Kui sa oleksid näinud, kui katkutuna ja kriimulisenäna too Võllavere naine inimeste hulka jooksis...»

«Kas sina nägid?»

«Mulle rääkis inimene, kes ise juures oli. Tutt ilvese karvu oli naisel veel siis peos, kui küllasse jõudis.»

«Võib-olla olid koera karvad.» ümises Ambos, kelle enesekindlus kõikuma löi, sest karvatutt on konkreetne tõend, mida ei saa naiste fantaasiaks lugeda.

«Sina kasvataksid tolele metsalisele kas või tallekese villa selga. Seda ütlen ma sulle suu sisse, et nii kaua sa seda mõrtsukat oma metsas soendad ja sossutad, kuni ta sul kaela murrab.»

Ambos sai aru, et Tiiu ei mõelnud kaelamurdmist otseses, vaid piltlikus mõttes, ja kui suur latatara ta ka oli, kopsas ta seekord naelapea pihta. Kes siis teine kui metsavaht vastutab murtud loomade ja lindude eest! Varem rahulikult toitu otsinud kitsed põgenevad nüüd iga krõpsu ja krõbina peale nagu tuul, küllap nad lõpuks siitmailt hoopis lahkuvad. Kui Urr-Murr oma jahiretkega kaugemale rändab ja nädalaks või isegi paariks kaob, loodab Mihkel alati, et ta Tõrakverre enam tagasi ei pöördu, kuid nagu kiusuks ilmub ilves jälle. Ka praegu on ta kadunud, tema saabumist tervitavad aga ümbruskonna kütid suure

ajukahiga. Kõik ettevalmistused on tehtud, tarvitseb vaid anda signaal...

Seekord pandi Tõrakvere jahimeeste kannatus pikale proovile. Urr-Murriga toimus midagi kummalist: omataoliste eest põgenenud üksiklast haaras jaanuaris seletamatu rahutus ja igatsus sookaaslaste järele. Veebruaris ei suutnud ta kiusatusele vastu panna ja suundus oma noorusmaile. Kaua ringi hulkunud, kohtas ta emailvest. Sellega sõrkisid kaasas kaks uudishimulikku jõmpsi, kellele Urr-Murr ainust pilku ei raisanud. Samasse piirkonda oli aga ilmunud teine isailves, sama suur ja tugev kui Urr-Murr. Ta oli enne siin ja kohe esimesel kohtumisel näitas Urr-Murrile hambaid.

Neid oli kaks, emailveseid ainult üks.

Arengult ainult loomad, ei osanud nad ette kujutada, et ühel pruudil võiks kaks peigmeest olla, ja kuna nad muud lahendusviisi ei tundnud kui küüned ja hambad, oli kahevõitlus möödapääsmatu. Mõlemad tugevad ja osavad, võitlesid nad metsikult ja halastuseta, nii et nende urisemisest ja turtsumisest kajas mets kaugel ümberringi. Kõik loomad hoidusid tapluspaigalt aupaklikku kaugusesse, ainult emailves lamas längakil puul, pilutas justkui ükskõikselt silmi ja võngutas oma lühikest sabajuppi.

Urr-Murr võitis. Kriimustatud, puretud ja katkutud, seisis ta vaevu jalul, kuid veelgi rohkem lõhutud võistleja põgenes. Kahevõitluses võidetud ei pöördu kunagi tagasi ja Urr-Murr laskus kõhuli, toetas pea käppadele ja vedas mõnuga ninna sabavõngutava emailvese kiuslikku lõhna...

Sellepärast Urr-Murr tookord nõnda kauaks ära kadus. Ent metsavaht Ambose lootus, et röövel Tõrakvere mailt lõplikult lahkus, jooksis liiva: märtsis sattus ta uuesti ilvese jälgedele ja, veidi maad neid mööda edasi liikunud, ka pooleldi ärasöödud metskitse korjusele.

Küttidele anti signaal: nii kui värsket lund siputab, koguneda ajukahiks.

See päev ei lasknud end kaua oodata. Öhtupoolikul raputas paraja korra maha, nii et kattis kõik vanad jäljed, öösel pudenes veel pisut kirmetist, hommik aga oli selge, vaikne ja külm. Liiga vaikne ja liiga külm, loomad on seesuguse ilmaga ergud ja iga krõps ning lumekrudin kostab kaugele, ent enam polnud aega viita.

Metsa tagant piiluv päike polnud veel õieti und silmist saanud, kui Ambos juba jahimehed metsa viis. Lubajaid oli palju, kogunes aga vaid pisut rohkem kui tosin meest — vähevõitu küll, ent jahile minnes peab ju ka õnnele lootma.

Sumati kaua, enne kui luure tõi sõnumi: ilvese värsked jäljed. Uue uhina ja innuga marsiti edasi, ikka kahelt poolt ümber kvartali, kuid kohtudes venisid meeste näod üha pikemaks, sest Urr-Murri jäljerida näis olevat lõputu. Nad olid Mihkli vahtkonnast ammu väljas, ilves aga ei mõelnudki puhkama jääda.

«Teeme veel kaks ringi ja siis lõpetame,» ergutas Mihkel mehi. «Ees on kõige sobivamad ilvese puhkepaigad.»

Juba esimesest haardest ei olnud ilves enam väljunud. Ent see oli suur kolmnurkne maa-ala ja neil polnud nõnda palju mehi, et seda igast küljest ahelikuga piirata. Torni Juhan andis nõu minna mees mehe kõrval läbi metsa, ilves hakkab siia-sinna visklema ja jookseb mõnele mehele kuuli ette. Tema olla niiviisi ei tea mitu ilvest lasknud. Oli ka teisi nõuandmisi, sest igaüks pidas ennast kõige targemaks, ja niiviisi

läks päris ägedaks mokalaadaks, mis küll vist oleks õhtuni välja kestnud, kui metsavaht poleks võimu haaranud ja mehed laiali saatnud: Juhan ja Raivo sinna, kustkaudu ilves metsa läks, ülejäänud mehed alttuule külge varitsuspositsioonidele. Aga tema, metsavaht, läheb üksinda jälgi mööda Urr-Murrile järele ja püüab teda küttidele ette hirmutada.

6

Urr-Murr oli öise jahi ja tubli kõhutäie peale esimese une ammu ära maganud, kui inimeste hääled sundisid teda pead tõstma. Nii summas koos käratsesid peale inimeste vaid harakad, kui Urr-Murr võ rebane nende pesa lähedusse sattus. Lärmasid, söimasid ja ähvardasid nii, et mets rõkkas, kuid Urr-Murr tundis pikasabaliste pettekavalust ja jätkas rahulikult oma teed. Aga miks need inimesed praegu niiviisi kisavad, seda Urr-Murr ei taibanud. Kuna need kummalised olevused teda aga alati ettevaatusele manitsesid, lipsas ta varjupaigast välja ja hüppas mahalangenud puutüvele.

Lõpuks sumin vaibus ja Urr-Murr kuulatas tähelepanelikumalt. Hääled ei kaugenenud, järelikult on inimesed veel siin. Ah-haa, kostis summutatud kõhatamist, paaril korral praksatas puuoks. Nad tüürisid sinna poole, kuhu puhus tuul. Inimeste kohta liikusid nad kahtlase ettevaatlikkusega. Tuulealust poolt Urr-Murr kartis, sest see oli elutu ja pime maailm. Ta libises puutüvelt maha ning kogu aeg teraselt kuulatahes hakkas kahtlasest suunast kaugemale hiilima. Ta astus vastu tuult ja varsti peatus nõksatades: inimese lõhn! Seekord tuttav lõhn, seesama, mis metsas nõnda sageli tema jälgi mööda liikus. Mees, selle lõhna omanik, lähenes endamisi ümisedes ja klõpsutas aeg-ajalt kepiga vastu puutüvesid. Tagasi pöörduda ei võinud, seal ootasid inimesed, ning Urr-Murr põikas kõrvale, et enda hommikusi jälgi mööda põgeneda, kuid peatus varsti uuesti.

Seekord tõi tuul otse eest ninna kibedat sigaretivingu. Urr-Murr muidugi ei teadnud, et see tuli Tornis Juhani «Parašütistist». Pahaselt torisedes kuulatas Juhan metsavahti, et temal tuleb pealttuule varitsuspaigale jääda. Siia see kavalpea oma sabajuppi ei näita, kinnitas ta elutargalt, ja seesama elutarkus lubas tal ka vastu igasuguseid jahipidamise reegleid sigaretti süüdata...

Urr-Murri rahutus kasvas. Inimesed ümberringi ja üks neist käib kiirustades tema kannul. Urr-Murr oli veel noor, kui inimesed ta koos ema ja teise samasuguse kutsikaga sisse piirasid. Siis aeti neid niisamuti taga, nad sattusid liiga lähedale inimesele, kes kärgatas nagu äike taevas, niites justkui kaikalöögiga ta venna jalust maha. Siputas ja nuutsus, kuid tõusta ei jaksanud. Ema paiskus nagu vedru pöösatesse ja põgenes. Ka teda, noort ilvesehakatist, haaras kohutav hirm ja ta tormas teisele poole. Jooksis kõigest jõust, hüpatas üle kändudest ja mahalangenud puudest. Legendiku nurga ületamisel sähvis uuesti välg inimese käes, ta tundis teravat valu kintsus, kuid jooksis, jooksis... Ning pääses eluga, kuigi kints veel kaua valutab ja nii kangeks muutus, et raske oli liikuda.

Kõike seda mäletas Urr-Murr, nagu ta ei unustanud väiksematki elukogemust. Ta kõndis nüüd ringikujuliselt ja jõudis inimese jälgedeni. Urr-Murr surus maha vastikuse- ja hirmutunde ning hakkas minema

neidsamu jälgi mööda. Nii käisid nad ringikujuliselt, ilves ja mees, ja varsti oli võimatu öelda, kumb kõndis ees ja kumb järel.

Ringi läbi käinud, taipas Mihkel, et ta on jälitajast muutunud jälitataavaks. Ta torises pahaselt, kuid selles torinas kõlas austust ja lugupidamist. No-oh, eks kaeme, kumb kumma kavalusega üle trumpab, mõtles ta ja peaaegu joostes hakkas tagasi minema. Lähen sadakond sammu, tõmbun pöõsa taha varju, ja hoia siis oma nahk, sa täpiline röövel...

Nad nägid teineteist korraga. Mõlemad tegutsesid instinktiivselt, välkkiirelt: Mihkli vana belglane haugatas kahel korral, Urr-Murr sööstis võimsa kaarhüppega noortesse kuuskedesse. Looma reageerimine oli kiirem, lumi aina surus selja taga, kuid ükski haavel teda ei kriimustanud. Mihkel aga ümises: pörutasin puhtalt mööda... Pole minus enam noore mehe väledust ja osavust...

Vaevalt oli ta uued padrunid rauda lükanud, kui sealtpoolt, kuhu ta jättis Juhani ja Jurru Raivo, lajatasid paugud. Ah-haa, rõõmustas Mihkel, vanal kassil oli nõnda tuli rummus, et unustas ettevaatuse ja tormas omaenda jälgi mööda piiramisrõngast välja. Küllap on siruli, va kitsemõrtsukas.

Nii kiiresti, kui pöõsad ja lumi lubasid, rühkis Mihkel paukude suunas. Kui ta metsasihile jõudis, ronis Torn Juhani parajasti ähkides ja kirudes puu otsast alla.

«Varesepesi otsid või?» imestas Mihkel.

«Ma niisama... Kõrge kuusk, mõtlesin, et eks tema ladvast ulatab kaugemale vaatama...»

Kangekaelselt korratav vale on pool tõde ja Juhani oleks oma valet ühtesoodu edasi raiunud, kui kollanokast Jurru poiss poleks irvitades jutustanud, kuidas Torn Juhani mõlemad paugud ilvesest mööda sumatas ja, kuna loom ühtevalu aina edasi, otse Juhani poole tormas, kuuse otsa ronis.

Kuuse tüvi oli kõrgelt ilma oksteta ja Mihkel vangutas pead:

«Mis imeväel sa enda küll sinna hoobasid...»

«Ei mäleta...» näitas Juhani salamahti Raivole rusikat. «Äkki leidsin, et istun ülal okste vahel nagu tugitoolis...»

Ilvese jälgi uuriti hoolikalt — Juhani laskus isegi kápuli ja hõõrus lund sõrmede vahel —, ent ainustki verepiiska ei leitud. Pääses terve kasukaga, otsustati. Väsimus ning tüdimus olid aga nagu pühitud ja kogu kodutee sadas Juhani aadressil nõökavaid vaimukusi. Ja ega Mihkelgi neist ilma jäänud.

7

Ebaõnnestunud ajujaht tõi küttidele kaasa nõökamist ja pilget, ent Mihkel talus kõike muheleva leplikkusega. Tema oli jahiga rahul: ilves sattus haardesse, neli korda raksatas tema pihta püss, esimese hirmuvaluga pistis ta joonelt oma kümme või rohkem kilomeetrit edasi ja vaevalt siniseile jahimaadele enam tagasi julgeb pöörduda.

Võllaverest tõi Mihkel Vöösiku Tiule Urr-Murri rehabiliteeriva uudise. Tõsi jah, too naine jooksis kriimus silmadega ringi, ka ilvese karvatutt oli tal küünte vahel, kuid hiljem selgus, et ta oli ühe alfonsi pärast teise naisega käsitsi kokku läinud. Naised purelesid, küünistasid ning hammustasid teineteist nagu tigidad metskassid ja kuna vastasel trehvas olema ilvesenahkse kraega kasukas, siis seal see karva-

tups küünte vahele jäigi. Silmad häbi täis, mõelnud ta kodukandi rahva petmiseks välja loo metsikust ilvesest. Algul leidunud uskujaid kah...

Päike surus jõudsasti lund koomale ja üksikud kõrgemad mättad löid mustendama. Okstelt oli lumi alla potsatanud ja puud näisid värsketena, nagu pestuina — igal sammul oli lähenevat kevadet tunda.

Mihkel pistis mõne padruni taskusse, et oleks, millega kulli või rebast hirmutada, ja viskas üheraudse ametipüssi õlale. Sulla klähvis ja ragistas ketiga, et tedagi kaasa võetaks, kuid metsavaht käratas ta kuuti tagasi. Oh sa äpardunud vördjas, torises Mihkel ise heatahtlikult, loomade lõhnad kütavad sinugi vere kuumaks...

Mihkel seadis teekonna nii, et läks mööda Räädismäe veerust, kus iidsest ajast oli suur uruelanike asula. Siin elas paar mägraperekonda, siin okupeeris endale nurgakese rebane, siia lipsasid üürilisteks kährikkoerad. Kanavargaid on liiga palju siginenud, mõtles Mihkel, peab kevadel mõne pesakonna hävitama.

Päike soojendas, rähn toksis kuivanud männi ladvas ja lumes oma mulluseid toiduladusid otsiv orav sööstis nagu väike tuleleek puusse ning saba võngutades hüüdis pahaselt: tsuk-tsuk, tsuk-tsuk! Kõik see oli nii tuntud, kodune ja mõnus, et aina astuks, vaataks ja kuulataks...

Räädismäe urukoloonias kollendasid juba kaugele värskelt välja-kaevatud liivakuilad. Ah-haa, reinuvader teeb korteriremonti, muheles Mihkel, unimüts mäger ju nii vara kaevuritööd ei tee.

Lumi ja väljakaevatud liiv olid nõnda tasaseks ja kõvaks tambitud, et raske oli eraldada, kes siin end päikese käes soojendamas oli käinud. Kährik on kerge unega, esimesed soojad virgutavad ta hulkuma... Ennäe, ka mäger on end tühjendamas käinud... Rebase jälgi on kõige rohkem... See siin pole aga ei rebase ega kähriku pitsi, liiga suur ja ümar...

Vähem tallatud liival oli jälg selge, nagu Mihklile vaatamiseks ja imestamiseks välja pandud.

Siin oli ilves kõndinud! Ta oli hulkumiselt tagasi jõudnud ja haarangujahi lahingupaika peljates otse metsavaht Ambose naabrusesse peatuma jäänud.

Ja mina, tola, astusin naiste laimujuttude vastu su hea nime kaitseks välja, vangutas Mihkel tusaselt pead. Kas kõik algab jälle otsast peale? Varsti on maa must ja otsi teda siis.

Veider, mis ta siin aukude juures ringi luusis, ururahva peres temale ju suupärast pole. Üks auk on laiemaks kaevatud, — kas Urr-Murr proovis endale maa-alust varjupaika ehitada?

See oli rohkem naljaks mõeldud, sest Mihkel ei kujutanud ette, et ilves võiks magada koopas nagu mõni kährik või mäger.

...Käeulatuses lamas pikk latt, küllap sellega oli mõni optimistlik jahimees proovinud rebast või kährikut maa alt välja togida. Katsub õige, kui kaugele ja mis suunas see värskel auk jookseb.

Nii kui Mihkel lati maa alla torkas, volksas teiselt poolt suur hallikaspruun loom välja. Tutid kõrvadel ja saba nagu äranarritud koeral. Urr-Murr! Mõistus ja külm kaalutus jätsid Mihkli maha, ta kahmas puutüvele najatatud püssi ja otse õlaleviskest tulistas.

Vahemaa oli lühike ja seekord Mihkel mööda ei lasknud. Ent haavid olid liiga peenikesed, et ilvesetaolist looma tappa. Kuid küllalt

jämedad, et nii lähedalt teda raskesti haavata, liiati et laeng tungis poolpõiki kõhukoopasse. Löök oli nii tugev, et Urr-Murr komistas ja ülekaela lendas. Vaid hetkeks, siis hüppas ta jälle jalule. Valu ja viha pimestasid looma, ta pöördus ja kihvu paljastades ning tigidalt kähisedes tormas otse metsavahi poole.

Uheraudse ametipüssi uuesti laadimiseks polnud mahti. Kõik toimus nõnda välgukiirusel, et ei jäänud aega järelemõtlemiseks, ja metsavaht tegutses rohkem endakaitseinstinkti kui mõistuse ajal. Millegipärast ei käskinud instinkt teda pöörduda ja põgeneda, mis oleks olnud kõige halvem võimalus. Kuid Mihkel ei teinud ka ühtki sammu lähedal kasvava puu poole, mille maadligi ulatuvad oksad nagu pakkusid end ülesronimiseks. See oleks olnud kõige kindlam pääsetee. Mihkel jäi paigale, ta nägi ilvese viimast hüpet, kallutas keha veidi kõrvale ja torakas püssitortsu nagu täägi ette. Metall kõlksatas vastu hambaid, püssiraua ots tungis ilvesele suhu. Metslooma hüppe hoog oli nii tugev, et paiskas metsavahi pikali, ning ilves prantsatas poolenisti temale.

Kui Mihkel poleks suutnud püssirauda ilvesele kihvade vahele pista, oleks kiskja teda esimesel hüppel oma hammastega tabanud ja lool oleks arvatavasti olnud punkt. Nüüd tungis raua ots loomale suulakke, see oli valus ja vastik, seda enam et kõikepurevad hambad ainult jõuetult krigisesid. Metsavaht haaras ilvesel kõri ümbert kinni, surudes samal ajal kogu keha vastu metslooma, et see ei saaks teda oma hirmsate küüntega lõhkuda. Hirm andis Mihklile jõudu juurde ja ta kägistas kogu jõust, nii et sõrmedesse lõi kramp. Haavatud Urr-Murr oli oma jõust ja osavusest palju kaotanud, kuid ta oli endiselt tugev, sealjuures surmani kohutatud ja ärritatud kiskja, kes alati ja igas olukorras võitleb viimse hingetõmbeni. Metsavaht tundis, kuidas vonkleva ja rabeleva ilvese tagumiste jalgade küüned ta riideid puruks käristavad, tundis ka, et sõrmede haare nõrgeneb, et ta ei suuda seda vihast kassi surnuks kägistada, ei suuda...

Metsiku klähvimisega tormas mingi karvane elukas nagu tuulispask nende juurde ja lõi hambad ilvesele kõrva. See oli valus, oli ärritav, ja järsu tõmbega kiskus ilves end metsavahi kätest lahti. Koer, see kõige vastikum kõikidest loomadest maailmas! Ilves unustas inimese ja tungis oma uuele vaenlasele kallale.

Sulla, rumal segavereline Sulla oli end lahti kiskunud ja peremehele jälgi mööda järele hiilinud. Ehk küll rumal ja segavereline, oli üks käsk temas tugevam kõigest: kui peremees on hädas, mine appi! Sulla, kes ilvese jälgedel värisema hakkas ja peremehe jalgade vahele peitu puges, ründas nüüd kõhkluseta. Ta isegi ei iitsatanud, kui ilvese käpa hoop ta eemale paiskas. Osavasti hüppas ta kiskja hammaste haardest kõrvale ja ründas omakorda. Tahtis ilvesele kõrri karata, aga tabas vaid õlanukki. Kuid lahti ta ei lasknud, vaid surus hambad üha tugevamini kokku, ja rebis ja sikutas ja urises...

Metsavaht oli jalul. Ta käed küll värisesid, kuid hetk hiljem oli padrun ometi salves. Ta nägi, kuidas ilvese küüned Sulla küljelt naharibasid kuni ribikontideni maha koorisid. Mihkel sihtis, kuid keerlevate ja visklevate loomade puntras võis kergesti tabada koera. Siis surus ilves Sulla enda alla ja samal ajal metsavaht tulistas. Urr-Murrile otse kõrva taha. Kolmelt sammult. Ilves ajas end pooleldi püsti ja langes siis prantsatades küljeli.

Sulla püüdis tõusta, kuid ei jaksanud. Kõhuli olles urises ta ilvese peale, kui aga nägi, et vaenlane elutult maas lamab, laskis pea jõue-

tult käppadele. Ta tundis, kuidas peremehe käsi üle ta kukla libises, liigutas nõrgalt saba ja niutsus tasakesi. Nagu väike kutsikas.

Urr-Murr kaalus 44 kilogrammi, oli üks meeter ja kakskümmend kuus sentimeetrit pikk ning seitsekümmend seitse sentimeetrit kõrge. Kes ei usu, võib metsavaht Ambose diivani ees naha üle mõõta.

Kukemäng

Kui Elmar Naela pulmapeo kära sellesse staadiumi tõusis, et igaühel juba rohkem iseenda kui naabritega tegemist oli ja noorpaari kuulmas-nägemas polnud, tõstis Paju Jakob salamisi klaasi ja ohkas:

«Rahu tubli jahimehe põrmule!»

Muidugi polnud see sünnis, kuid meie, jahimeeste punt, kõlksatasime vaikimisega oma nõusolekut avaldades klaasid kokku. Sest noorik Ilse oli resoluutselt deklareerinud: nüüdsest peale, kallis Ilmarike, olgu rumalal metsipidi ringikolamisel punkt ja lõpp. Kodukollet peab austama, lisas ta, ja selle raasukese liha, mis sa metsast tood, kasvatame ise seaaedikus või ostame turult. Kogu jutt veeres nagu allikavulin ja seda saatis mesimagus naeratus, kuid nooriku olek, tema krap-sakas kõnnak, täpsed liigutused, kaks püstkurrukest kulmude vahel ja iseteadlikult pruntis suuke jutustasid meile, et Ilmarile olid suuraudadega päitsed pähe tõmmatud.

Noorikut tundsimis vähe, sest tüdruk oli pärit naaberkolhoosist, seda rohkem seisis avatud raamatuna meie ees Ilmar ise. Heasüdamlik, järeleandlik, leplik, kuigi oskas nõnda hästi rauda karastada, et tema tehtud püssiluku vedru iial ei murdunud. Ta kasvas üles isa kõrval sepapajas, käed olid tal suured ja tugevad nagu ikka sepapoisil, kes maast-madalast igas kaliibris haamritega oma lihaseid on venitanud. Nüüd oli ta autolukksepp ja teised töökoja mehed mõnikord pahandasid, et kolhoosi peamehaanik hoiab Ilmarit nagu pilpa peal. Head töömeest hoitakse alati. Välimuselt nagu mees ikka, oli tal ometi üks viga — alatasa toksas pea vastu madalamate uste põikpuid, nii et tihti ilustas ta otsmikku muhumügarik. Muhk meest ei riku, kuid pikkusest olid tingitud hoopis olulisemad pahandused, mida Ilmar vahetevahel siunas: polnud nii sügavat kanalit, milles Ilmaril oleks mugav töötada; poest ostetud riidel ulatusid varrukad küünarnukkideni ja püksisääred napilt allapoole põlvi; ja kõige suurem nuhtlus — tedre varitsemise osmi pidi Ilmar endale alati ise ehitama, sest teiste omast jäi pea välja.

Südamelt oli aga Ilmar, nagu öeldud, alati heatahtlik, sõbralik ja vastutulelik. Nii et Öitsengu Maarja enne pulmi sähvas: teadagi, Mäeveeru Ilse keeras poisi nagu pajuväädi sõrme ümber ja vitsaks too poiss selle tüdruku sõrme ümber jääbki. Et just Maarja nõnda ütles, selles pole midagi imelikku, sest isegi kanad on üksteisele kadedad. Maarja oleks ju heameelega ise Ilmarist endale sõrmevõru kruvinud, ta oli seda varem oma suuga külapidi kuulutanud. Võib-olla polnud ta lootused õhust võetud, sest mõnigi kord, kui meil jahituur Maarja eluaseme kandis lõppes, kehtas Ilmar häbelikult püssi paremini õlale ja ühmas, et olgu pealegi tänaseks hüvasti, ma astun läbi selle metsa-

tuka otse koju, ehk jääb mõni jänesepoeg siin veel jalgu. Mõnikord te-
gime näo, nagu usuksime, et ringi minnes tööpoolest otsem saab,
teinekord poisid kukkusid aasima, kuid ega see asja muutnud. Et need
otsekäigud nüüd lõppesid, selle üle me just ei kurvastanud, sest kui
tublilt töökas, kehalt volüümikas ja näolt siledake Maarja ka oli, pol-
nud tema helde heasüdamlikkus poiste vastu kuigi suureks saladuseks.
Eriti kui mehed omavahel hakkmasina käima löid . . .

Kahju oli meil kõigil, et peame Ilmari oma kambast maha kandma.
Tubli seltsimees oli, sellepärast. Kui kõik päev läbi lumes sumamisest
vaevaliselt jalgu järele vedasid, oli ikka Ilmar see, kes veel ümber
kuusiku haagi tegi, et näha, kas rebane on sisse jäänud või ei; ta ei
pidanud ainult enda teada, kui oli kusagil suuri tedrepesakondi koha-
nud; tedreonna ehitades ei mõelnud ta üksnes iseendale, vaid vedas kas
või kilomeetri kauguselt oksi vähemalt kolme osmi jaoks.

Puhtast kahjutundest saime selle inetu koerusega hakkama, et pida-
sime pulmamaja tagakambri nurgas isekeskis väikese matusekõne
maha. Või siis igakord piiri peetakse, kui sarvealune lõõmab!

See oli talvel. Pärast seda puistas mitmel korral otse enne hommi-
kut värsket lund, nii et metsas oli iga jälg nagu peo peal. Käid ja loed
justkui suurest tarkuseraamatust, kus tuiskas orava kannul väle nugis,
kuhu kanti loivas näljaga hiiremaiaks muutunud kanavaras, kuidas
pidas jahti verejanuline tuhkur, kus hiilis kitsekarja kannul ablas ilves.
Neil looduse avatud päevadel puudus üks meie hulgast — Ilmar Nael.

Viimane lootus kustus.

Kui märtsipäike lumekihti uuristas ja siin-seal löid mustendama
kõrgemad mättanukid, käisime vaiksetel hommikutel kuulatamas, kus
tedrekuded tänavuse mänguplatsi sisse võtavad. Päeval ehitasime osme.
Igaüks endale, sest polnud Ilmarit, kes mitme eest hoolitseks.

Pikkamisi, justkui hangunud siirupist köis venisid jahivaikuse näda-
lad. Talvel on vaheaeg kõige pikem, seepärast ootab kütt kevadist
linnujahti nagu täies pulmaehtes perekonnaseisuametisse jõudnud
pruut hilinevat peigmeest. Vähemalt kümme korda aastas töötab ta
kõigi metsa sarvekandjate nimel, et olgu lõpp; aitab ringivantsimisest,
nii et öhtul ei tunne, kas komberdad kahel või neljal jalal; aitab vihma
käes ligunemisest, nii et särgist vääna vett; aitab tuulte käes lödi-
semisest, nii et hambad kolksuvad suus (kui nad vaid kolksuda tohiki-
sid — jänes või kährik või ilves või metssiga hiilib äkki salamahti
lähema põõsa taha ja kuuleb!); aitab . . . no üleüldse aitab, sest saak on
ka nigelaks jäänud, kulude lahter on alati hoopis pikem ja raskem kui
tulude oma.

Kui jahimäärustik siis tööpoolest püssi varna riputab, näeme varsti
sedasama sarvede nimel vandujat kalendrit sirvimas ja näppudel päevi
lugemas. See on kirk, see on haigus, see on hasart; mis ta ka iganes
oleks, ta on vastupandamatu nagu vajadus süüa, juua, magada.

Mõni päev enne kukemängu algust ütles sepp Jakob, kui ta alasi-
pakule toetudes suitsutundi pidas:

«Kuradisoo on tänavu õige möll ja märul lahti.»

Nimi oli hirmus, kuid kuradeid polnud seal keegi näinud ja ka raba-
räsmu oli vaid kümnekonna hektari ümber. Ei salakavalaid soolaukaid
ega petlikke virvatulesid, kuid niipalju ta soo nime ikka ära teeninud
oli, et naised sügiseti siit mõned korvitäied jõhvikaid välja kandsid.
Ümberringi oli lausik, vesisevõitu ja padrikusse kasvanud maa, ainult
üht serva pidi tõusis Kuradisoo nagu selga sirutades kenakese vooren-

dikuna kõvaks maismaaks ja siia me Ilmariga igal kevadel oma varitusonnid ehitasime.

Ka Ilmar pidas suitsutundi, kuigi oli mittesuitsetaja. Solidaarsusest. Mutrivõtmega mängides noogutas ta:

«Oli kuulda jah...»

«Kust sina tead?» imestasime kooris.

«Meie keldrilaele kostab selgesti ära, kuidas nad seal sooserval rökavad.»

«Mis sa nõnda vara hommikul keldrilael karauulid?»

«Ah niisama... Ärkasin varem, õue ajas. Eks siis jäin korraks kuulata.»

«Õieti kuulsid,» viskas Jakob koni tasakesi hõõguvatele ääsisütele. «Niisugust tralli ja trama kui tänavu ei mäleta isegi mina... Ja mina tallan neid jahimaid oma kolmkümmend viis aastat. Ma käisin ühel hommikul põosa tagant piilumas. Seljandik aina mustendas, nagu oaõied jooksid ja karglesid nad seal ringi. Tööle jäin sel hommikul hiljaks, mehaanik ähvardas sepapajast minema kihutada.»

Ilmar pigistas võtme pihku ja sõna lausumata läks õue vana veoauto juurde.

Pärastlõunal saime mehaaniku käest pragada:

«Korrat te tast kiusate oma Kuradisoo ja kukepeletistega. Ilmar keeras mu masinal esimese ratta laagrid nii kinni, et kilomeetri tagant oli tuli rummus. Temal pole seda kunagi varem juhtunud.»

Nagu meie oleksime süüdi! Äpardused ju mööda inimesi kõnnivadki. Kogu aeg olid ilusad ilmad, nii et süda hõiskas rõõmust, aga reedel muutis taevaskarva, tuul punnis ja punnis, kuni vingus vihaselt nagu näljane hunt, ajuti tagus kuiva peent lund nagu teravaid saapanaelu vastu silmi ja hommikuti kompsus maa jalge all justkui detsembris. Säärase ilmaga ei näita kukk mänguplatsil nokaotsagi...

Et ei näita, teadsime nii teoorias kui praktikas, ent pühapäeval olin enne koitu teel. Ikka Kuradisoo poole. Taevaalaotuses oli samasugune läbitungimatu pimedus kui maa peal. Selle asemel, et hommikuks väsida, lõõtsus tuul veelgi ägedamalt ja lompidel priksus-praksus jääkirmetis. Koerailm! Aga ikkagi kukemängu esimene päev, seesama kalendris tugeva musta rõngaga märgitud imedepäev, mida pikisilmi oodates olime kärsitumad poisikestest nääriõhtu eel.

Pimedus oli nii läbitungimatu, et osm hakkas ähmaselt mustendama, kui olin talle kümme-kümne sammu kaugusele jõudnud. Veel viis sammu ja siis seletas silm, et seal keegi kohmitses. Ohoo, vennas, või võõrasse hotelli kontvõõraks tikud, mõtlesin, hakka aga edasi astuma, pere-mees jõudis kohale...

«Tere,» sosistas tume kogu.

«Sina, Ilmar!»

«Arvasin, et ega sa säärase ilmaga tule...»

«Näe jaburat, tulin. Aga pole viga, ehitasin sinna tahapoole teise osmiku. Igaks juhuks... Mine silmalt, küll leiad. Ainult et ta on madala laega, ega sa hästi ei mahu.»

«Kisun end kerra nagu kirp, soem saab...»

«Seda'nd küll, täna peab soojaga kokkuhoidlik olema...»

Mul oli mitme kampsuni peal vatikuub ja vatipüksid ka jalas, ettenägelikult tassisin juba varem onni lauatuiki, et ei peaks palja maa peal istuma, kuid ammu enne päikese tõusu lõgisesid hambad ja judinad jooksid üle keha. Ikka ülalt alla. Needsin vastikut ilma, totrat jahi-

mehekirge ja kõige rohkem muidugi tedrekukki. Platsil polnud neid ühtki, kuid kusagil soos, puude ja põõsaste vahel paar tükki siiski proovis häälepaelu. Aga kui nad kõigest hoolimata ei suuda päris vakka olla, kes siis julgeks kinnitada, et juba järgmisel silmapilgul mõni neist siin, päris mänguplatsil, maha ei potsata? Kannatan veel kümnekond minutit. Veel viis. No olgu veel viis, aga nüüd juba tõepoolest viimased viis. Eeh, kui seni pole päris kivikringliks külmunud, pean teise sisseleenu vastu. Pühapäevakütt uurib enne koduvärvast väljumist kümme korda kraadiklaasi ja tuulte suunda, õige jahimees trotsib ilma...

Igal inimlikul kannatusel, ka jahimehe omal, on piir ja ma sirutasin käe, et kuuseoksi laiali lükata, kuid tardusin paigale.

Seal nad olid! Terav tiivavihin suundus otse üle osmi. Surusin silma vastu oksi, et näha, kuhu nad maanduvad. Sops, sops, sops! laskusid kuked paarikümne sammu kaugusele onnist, milles Ilmar taskunoana kokkukeeratult kükitas. Vaat kus mehel veab! Ei käinud luurel, ei tassinud soost raskeid oksi üles voorendikule, ja nüüd pole muud, kui tõsta püss palge.

Kukkede suled läikisid, paksud punased kulmud kumasid siiamaani. Nad kõõritasid veidi umbusklikult kohmakat okstekuhilat, aga nad olid seda viimastel nädalatel igal hommikul näinud, seepärast rahunesid peagi. Ent laulunoodi olid vist küll metsa kase otsa unustanud: üks nakitses sulgede kallal, teine kiskus end mätta taha kössi, kolmas patseeris niisama ringi. Jalutas veidi maad, ajas siis äkki kaela trotslikult õieli ning hüüdis:

«Tsiuhh-huuhh!»

Hüüdis ja ise hüppas sammu kõrgusele õhku.

Esimene nakitses endistviisi sulgede kallal, teine kössitas ükskõikselt mätta varjus.

«Tsiuhh-huuhh!»

Väljakutse oli liiga ahvatlev. Sulgede nokitseja lõpetas tualeti, ajas tiivad laiali ja laskis kuuldavale samasuguse sõjahüüu. Nüüd läheb tralliks lahti, rõõmustasin. Kuid jahimehe lootused on sageli, oi kui sageli petlikud — nendesamade mõnede tsiuhkudega kogu mäng lõp- peski. Õrritaja-kukk nähtavasti leidis, et tuul on mängutuuriks liiga vinge, ja hakkas rohuseemneid nokkima. Naks siit, naks sealt, ise kõn- nib tasapisi nagu mõni patisaks edasi ja muidugi Ilmari onnist kauge- male (jahipidamise ajaloos pole veel juhtunud, et nad lähemale jalu- taksid). Teised kaks võtsid sama suuna.

«Mis sa ometi ootad!» kirusin endamisi Ilmarit. «Veel mõni minut, ja su haavlid ei ulatu neid enam isegi kōditama.»

Äkki üks kukkedest peatus ja sirutas kaela.

«Oh sa juhmart!» oigasin, sest nägin selgesti, kuidas Ilmari osmik vabises, kõikus ja tuikus ning siis raginal kokku langes.

«Kirr-rriihh!» hüüdsid kuked ja kadusid sirgjoones nagu väikesed mustad suurtükimürsud metsa poole.

«Et külm ja tuul lasksid sul ka magama jääda!» pahandasin okste alt väljaroninud Ilmariga.

«Ega ma maganud... Kuid ma istusin teisipidi, nad kõhvitsesid mul otse selja taga. Kõõritasin nii, et kael kange, aga rohkem liigutada ei julgenud. Nad olid ju nii lähedal. Kui nad eemale marssima pistsid, otsustasin maksku mis maksab end tasahilju ringi pöörata. Aga katsu sa seda teha, kui ägised nagu tikutoosis, põlved vastu lõuga, üks jalg

risti teise all. Ei tea, kes küll säärase imeköksi siia kükitas, lapsele paras...»

Niisugune on inimeste tänu — külalislahkuse eest sain tänitada pealekauba. Veidi tusameeli jätsime jumalaga ja kõmpisime kumbki oma kodu poole. Astusin nobedasti ja varsti valgus mõnus soojus üle keha laiali. Jalg oli kerge, meel rõõmus ja süda laulis sees: ikkagi sai ära käidud ja kuked ära nähtud!

Nädala sees küsisin Ilmarilt:

«Kas pühapäeval tuled?»

«Tea'nd... pole nagu mõtet sel öisel kolamisel...»

«Noo? Said vist naise käest kõvasti võtta?»

«Ütlemist veidi oli... Ega ma sellepärast. Pole ju enam niisugust kukemängu nagu vanasti...»

Oled veel liiga noor, et mineviku kuldseid aegu taga nutta, mõtlesin ja sellega meie jutt lõppes. Ikkagi peame su, sõber Ilmar, jahimeeste nimekirjast maha tõmbama...

Sel pühapäevahommikul ma ei käinud Kuradisoos, vaid Hiemäel. Nimi on küll toredam, aga kukki lendab seal mänguplatsile alati vähem, ent tühjalt ma seekord ometi ära ei tulnud. Jõudsin tagasi hilja, päike kuumutas juba pooles taevas, kuid selle asemel, et Naelade majast mööda marssida, kiusas mind küll vist vanakuri ise, sest miks ma muidu väravast sisse pöördusin.

Ilmar nükkis laua ääres püssi puhastada. Kummikud soojendasid end pliidisuu lähedal, sokid kõlkusid soemuuri siibri küljes.

«Sa käisid ka?» imestasin.

Ilse, kes mu terele vaid mokaotsast midagi vastu poetas ja pannil kerrakiskunud pekitükke teisele küljele keeras, heitis mehele salvava pilgu.

«Või siis temasugune maldab kodus olla, öösel kaob salaja nagu vaim ära. Mina ei saa aru, mis haigus see küll on...»

«Haigus ikka!» ohkasin. «Kuidas oli?»

Ilmari silmad löid särama.

«Mäng oli ilus. Aga nad keekutasid kogu aeg sinu osmi ümber. Nagu nõiajoon oli ette tõmmatud, mitte üks samm minu poole. Lõpuks üks imekombel lendas parajale laskemaale. Aga just siis, kui paugu panin, hüppas ta üles. Sopsutas küll tiibadega, aga ära lendas. Tuhlasin metsas paar tundi ringi, ei midagi.»

«Nojah, eks pörutasid alt läbi. Seda on meist igauhega juhtunud...»

«Alt või ülevalt,» pahandas Ilse, «on see üldse meeste töö või asi. Kodus tuhat toimetamist...»

«Kuidas Hiies oli?» küsis Ilmar vaikselt.

«Ei midagi erilist. Ühe kuke siiski lasksin.»

«Kuuled nüüd!» parastas Ilse. «Õiged jahimehed käivad ja toovad ka midagi koju. Üleüldse ma ei usu, et sa jahil käid. Kahtlesin kohe algul, nüüd aga ei usu mitte üks raas.»

«Ei tea kus siis!»

«Küll mina tean...»

Ilse vaikis poolel lausel, sest maanteelt kostis vankrirataste põrinat ja naise lauluhäält. Meie kõigi pilgud pöördusid akna poole. See oli Öitsengu Maarja, kes piimakannusid täislaaditud vankril mööda sõitis ja ise rõõmsat ning jumalavallatut lauluviisi kõõrutas. Naise viha ja vimm on ju mõnikord pikk nagu koormaköis.

«Küll on end puhevile-kohevile löönud nagu roosamanna!» halvustas Ilse. «Seal on su kukemäng!»

«Mine'nd oma hullu jutuga...»

«Muidugi on kukemäng sulle ainult suitsukatteks. Jahilt tullakse koju saagiga, aga sina... Oh sa riivatu, või veel minu akna alla kõõrutama!»

Hea, et Maarja juba kaugele oli jõudnud, muidu oleks tal veel head ja paremat kuulda tulnud. Kirusin ennast, et otse koju ei läinud, kuid otsustasin siiski tõe kaitseks välja astuda.

«Eelmisel pühapäeval olime Ilmariga koos...»

«Kust mina seda tean? Mehed on kõik ühe mütsi all ja jahimehed on need kõikse hullemad.»

Hoogusattunud naistega on raske, sageli mõttetu sõnasõda pidada ja ma kobisin vaikselt minekule. Ilmar vaatas mulle abiotsivalt järele ja tema nukker pilk saatis mind kaua veel.

Vaat kuidas tühjast tüli tõuseb! Veidi kahtlustust, veidi umbusku, veidi asjaolude kokkusattumist, ja ongi riid majas. Kuid elu pole neil ju veel alanudki, vanasti olid ülikute noorpaarid sel ajal alles mesinädalate pulmareisil. Huvide ja iseloomude erinevus, too lahkumineku keekehõlmav ja kõikeandestav formuleering? Jaburus! Väike armukadedus on sama mis sool supis. Kui ainult Ilse üle ei soola...

Ta ikka vist veidi liiga tugevalt soola siputas, vähemalt ei osanud suud pidada, sest töökojas nokkisid poisid Ilmarit laskmata jäänud tedrekukkede ja trullaka Öitsengu Maarja pärast.

Juba laupäev töötas suurepäraselt tedremänguilm ja ma olin pühapäeva hommikul varakult Kuradisoo veerendikul. Tõepoolest, hommik nagu tellitud — ei tuulehingust, soe, kuiv ja õhk nii värske ning puhas, et lausa mõnutundest hingad sügavalt ja pikalt. Ilmar oli osmikuid tublisti laiendanud, eriti aga kõrgemaks ehitanud. Kaalutlesin, kumba valida, ega jõudnud kuidagi otsusele. Mine võta kinni, milline tuju neid täna siia- või sinnapoole maha toob... Kui eelmise pühapäeva mängu algusest viis minutit maha arvestada, siis jäi ikka veel veerand tundi ooteaega ja ma istusin kivinukile, et tõmmata rahun viimane sigaret.

Tümps, tümps, tümps, kostsid sammud. Kas Ilmar tõepoolest ei hooli kodurahust...?

Pimedusest aga lähenesid koguni kaks tumedat kogu. Kontvõõrad veel puudusid, tusatsesin.

Ühe tundsin varsti, meie kandis on ju ainult üks väikese sauna kõrgune mees. Tema kaaslast ei osanud ma kellekski arvata enne, kui ta rääkima hakkas.

«Ma tahan näha, kuidas see tedremäng teil käib,» algas Ilse nii valjul häälel, et meie Ilmariga lausa võpatasime ja mõlemad nagu käskluse peale sosistasime:

«Tsst!»

«Siin pole ju hingelistki.» Ilse siiski tasandas häält. «Õhtul ma ei iitsatanud, kuid riided panin varuks valmis. Nii kui Ilmar end salamisi süngist välja libistas ja kööki lipsas, olin ka mina platsis... Kiidate ikka, et suur ilu ja võlu, aga ümberringi on niisugune kottpimedus, et jookse silmad peast välja.»

Aja pärast oleks võinud veel veidi istuda, et aga Ilse kogu ümbruskonna jooksvat ja lendavat faunat ärkvele ei huikaks, otsustasime jala-

maid silmapiirilt kaduda. Ilmar ja Ilse tuupisid end suuremasse osmi. Kitsavõitu neil muidugi oli, aga eks külg külje vastas ole soojem...

«Kui Ilse vatrama kipub, pista talle taskurätt hammaste vahele,» andsin enne lahkumist Ilmarile head nõu.

Pugesin oma onni. Mähkisin pika villase salli ümber kaela, panin kõik nõöbid kinni, tõmbasin villased kindad kätte. Praegu on veel tulekukuumus kehas, ent vähemalt kolm-neli tundi tuleb liikumatult istuda, ja on ikkagi kevad, mitte suvi.

Kusagil kaugemal lärmasid kiivitajad, need rahutud linnud, kelle heledat kiljumist on öö läbi kuulda. Männikus huikas oma jubedat hüüdu öökull. Need üksikud hääled nagu rõhutasid pimedust ja vaikust, mis oli raske ja sügav.

Istud, põlved kõnksus, kisud pea hästi krae vahele, koogutad end veidi tukastama ja igasugused mõtted laperdavad peast läbi — süsteemitud, katkendlikud, sageli veidrad. Tuhanded mehed (ja üks sõge naine) kõssitavad praegu niiviisi. Naljakas, kas pole?

Krooks, krooks, krooks! kostis soo poolt. Aeglaselt, rahulikult. Nepp ärkas ja madala metsa kohal laperdades hüüab kaaslast. Nüüd pole enam palju aega jäänud, ei enam...

Kui palju kordi on niiviisi konutatud, tead täpselt, et on mõttetu okste vahelt piiluda ja silmi vaevata, sest nagunii ei näe midagi ja kuked tulevad omal ajal ning sinna, kuhu neile meeldib, kuid ometi nihutad oksad veidi kõrvale ja uurid iga mätast ja rohupuhmast, kas pole see tedrekukk, kes kuulmatult kohale lendas?

Muidugi ei näinud ma midagi. Idataevas helendas juba, läbipaistvalt ja õrnsiniselt. Üksik hõõgivate piirjoontega pilvetriip hõljus metsa tumeda müüri kohal. Ena imet, kas täna ilm tõepoolest hellitab jahimeest? Küsige ükskõik missuguselt kütilt, ilmataadi aadressil kuulete üksnes nurinat.

Tõmbasin oksad tagasi, soputasin end uuesti hästi kohevile nagu tualte eest kaitset otsiv linnupoeg ning pealtnäha justkui tukkusin.

Ja siis nad tulid.

Tuhande hääle hulgast eraldaks kõrv tiibade vihina ja robina, kui tedrekuked maanduvad.

Nüüd peab istuma nagu raidkuju. Esimesed linnud on eriti tähelepanelikud ja umbusklikud, nad uurivad hoolikalt ümbrust, iga krõps ja kahin võib neid lendu peletada või kauaks vaikima sundida.

«Tsiuuh-huuhh!»

Kõik on korras — mäng algas. Kiuslike ilmade jooksul oli kukkesele nagu akumulaatoreisse kogunenud energiat ning pakitsevat laululusti, nad alustasid peaaegu korraga ja täishooga. Häälte järgi oli väljaku vallutanud tosin või rohkem linde. Üksiku tedrekuke kudrutamine on võib-olla monotoonne, selles on vähe erinevaid toonikõrgusi ja modulatsioone, kuid nende koorikontsert on värvikas muusika, mille taolist teist maailmas pole olemas. See varahommikune äratuslaul on hümn elule, kevadele, selles põimuvad elurõõm ja väljakutse, sõjahüüd ja armumäng... Ühegi teise linnu ülistus algavale päevale, tõsvale päikesele ei kõla nii valjusti, et on kuulda mitme kilomeetri kaugusel, ükski teine lind ei korralda säärast hoogsat, taltsutamatu ja rõkkavat ühislaulmist.

Idataeva õhetus värvus pikkamisi punakamaks ja nihkus kõrgemale taevavõlvile, nagu võtaks kusagil kaugel määratu suur tulekahi hoogu. Nagu tihedast udust nihkusid välja sooveersete põõsaste kontuurid ja

kraavikaldal kasvava üksiku kase kõverik siluett. Põhjamaal on pimeduse ja valguse võitlus pikk ning aeglane, kuid seda kaunim, sest on võimalik jälgida paljude värvitoonide muutumise ja vaheldumise erksat ning unustamatut vaatepilti.

Nüüd eraldas pingutamist juba vesine silm maapinnal kukkede tumedaid mügarikke ja nende «peegleid», nagu jahimehed nimetavad laialisirutatud sabasulgede valget alust. Nagu pulmapeol ikka, püüab ka mängiv tedrekukk end võimalikult kauniks ja silmatorkavaks ehtida — sirutab sinakalt läikivate sulgedega kaela pikalt ette, lööb tavaliselt lüürakujuliselt allarippuva saba kireva lehvikuna lahti — ja üldse end niivõrd puhevile ning kohevile soputanud kuis oskab, ta aina tammub ja keerleb ja keksib ning muudkui kuliseb ja kuriseb ja kudrutab.

Äkki meenuvad rivaalid, kukk tõstab korraks paksude veripunaste kulmudega pea, uurib ümbrust, hüüab sõjakalt tsiuuh-huuh! ja kalpsab sammu kõrgusele õhku. Siin ja seal jooksevad või lendavad nad teineteise juurde ja tormavad täiel hool rinnutsi kokku nagu kuked kunagi. Rops, rops, rops! nii et suled tolmavad. Kuni nõrgem pageb, et kaugemal häbelikult taas häält tõsta.

Käsi puudutas püssi jahedat rauda. Silm mõõtis kaugust. Suurepärase, mitu mänguhoos kukke korraga laskeulatuses. Seda võiks pidada juba jahimehejutuks, kui oma silm ei näeks. Ja alles nüüd meenus, et naaberosmis kükitab teineteise vastu surutult noorpaar. Nagu kiusuks on kõik linnud Ilmarist liiga kaugel, et oleks mõtet hommikuvaikust pauguga lõhki käristada.

Kui täna hommikul siinkandis keegi tedrekuke laseb, siis peab selleks meheks olema Ilmar Nael. Mida ette võtta? Kui ma tulistan, lendavad kuked ära ja pole mingit garantiid, et nad umbes veerand tunni pärast tagasi pöördudes Ilmarile lähemale laskuvad. Osmiokste liigutamisega võib mängu hoopis ära rikkuda. Istun, kaalutlen ja ootan...

Oh-hoo, sealt volksas lähemale vana sõber pikk-kõrv. Küllap jäi kauaks oraseliblesid nälpsima ja nüüd otsib lohku või mättatagust, kus end kokku kerida, kõrvad vastu pead suruda ja... Ei, silmi ta ei sule, vaid magab pärani silmadega, justkui valvaks kogu aeg. Ehk hirmutab haavikuemand kuked edasi, Ilmarile lähemale? Nüüd nuhkis ta rohupuhma kallal, nüüd tõusis tagujalgadele kükki ja kõrvu liigutades vaatas ning kuulatas. Muigas. Just kuulatas, sest silmadest on tal nagunii vähe abi — täiel jooksul võib liikumatult seisvale inimesele otsa tormata. Sepp Jakob ikka kiitleb, et kui ta veel noormees oli ja puudus raha jahipiirkonna rentimiseks, püüdis ta jäneseid — kasukaga. Seisis kitsal metsarajal, mille kaudu haavikuemandad jälitavate koerte eest pageda armastasid, ja parajal momendil viskas jänesele kasuka peale. Ei pauku ega lärmi, ainult koerad said peremeeste käest ilmsüütult tapelda, et nad jälge ei pea.

Hall sõber jõudis ühele õige hasartsele laulumehel kummekonna sammu kaugusele. Kukk tõmbas korraks saba kokku, sirutas kaela ja kõõritas lähenevat looma. Uudistas, laotas siis saba uuesti laiali ja laskis laulul kõlada.

Ohkasin. Millal jänesest enne tolku on olnud! Alles möödunud kevaldel valvasin põllul hanesid. Lamasin vanas künnivaos, kivimügarik varjuks ees, ja minust sadakonna sammu kaugusel paterdas suur hane-parv. Nad tatsasid mööda kartulimaad, lodistasid laiade nokkade vahel mulluseid mugulaid peeneks, kaagutasid, lehvitasid tiibu ja nagu ikka

ei mõelnudki mulle lähemale jalutada. Eespool polnud mitte midagi, mille varjus oleks võinud ligemale roomata. Äkki kihutasid eemalt lähemale hallid tombud. Jänese! Neid oli kolm. Kevadekutse on vastupandamatu, ta lööb argpüksist jänestelegi niivõrd pähe, et nad julgevad päevavalguses ringi tõlledada. Emajänes lonkis ees, isased tema taga löid aga säärast märulit, et karvatutid lendasid ja tolm keerles. Ei tea, kas pruut pelgas liiga kuumaverelisi kavalere või tegi seda narritamiseks, igatahes pani ta parajal momendil tulistjalu lippama. Mõlemad isased täie galopiga kannul. Nõnda tuiskasid nad otse hane-parve keskele. Tõusis vali kaagutamine, kuid mitte ohtukuulutav, ettevaatusele või koguni põgenemisele manitsev, vaid heatahtlik torisemine. Üks suur isahani katsus möödakihutavale pikk-kõrvale nõkaga hoopiga anda, aga jänku, välejalg, hüppas kõrvale. Sagimist ja kaagutamist oli rohkem kui enne, kuid haned, need kõige ettevaatlikumad linnud kõikidest lindudest, ei mõelnudki kolme armuhullu jänese pärast oma liikumissuunda muuta või lendu tõusta.

Tumeda männikumüüri taga lõõskas otsekui ääsitules. Päikeseketast polnud veel näha, aga lehvikuna ülessuunduvad laiad valgusejoomed kuulutasid, et varsti hoobab ta end nähtavale. Otse pea kohal kruvis end õhku lõokese lõõritus, kaks lepalindu lendasid osmi kõige kõrgematele okstele lauluhäält proovima, kusagil kaugel kukkus kägu.

Äkki jäi ümberringi kõik vaikseks. Vähemalt mulle tundus nõnda, kuigi lõoke lõõritas nagu ennegi, lepalinnud siuksusid ja kägu kukkus. Aga kudrutamine lakkas, sest tedrekuked tõusid nagu käskluse peale ja kadusid soo poole. Piilusin ettevaatlikult ringi — väljak oli mustadest tompudest nagu pühitud. See ei häirinud mind. Nüüd võis end julgemini kohendada, surnud jalgu sirutada, sigaretigi süüdata. Algas rebasetund...

Kas on teadlased katsunud seletada, miks tedrekuked enne päikese tõusu kudrutamise lõpetavad? Ei ole juhtunud lugema. On see austusemärk päikesele, kes varsti oma kiirtega kogu maa üle kallab? Või on õigus nendel vanadel jahimeestel, kes veendunult kinnitavad, et see on põline instinkt, mis peletab linnud peitu, kuna sel ajal rebane ringi luusivat? Vaevalt, sest kanavaras varitseb kudrutamisest poolkurte kukki juba enne päikest ja teinekord, kui kõht on tühi, ei pelga ka suurt päevavalgust. Küllap see pooletunniline paus on üks paljudest looduse mõistatustest, millele meie veel vastust anda ei tea... Kas või metsa kell. Tedrekuked alustavad laias piirkonnas, nii Kuusalus kui Haljas, nii Veneveres kui Uljastel, mängu igal hommikul minuti pealt ühel ajal. Mängukuke märguandest ei saa juttugi olla, ilmselt on lindudel mingi teine, meile tundmatu ajataju.

Suitsetasin. Päikese lai ja helepunane kettaserv upitas end sakilise metsa kohale. Lõokeseid trillerdasid nüüd üksteise võidu, metsast kostis meika tumedat huugamist ja üsna lähedal vilistas peoleo. Kustutasin kähku sigareti. Viimane aeg, juba maandusid kuked üksteise järel uuesti väljakul ja aega viitmata jätkasid oma kontserti.

Ilmaril polnud ikka veel ühtki kukke laskekaugusel!

Nak-nak-nak, kostis pea kohal. Kanad! See lisas mänguhoogu. Kanad laskusid minu ja Ilmari vahele. Lennates ja maad mööda joostes ruttas nende poole kohevil sulgedega kukki. Nad tiirlesid kanade ümber, keksisid, kaklesid, isegi kolmekesi tormati puntrasse kokku. Nüüd käis möll juba Ilmari osmi ümber. Piilusin ringi. Jaa, kui mina praegu lasta tahaksin, poleks parajas kauguses enam ühtki kukke...

Lõpuks kõlas pauk. See kostis kaugele, veeredes kõmisedes üle väljade ja metsa. Ilmari onni juurest tõusid kuked lendu, kuid osa neist maandus väljakul, ainult et osmidest kaugemal. Mänguhoog oli nii suur, et üksik kärgatus ainult lähemaid linde kohutas, ja neidki mitte kauaks.

Aeg lendas. Päike soojendas juba läbi okste. Kanad naksutasid eemal põõsaste juures, osa kukki tuiskas sinna. Neid täna enam tagasi oodata ei maksa... Pikkamisi rauges väljakul hoog, üksteise järel vaikusid linnud ja lendasid ära.

Kui vaateulatuses enam ühtki kukke näha polnud, pugessin osmikust välja. Ooh, kui mõnus oli kangestunud konte sirutada! Kohendasin osmi korda ja lonkisin Ilmari poole.

Noorpaar oli juba väljas. Ilmar kiskus rauda takerdunud padrunit välja. Ilse läks veidi eemale ja tõstis jalgupidi üles kuke.

«Täna oli alles möll,» ütlesin.

«Ammu-ilma pole säärast näinud...»

«Mul oli tunne, et külm lööb lõhki,» mossitas Ilse.

Külm? Ma polnud seda märganud.

«Ilse kippus juba ammu osmist välja,» pomises Ilmar. «Suure vaevaga hoidsin teda tagasi.»

«Mis sa siis mõtled! Taevake, üle kolme tunni... nagu igavene loll.»

Meie ei lausunud sõnagi. Ninad norgus, astusime kodu poole.

«Aga kukk on nüüd käes,» mängisin lõpuks trumbi välja.

«Päh, see mõni kunst! Ka mina oleksin ta maha põmmutanud. Mul on nüüd kõigest selge pilt. Sina, Ilmar, ära enam ilmaaegu põikle ja salga, tunnista parem otsekohe üles, kus sa kaks eelmist ööd kolasid? Missugust kukemängu sa siis mängisid, ah?»

Huvitav, kas Ilmar järgmisel pühapäeval tuleb Kuradisoosse või jääb tema varitsusonn tühjaks?

* *
*

Nii südantvalutavalt valendavad kaerad.
On ädal põllukingul kõrbend halliks kuluks.
Ja taluõuel, kett kui ahel kaelas,
mu Neeger päise päeva ajal ulub.

Mu peni, ütle, mille üle kurdad?
Ei mõista ma, mis meiega on juhtund.
Su silmad on kui inimesel kurvad,
kel kõik, mis tasus elamist, on luhtund.

Maad päike kallistab kui armastanud naine,
kes mõistnud lõpuks: mees, jah, läheb ära...
Meid kutsub teele sinnapoole vaine
siit sellelt taluõuelt lahtijäetud värav.

Kas usud, peni, et seal kuskil teisel
ei ole igatsust ja leiame seal rahu?
Ma kardan: igatsused suuremad on meist ja
nad ühte sügisesse ära vist ei mahu:

Seal kuskil kaugel koer on nagu sina,
tee veerel nuusib kadakaid ja aunu.
Seal kuskil kaugel poiss on nagu mina
ja piinab tedagi too tabamatu kaugus.

Seal südantvalutavalt valendavad kaerad.
Poiss varbaga teel toksib väikseid kive.
Ta koeraga, kel kett on võetud kaelast,
sealt oma nukrusele leidma tuleb nime.

Tüdrukud — brünnett ja blond...

Kohvikus, kus suits ja sumin,
mõtted kuumaksköetud on,
uhkelt käivad läbi saali
tüdrukud — brünnett ja blond.

Sama džemprit kahel õhtul
järjest eal ei kannu nad.

Üksnes selle kombe teadja,
mis on kelle, aru saab.

Blondi kõrval must on võluv.
Musta kõrval võlub blond.
Kahe peale kokkuvõttes
täiuslik see võlu on.

Nõtked, ahvatlevalt moodsad —
lahus pole näind veel neid.
Igas lauas on nad istund,
ja on istund lauas meil!

Koketeerind, joond kokteili,
muiand, kui meil vaidlus on.
Aga pärast kaasa tulnud:
sulle must ja mulle blond.

Nüüd ent vaatan äkki kainelt:
oli's blond mu juures seal?
Äkki kordamööda blondiks
värvivad nad oma pead?

Tunnen neid ma ja ei tunne.
Õelge, poisid — kes neist kes?
Segi kõik maailmas pöörab
nende keemia progress!

Ja üks proovi — neid ei püüa!
Ise püüdja kumbki neist!
Kas nad õed on või sõbrannad —
üheta ent poleks teist.

Tulevad nii läbi saali
sammul poosjalt aeglasel
blond-brünett kui tõde-vale
läbi kõigi aegade...

Pööripäeval

Veel polnud valmis
maale sadamiseks lumi.
Veel polnud valmis
lume vastuvõtuks maa.
Kuid arvas loodus,
et kui möödab suvi,
küll lumi maaga
talveks toime saab.

Maa oli soe.
Ja lumi karge-karge.

Maa oli must.
Ja lumi valge-valge.
Maa lund ei tundnud.
Ega lumi maad.
Nüüd see, mis on,
vaid lobjakane saast.

Mis öelda sulle
kohtumise eel?

Ma ütlen: vae —
me pole kohtund veel.

Seitse laulatussõrmust

Selle loo jutustas mulle sadama vanemloots Ivalo. Muidugi ei teinud ta seda korruga ja hinge tagasi tõmbamata. Jupikese rääkis ta kusagil puksiiritekil, teise lootsikaatri kajutis, kolmanda mõnel muul ootehetkel. Ikka siis, kui parajasti aega juhtus olema. Sageli ta kordas episoodide, ent leidis ka alati midagi uut juurde lisada, mis juba teadaolevat täiendas. See ammune, ääretult raske ja ohtlik merereis on temale nagu lakipitsatiga mällu vajutatud. Tänu Ivalole on ka minu ettekujutusse pikapeale tekkinud päris üksikasjalik pilt tollest dramaatilisest sõidust üle Biskaia.

Nendesse sündmustesse sisseelamine oli mulle seda kergem, et mäletan hästi aurikut, millel need viperused, avariidid ja meeste ebausust kantud meeleolud esinesid. Samuti tundsin laeva kaptenit ja tüürimehi. Aluse tollaegse madruse Konstantin Ivaloga, kellega sadamas ligemale kaks aastakümnet üht ja sedasama koormat vedasime, oleme kindlasti enam kui puuda soola koos ära söönud.

lin kolmekümne seitsmenda aasta talvel kakskümmend kolm aastat vana, äsja vabanenud sõjaväest ja madruseks aurikul, mis kandis ahtris nime «Taata». Ega laeval palju taadieast puudu olnud kah. Viiskümmend seitse aastat on laevale säärane koorem, mis ta varem või hiljem põhja viib.

Ei mäleta mina ega minust rohkem näinud-kuulnud meremehed sihukest alust, mis lakkamatu meresõiduga nii kõrge eakätte oleks saanud ja ikkagi veel pinnal püsinud.

Mingit imet seal muidugi polnud. «Taata» oli ehitatud heast legeritud terasest, mis roostet kergesti külge ei võtnud, eeskujulikult korras hoidud ja küllap vist ka kogenud kaptenite käe alla juhtunud, kes laeva kiilu all alati pool jalga vaba vett oskasid pidada.

Ka «Taadi» tollaegne juht Hans Sergo oli vanale laevale vääriline partner. Tema iga ületas «Taadi» oma tervelt kümne aasta võrra. Köhn ja käbe vanahärra, kes maale minnes nii suvel kui ka talvel kandis ümarguse põhjaga kõvakübarat, murtud nurkadega targeldatud kraed ning hõbeilustustega jalutuskeppi. Tema lühikesed vuntsid, kitsas, kiilukujuline lõuahabe ja meelekohtadele allesjäänud hallid juuksed olid alati korralikult kammitud. Sadamast väljunud, muutis mees kesta. Talvel tuli sillale vanas meremasukas, läkiläki peas. Suvel aga käänas särivarrukad üles, pistis käed tasku ning laskis tuulel habet sasida ja päike-

sel paljast pealage praadida. Oli enam mõtleja kui ütleja mees. Juhtus, et keegi temalt midagi küsis, siis vaikus ta mitu minutit, enne kui suu lahti tegi. Vastas paarisõnaliselt, kuid alati naelapea pihta. Ei joonud viina ega teinud suitsu. Tal polnud tujusid. Ei naernud peaaegu kunagi, harva, kui muigas; ei kutsunud jumalat appi ega kuulnud mina teda vandumas rohkem kui üksainus kord, sellest aga edaspidi. Kaptenil oli siiski ka oma nõrkus: hommikusöögi ajal ühiskajutis mõnikord oma unenägudest kõnelda.

«Taadi» tüürimehed Saarna ja Kadanik olid mehed alla kolmekümne. Madrused polnud aga keegi veel veerandsajast üle saanud. Kütjad olid väljavalitud tugevad poisid, erandiks ainult vana Timm, kelle õige nimi mul meelest ära on läinud. Üldse oli «Taadil» kuusteist meest, peale nende veel naiskook ja stjuardess, keda lihtsalt dessaks kutsusime.

1937. aasta jaanuaris seisime Port Talboti sadamas Inglismaal, et sealt kivisütt Oportosse viia.

Väljasõidu-hommikul sai stjuardessi kaudu üle laeva teatavaks kapteni eelmise öö unenägu. Oli neid vanamehe nägemusi enne ka kuulnud ja seletusigi teati. Naised tähendasid tuult, kui aga naised tantsisid ja laulsid, tuli tormi. Tulekahju ennustas pakast, surnud inimene udu jne.

Ent seekord oli unenägu keerulisem ja algul ei osanud keegi sellele tõepäraselt seletust leida. Nimelt olla kapten unes pannud ümbrikusse seitse laulatussõrmust ja postiga minema saatnud. Unenägu nähtud hommiku poole ööd, mis tähendavat selle kiiret täideminekut.

«Seitse laulatussõrmust,» arutas tulemees Timm. Hakkas siis sõrmedel lugema ja leidis, et laeval on täpselt seitse abielumeest. Sõrmuste ärasaatmine tähendavat nende naistele vabadust, s. o. lesepõlve. Järelikult laev hukub ühes meestega. See näis kõige loogilisem.

Olgugi et me kapteni unenäo arvel nalja heitsime ja vana Timmi jutust poolt sõnagi ei uskunud, rõhus vähemalt minu südant midagi, kui sadamas otsad lahti andsime ja reidilt suuna talviselt sumetseva silmapiiri poole võtsime. Oli näärikuu seitsmeteistkümnes päev.

Bristoli kanal võttis meid vastu päris sõbralikult. Kaks-kolm palli edelatuult, ja «Taata», luugikraed kõrini kivisütt täis, tegi oma tavalised kaheksa sõlme.

Kuid Biskaiasse jõudes selgus, et seda üht külge pidi Atlandile avatud hiigellahte ei peeta asjatult maailma kõige tujukamaks veekoguks. Baromeeter hakkas langema, läänest rullus alla rohekashall raske ummiklaine. Ööl vastu 24. jaanuari hakkas aneroidiosuti värisema ning järgmisel hommikul tuligi edelast üheksapalline tormirünnak.

Suur laine võttis vanal laeval võhma välja. Ähkis mis ta ähkis, kuid üle miili enam tunnis ei läinud. Tulemehed all panid viimase välja, et auru punasel pidada, aga sellegi poolest vajus logiliin ahtris peaaegu loodis alla ja ilusa ilmaga nii lustakalt pöörlev kiirusemootja ratas vajus nukrana vastu reelingulatti ning jäi seisma.

Ehkki tuul oli tugev ja meri kõrge, polnud lained veel eriti kurjad. Nende jooks oli aeglane, rahulik ja kassilikult painduv, nagu enda jõus ja üleolekus kindla olevuse liigutused. Kuid igauhele oli selge, et tarvitseb vaid tormil veidigi enam sääraseid hiiglasti õrritada, on kurat lahti. Seni aga äiutasid nad laeva sujuvalt, heitsid teda ühest võimsast lainesülest teise, ei peksnud lakkadega vastu parrast ega ujutanud tekki üle. Ainult vahetevahel andsid lained tunda oma jõudu. Raputasid vanal laeval mastitopid tudisema, põrutasid lainerusikatega vastu rooli.

24. jaanuari hommik hahetas vastumeelselt. Ei tahtnud ega tahtnud

valgeks minna. Kell juba kümme, aga pilvealune meri ja taevas olid tumehallid, haudusid kurja ilma, kuni see saabuski. Valjud puhangud hakkasid ikka sagedamini laineharju lennutama, soolakas tolm tuiskas üle laeva nagu tuhklumi.

Pidasin sillal roolivahti. Korraga muutus taevas üleni mustaks. Meie kohalt lendas üle raske pilverüngas, millest paiskus alla rahepagi. Hoidsiime vööriga vastu tuult ja merd, aga korraga tekkis kahe laineharja kokkupõrkest tohutu veesammas, mis langes vastu laeva ahtrit. Midagi raksus ja aurik pöördus lappi lainet, jäi abitult parrastega vett helpima.

Kapten, kes õhtust saadik kaardimajast jalga alla kajutisse polnud saanud, tuli sillale. Tasa ja kuuldamatult nagu hall vaim. Pööras oma karvades kasvanud näo tüürimehe poole.

«Roolikett... Pange patentlülü vahele!» Siis minule: «Võtke paremasse poordi ja minge appi!»

Kaptenil oli õigus. Rooli parema parda ülekandekett oli katki läinud.

Pootsman tõi kahest poolest kokkupandava tagavaralülü ja iilidevahelisi vaiksmaid hetki kasutades õnnestus meil ketiotsad taas kokku liita. Sillal aga, võttes appi kogu oma meretarkuse ja kogemused, tasakaalustas kapten paremasse pardasse pingutatud roolilehe, masinate ja tuulesurve abil laeva nii, et selle nina enam-vähem vastu lainet püsis.

Tagusime patentlülü viimaseid neetisid, kui korraga kedagi kuulsin ütlevat: «Seitse laulatussõrmust...» Pöörasin pead — seal seisis vana tulemees Timm, kelle küttevahat just lõppenud oli. Pesukraani alt tulnud poolpalja Timmi sooniliste jalgade ümber lotendasid lühikesed aluspüksid. Kondistel roietel pinguldus sinkjas nahk. Kõrgele tõusnud põsesarnadega nägu kõhn ja kahvatu nagu kooljal.

«Kuradi must, mis asja sul siin tekil tolgendada! Kasi oma koisse!» käratasin talle.

Timm avas korraks oma hammastest lageda suu, aga ei ütelnud enam midagi. Vaatas siis taevast, raputas pead ja läks reelingust tuge otsides ruhvi poole. Torm sasis tema hõredates juustes. Laev õõtsus rängalt.

«Rooliketi murdumine pole lagedal merel teab-mis raske juhus, aga vanamees juba vändist väljas,» naersime Timmi sõnu, kui kõik jällegi korras oli ning tagasi rooliratta taha läksin.

Tund aega hiljem murdus roolikett uuesti pooleks. Seda parandama asudes tulid Timmi sõnad mu kõrvu tagasi. Ja need ei tekitanud mus enam naermise tuju.

Vahist vabanedes olin väsinud, märg ja näljane. Lõunasöögiks otsisime proviandikapist pooltoorest sinki ja leiba. Sooja toitu kokk teha ei saanud, sest kõik, mis katlasse pandi, loksus välja.

Olin üles-alla visklevas kois vaevalt tukastama jäänud, kui teine tüürimees ruhvi jooksis. Tema õliriietelt nirises vett, nägu oli tormi-piitsutusest punane.

«Kõik mehed ahtrisse! Roolisektor läks kuradile!»

«Seitse sõrmust!» ümatas keegi saapaid jalga tõmmates. Tegime näo, nagu poleks me teda kuulnudki. Tüürimehe hiibisõnum oli selleks liiga tõsine, et nalja teha.

Läksime laeva pärasse, kus selgus, et üks roolisektori kahest haarast oli murdunud. Rooliema küljes oli järel vaid poole jala pikkune ots. Nüüd sai tüüri ainult üht haara pidi kõige äärmises asendis pidada, just niisamuti nagu keti katkemise puhul.

Jälle püüti sillalt masinaga manööverdades laeval vööri vastu tormist merd hoida, kuid sageli langes aurik lappi lainet ja noil hetkil loopisid

lained vaest «Taati» nii rängalt, et iga selle plaat ja neet oiates abi palus. Muidugi oli laeva korpus veel kõva ja roostest söömata, kuid teadsime ka selle nõrkust. Vanal väsinud raual puudub elastsus, ta ei kannata põrutust. Kord metsa laadimisel kukkus raske palk tropist välja ning sööstis kõrgelt otsapidi vastu lastiruumi siseparrast. Paks plaat pragunes nagu klaas ja veejuga tungis ruumi. Suure hädaga saime tsementplaastri peale. Väänab aga meri nüüd plaadiõmbluse kusagilt irvakile, mis siis?

Mehed seisid ahtris kobaras. Kaptenikajuti sissekäigu kaarekujulises trepiesikus pidasid nõu õliriietes tüürimehed ja tahmakriimulistest tunkedes mehaanikuassistent Saarman. Ootasime neilt käske, sest ise ei osanud me kuskilt otsast peale hakata.

Ilm läks aegamööda selgemaks. Taevast kattis küll veel pilveräbalatest kokkulaputud hall vaip, aga selle lääneservas võis juba aimata päikese heledat laiku. Äkki märkasin vasakul pardal mustavat ranna joont, mille poole meie laev kogu aeg triivis.

Trepiesikus oli nähtavasti otsusele jõutud. «Sorida lahti varpankur!» käsutas teine tüürimees. Tema vanem kolleeg ruttas kaptenile ette kandma, assistent jooksis masinasse.

Ülesanne oli korraga selge. Võtsime ankru ja kinnitasime selle mõlemad käpad terveks jäänud sektorihaara külge nii, et ankrusäär jäi murdunud raua pikenduseks ning pidi selle aset täitma. Sorisime vaieritroppidega, pingutamiseks keerasime kangi sisse. Aga niipea kui keti külge kinnitasime ja roolida proovisime, venisid trossid järele ning rool hakkas pekslema. Oli vaja valmistada raudklambrid. Seda olid arvesse võtnud ka mehaanikud ning juba kostiski üle tormi ja lainemühina masinaruumist sepahaamrite kilks-kolks, mis laeva eriti ägedate visklemishoogude puhul lakkas ja siis taas jätkus.

Kallas aga lähenes. Enne kui täiesti pimedaks läks, nägime, et rand oli kõrge ja kaljune.

Laev ajas oma võõri vastu veemäge üles, heitis nina kord vasakule, kord paremale, nagu lahedamat teed otsides, ning langes siis kohinal alla laineorgu. Nüüd tõusis ahter, võõr vajus ja vajus. Kui lainehari laevapära alla jõudis, haaras kruvi vee asemel õhku. Propelleri kiirenenud tuurid panid kogu laevakere vappuma.

Kell kaksteist öösel saime viimased klambrid kätte ja panime paika. Kinnitasime ülekandeketi ja ohjata hobusel olid jälle päitsed peas. Meie viimaseid kruvikeeramisi kiirendas altkuule pardast kostma hakkav rannakohin ja vastu kaldaid murduvate lainete mürin.

Olime rooli kallal tööd teinud ühtesoodu ligemale kümme tundi. Kümnetunniline võidujooks surmaga. Kümme tundi akrobaatikat viskleval laevalael, kus midagi ei püsinud paigal, kus ühtki tööriista ei tohtinud panna tekile, kus sageli iseennastki tuli hoida kinni kümne küünega. Hoida käsi ja jalgu, et need lendlevate kettide, edasi-tagasi rabelevate sektorihaara jäänuste või roolisektori restilaudade vahele ei jääks. Tööd tehti vihatsi ja hambad tangis. Naljatuju polnud enam kellelgi. Ainult vanemtüürimees Saarna, kes vahetevahel sillalt alla vaatama tuli, kuidas asjad edenevad, leidis endas jõudu meeste meeoleolu peale mõelda.

«Näete, asi edeneb! Mehed nagu merelõvid, kus ta pääseb!» püüdis ta meie tuju tõsta.

Jah, asi edenes ja rool hakkas tööle. Õnneks ei saanud keegi meist vigastada, keegi ei sattunud paanikasse ega kaotanud lootust. Hommiku poole ööd jäi tormgi taltsamaks ning «Taati» hakkas oma kitsa rauga-

rinnaga lainetest läbi lööma. Logiratas ärkas, tõusis reelingult, ringutas end aeglaselt ja hakkas siis liini survele pöörlema. Kiiruseks saime kolm sõlme.

Järgmisel öhtul jõudsimme Oporto paralleelile Duero jõesuudme kohale.

Torm oli veelgi enam järele andnud, aga kõrge ning hoogne laine käis randa, ja lootsid, kartes, et laev võib sadama sissekäigu uhtliival põhja lüüa, ei riskinud. Polnud muud valikut kui oodata. Peale «Taadi» õõtsus jõesuudme kohal merel veel kümmekond teist laeva, nende seas uusi ja kiirekäigulisi. Säärase lainega aga ei peetud ühtki neist võimeliseks läbima faarvaatri madalatepealseid ristlaineid ja kaldamurdusid.

Magavate merelindudena õõtsusime rannalähedasel merel. Öösiti nihkusime kaldast pisut kaugemale, igal hommikul tulime tagasi lootuses, et täna ehk pääseb sadamasse. Ent tujukas ja vali edelatuul ei andnud merele mahti rahuneda. Atlandilt veerevad lained surusid peale, käisid kogu aeg kõrgelt ja hoolimatult, uhkeldades oma valgete vahu- mütsidega.

Iga päev saabus juurde uusi aluseid, 29. jaanuari hommikuks lugesime Oporto kohal üle kahekümne suitsu.

Samal päeval valmistas südatalvine ulgumeri meile järjekordse vembu. Ka sel hommikul tulime rannale lähemale, et lootsikaatri võimalikku väljumist mitte maha magada. Just siis, kui olime kaldast kõigest kahe miili kaugusel, kantis tuul ootamatult läände ja lisas jõudu juurde. Varsti ulgus laeva ümber kaheteistkümnepalline orkaan. Laine jõudis rajule kiiresti järele.

Atlandi tohutu suured veemäed veeresid alla randa, peksid oma vahuga kroonitud päid vastu kaldajärsakuid, mürisesid rannamadalatel ja rihvadel. Põrkasid kaljudelt tagasi, tormasid vihastena vastu ookeanilt ründavatele vendadele. Tekkis metsik ristlainetus. Selles kaoses puudus igasugune seaduspärasus ja rütm. Juhtus merelt tormava lainemüraka selg teise mäe orgu, võisid need mere korruga laudtasaseks lüüa, kahe harja liitudes tekkis aga pilvini paiskuv valge möll, mille kõrval avanes musta kuristiku saaki ootav kurk. «Taat» sattus sellesse katlasse ja mina jooksin üle teki lahmiva laine eest korstna taha varjule. Laev hakkas langema, auriku ahter kukkus nagu kaevu ja mattus üleni vee alla. Midaagi raksus, kolises ja katkes. Laeva korpust läbis terav värahtus. Kui ahtriteki reelingud jälle paistma hakkasid, seisis mu kõrval äkki vanem- tüürimees.

«Lähme vaatame, mis seal juhtus!» karjus ta mulle kõrva.

Sumasime läbi vee laeva pärasse. Muidugi oli see jälle rool, mis kõik oma köidikud puruks oli rebinud. Abiks pandud varpankru sääre oli ta kõveraks keeranud, käpad ja viimase sektorihaara pooleks murdunud. Nüüd olid tüüri emaraua otsa jäänud vaid kaks vaksapikkust 45-kraadise nurga all asetsevat harujuppi, mis roolilehe iga visklemise kaasa tegid.

Lugu oli hullem kui kunagi enne. Varasemate ketikatkemiste ja sektoriavariide puhul jäi võimalus tüüri üht haara pidi teise pardasse tõmata ning masina vahelduvate käikudega laeval nina vastu lainet hoida. Nüüd virutasid vood roolilehte, kuhu tahtsid.

«Minge ruhvi ja kutsuge tekile iga hing, kel elu armas!» käskis tüürimees.

Mulle näis kõik juba lootusetu. Mida suudavad siin mehed teha? Veel

veerand tundi, ja laev on rannas. Ei päästa seda enam ükski vägi. Olin valmis saatusele alla vanduma.

«Loodate siin veel midagi ära teha?» küsisin kõheldes.

«Kuradi memmepoeg ja unenägude uskuja! Kähku, või ma äigan sulle ühe!» käratas tüürimees ja tema rusikas kerkis. Enne kui see langeda jõudis, olin läinud.

Käsk oli karm ja selge. Vanemtüürimees vihastas, vandus ja kärkis. Enne surma inimene nii ei käitu. Paistis, et ta on pääsemises kindel. Ta usub oma jõusse, tal on mingi plaan. Tüürimehe usk ja jõud kandusid üle ka minusse, ehkki mul polnud mingit ettekujutust, mida siin enam teha saab. Unustasin hukkumiseohu ja seitse sõrmust. Läksin käsku täitma.

Meestega ahtrisse minnes oli kammlaagrite huugamisest kuulda, et masinal peeti kogu aeg tagasikäik peal. Laev jooksis ahtriga tuule sisse ja nihkus pikkamisi kaldast kaugemale.

«Näete, kuidas vanamees nuputab, ei pitseerigi veel sõrmuseid,» naeratas vanemtüürimees mulle. Sain aru, et ta püüdis oma endist ägedust heaks teha.

Olukorrast leiti väljapääs. Masinaruumis silindrite kohale asetatud kahest raudsiinist murdsime ühe lahti ja viisime alla kütteruumi. Ajasime ahjus tulipunaseks ja painutasime siis keskelt kõveraks. Mehaanikud tagusid uued klambrid. Viisime raudse looga üles tekile ja kinnitasime klambrite abil rooliema allesjäänud sektori harujuppide külge.

Muidugi poleks kogu see töö sadamas võtnud nii palju aega nagu tormakal merel, kus laeva põrandad ja tekid vaheldumisi ühte ja teise poordi ligemale viiskümmend kraadi kreeni kaldusid. Siin kulus meil üle viieteistkümne tunni, enne kui roolileht taas hakkas alluma sillalt pööratavale rattale. Kõige ohtlikum osa kogu selles rassimises oli painutatud siini kinnitamine rooliema külge, sest tüür ei püsinud paigal. Ainult noil üksikuil hetkedel, kui laine hoogu võttis, pääsesime mutrivõtmega jaole.

Külm vesi ja väsimus tegid oma töö. Alguses piitsutasid hirm ja elutahe mehi tagant, aga pikkamisi need raugesid. Järele jäid tuimus ja ükskõiksus. «Kuradile! Mis mõtet on jännata? Nagunii me sellega toime ei tule!» löid mitmed käega.

Enne siini ülesvinnamist tõi tüürimees kolm pudelit veini ning laskis need ringi käia, kuni tilkagi enam järel polnud. See tegi lausa imet. Meestele tuli jõudu juurde ja tujugi tõusis.

«Kuusteist meest ja surnukirstud! Üks-kaks korraga!» sekkusid kellegi ülemealikud sõnad tormivilinasse.

30. jaanuari hommikul kella neljaks oli roolisektor lahases ja vaba-vaht lasti ruhvi puhkama. Enne koisseminekut saime igamees veel klaasi viina. Keha valgus tina täis. Läbimärgade tuimade tompudena vajasime magamisasemetele. Kui pea patja puudutas, purjetas teadvus oma teed. Magada, magada! Mingu «Taat» põhja ning saatku kapten need seitse laulatussõrmust kus kurat! Magada . . .

Kuid ei saanud ma uneski rahu. Ilmusid võikad nägemused. Ruhvi astus kapten. Tema märjast meremasukast olid järel vaid kaltsud, mis ainult vöö varal keskelt koos seisid. Pea asemel kondine sügavate silma-koobastega kolp. Luiste sõrmede vahel kirjaümbriku meenutav presentkott.

«Anna oma sõrmus!» kähises kapten. «Vaja enne ära saata, kui «Taat» põhja läheb.»

«Pole mul mingit sõrmust, olen poissmees,» vaidlesin vastu.

«Anna siia, või muidu ma kägistan su!» haaras vanamees mul kõrist.

Rabelesin ja püüdsin kisendada, kuid häält kurgust ei tulnud. Külmad kooljakäed tõstsid mu pea ning peksid vastu koiparrast. Korraga sain appi hüüda ja ärkasin. Tegin silmad lahti. Mind raputas pootsman.

«Välja! Jäime jälle roolita!»

Vaatasin illuminaatorisse, mis mustas. Vahetevahel kattis seda rohekas vesi. Tähendab, on endiselt öö. Laev õõtsus rängalt. Ruhvipõrand lainetas veest.

Enamikule meist sai pootsman jalad alla. Mõned mehed avasid küll silmad, kuid jäid, laud pärani lahti, lakke vahtima. Ei vastanud, ei liigutanud end ega tõusnud. Ainult suuremate lainete puhul libisesid nad ühest koipardast teise. Olid nad purjus? Oli see hirm, väsimus või ükskõiksus, mis neil liikmed halvas? Või magasid nad avasilmi edasi? Ei tea ma seda tänase päevani.

Selgus, et puhata olime saanud vaevalt tunni, kui suurte pingutus- tega paigale pandud hädasektor taas pooleks murdus ja laev jällegi juhitavuse kaotas.

Nüüd otsustati külgpunkrist süte alt teab-mis ajast sinna jäänud rööpaots välja kaevata, kuumutada ja kõveraks painutada. Ka masinasilindri kohalt tuli võtta teine relss ja samuti loogaks sepistada. Suurema tugevuse saavutamiseks oli tarvis rööpajupp ja relss omavahel klambrite abil ühendada ning siis üheskoos rooliema külge kinnitada.

Teadsime juba, mis see tähendab. Eelseisev töö oli meile, tülpinud ning juba ligemale nädalapäevad sooja toiduta ja külmas vees läbiligunenud meestele, rohkem kui ränk, enamikule üle võimete. Mitmed löid käega, hiilisis pimedusse ja kadusid. Tuikusid üles korstna varju või poetasid end salaja söepunkrisse, kuhu maha vajusid. Ei aidanud seal enam tüürimeeste keelitused ega pootsmanni kõvad sõnad.

31. jaanuari õhtul kell viis, kui kõik siiski jälle valmis oli, polnud meid enam palju jalul — kaks tüürimeest, mehaanikuassistent, pootsman ja mina. Kust meile see jõud tuli, et suutsime säärases möllus ligemale kaks ööd-päeva ühtejärke joosta, süsi kühveldada, puudase haamriga virutada, küttekolde kuumust ja raudkülma vee ülevalamisi välja kannatada, endal surma sünge vari kogu aeg silme ees, seda ei mõista ma tänapäevani. Küllap see siis oligi seesama elutahe ehk elu alalhoidmiseks looduse poolt kaasaantud puutumata jõutagavara, mida ainult äärmise ohu puhul tohib mängu panna.

Hakkas hämarduma. Jäin ülatekile hetkeks seisma ja vaatasin vee-mägede voogamist. Kallas ei paistnud. Meist umbes miili kaugusel pidas merd suur mootorlaev. Laineorgu vajunud, ei paistnud temast ei korsten, mastid ega suits. Mulle meenusid Port Talboti linna tagused voorjad mäed. Polnud siin tõepoolest palju vahet.

Tuli vanemtüürimees. Tema nägu oli värvitu, silmad aga punased nagu kaks sötükki. Kogu seda tööd ja rahmeldust eestvedanud reibas mees, kelle nakatav julgus, tüdimatu hing ja kaasatõmbav eeskuju olid teisi enda järele vedanud, ei jaksanud nüüd enam muidu liikuda, kui pidi reelingutelt tuge otsima. Aga sõnadesse jätkus tal ikkagi veel uljust ja hoogu.

«Kui veel rooliga midagi juhtuma peaks, siis pole meil enam ühtki rauajuppi, millega seda parandada. Siis korjaku kapten oma sõrmused ja saatku põrgu, küll seal saame kätte. Ja veel üks asi — ka mina olen

omadega läbi. Lähme puhkama!» Tuikudes nagu purupurjus inimene, laskus tüürimees trepist alla.

Mina aga ei jaksanud enam ruhvigi minna. Kelleltki luba küsimata astusin kaardikajutisse ning langesin sinnasamasse kapteni jaoks varutud diivanile, kus vist küll ükski eestpoolt-masti-mees enne mind polnud istunud, veel vähem julgenud pikali heita.

Läbi avatud ukse paistis kapten. Hall vanamees, märg meremasukas seljas. Seisis seal ja vaatas läbi sillaakna ettepoole. Nii oli ta seisnud järjepannu mitu ööd-päeva, jagades oma lühikesi, kuid alati õigeid ja läbimõeldud käske. Kas teadis see mees üldse, mis on närvid? Tema ei ole enam kahekümne kolmene nagu mina, talle lööb elukell paari aasta pärast seitsekümmend. Kust ammutab ta oma jõu? Ent samas sattus laev hiigellaine haardesse. Kallutas, kallutas «Taati», kuni kaardimaja diivan peaaegu püstloodi tõusis. Seisin jalgadel, põrandaks kajutisein.

Kahmates ühe käega kinni masinaruumi kõnetorust, trummeldas kapten teise käe rusikaga vastu sillareelingu latti.

«Saatana saatan, nüüd sa siis lähed!» ahastas laevajuhi vanaduse-murtud hääl.

On temalgi närvid, on temalgi oma piir, käis mul enne uinumist läbi pea. Ent mina olin selle piiri vist küll juba ületanud, sest mul ei olnud jaksu enam ei vanduda, rusikaga trummeldada ega ahastust tunda. Minule oli see kõik juba nagu kauge uduvine taga ega puutunudki enam minusse. Läheb siis läheb, õige mul asi, mille üle muret tunda!

Aga laev tõusis taas ning kallutas teise parda vee alla. Ka vana «Taat» võitles kogu oma järelejäänud raugajõuga selle eest, et kapteni unenägu täide ei läheks.

Ei jäänud me enam mere kätte ootama, et torm ja laine meile veel kord mingi hukkumishõngulise üllatuse kaela veeretaksid. Kapten otsustas Lissaboni hädasadamasse minna. Sinna sissesõit oli kõige vähem ohtlik.

Portugali pealinna sadama kõik kaiäärsed olid tormi-vintsutatud ja merel avarii läbiteinud aluseid täis. Seisukoha saime ühe suure Inglise lippu kandva laeva kõrvale. See oli uus aurik, ellingutelt alla lastud kõigest aastat neli tagasi, rauamullalastiga teel Aafrikast Inglismaale. Tema põhjaplaadid olid neetidest lahti rebenenud ning laev seisis vee peal tänu ballastitanki lagede vastupidavusele. Laev lekkis ja oli, kõik pumbad käigus, suure vaevaga sadamasse jõudnud.

Inglasest kapten, kes käis meie improviseeritud roolisektorit vaatamas, polnud kitsi ei imestuse ega kiitusega. Ütles, et see olla kogu mereajaloos pretsedenditu juhtum, kus Atlandi mere orkaanis niisugust suurt sepatööd on tehtud, mis isegi maal päris keskmisele töökojale üle jõu käivat. Kutsus oma tüürimehedki vaatama, millist imet võivad teha meremeheoskus, saatusele mittealistumine ja vägilaslik tahtejõud, nagu ta end väljendas. Seadis meid eeskujuks kõikidele meresõitjatele.

Oli see tüürisektor nüüd nii hästi-halvasti parandatud kui ta oli, kuid säärase «imeteoga» me enam merele minna ei riskinud. Tellisime välja dokitöölised ja alustasime rooli remontimist. Tuukrid avastasid järelevaatusel veel rooliemas sügava prao, mis jämedas rauas ulatus kuni kolmveerandini. «Seda pidi säärases laines koos hoidma ainult koter-mann ja ei keegi muu,» arvas tulemees Timm ning pani kaks kätt üle oma kõhnukese kõhukoha kokku.

Mehed puhkasid end välja. Kambüüsist jagati taas suppi ja muud

sooja toitu. Kүүnlakuu ilusad ilmad, päike ja lõunamine õhk hakkasid läbielatud vaeva ja kapteni unenäo seitset sõrmust varsti mcelest ära viima. «On neid tormisid ennegi nähtud ja välja peetud,» löid mehed käega. «Mere asi. Ei ole esimene ega viimane! Kapteni unenägu — ei saa ta õieti magada, hakkavad käima igasugused viirastused ja nägemused.»

Laevaperel hakkasid mereohud, ennustused ja reisil nähtud vaevad meelest ära minema, aga saatus ei leppinud kuidagi sellega, et «Taadi» meeskond oli teda nii rängalt ninapidi vedanud. Viibutas veel kord oma hoiatavat näppu. Ja sedapuhku sadamas, lausa päise päeva ajal.

Remondi lõpuni polnud enam palju päevi. «Taadi» meeskond hakkas tasapisi mere peale mõtlema, sest last oli ju ikkagi vaja Oportosse viia.

Biskaias oli «Taadi» meeskond oma elud ja laeva alles hoidnud mere-meheliku osavuse, ränga töö ning vastupidavusega. Selge ja mõistetav. Kuid sadamas juhtus nii, et seesama laevapere pääses hukkumisest ühe meeskonnaliikme hooletuse ning oma kohustuste unustamise tõttu.

Tavaliselt algas meil kaiäärne töö kell kaheksa, lõunasöök oli kahe-teistkümnest üheni ja kella viiest panime kolid kappi. Ilusate kevadilmade tõttu ei söönud madrused, niisamuti ka kütjad, mitte poolpimedas ruhvis, vaid töid toidu kambüüsist võorteki lastiruumi luukidele ning helpisid seal omad kausid-taldrikud tühjaks. Pool tundi kulus söögiks, teine pool puhati ja aeti juttu. Puhkehetkedel siginesid sinna ka tüürimehed ja mehaanikud, sageli koguni kapten ise. Arutati tööasju või muid kogu laevasse ja selle peresse puutuvaid küsimusi. Nii oli see «Taadil» tavaks kujunenud. Et kail luusivad kerjused ja «pommid» meie lõunat segama ei pääseks, pandi keegi madrustest sel ajal trepivahti. Jäi toitu üle, lasti mõni luusijatest pardale paagipõhjasid puhtaks tegema.

Ühel päeval sattus maale proviantitellima saadetud toitulustaja kõigepealt kõrtsi, jõi end seal parajat moodi täis ja ei saanudki temast ei kap-saste ega kartulite toojat. Tuli minna teisel mehel. Seetõttu aga hilines lõunasöök.

Selle lõunatunni pidin trepivahis seisma mina. Ja seisingi. Mehed aga, selle asemel, et ruumiluukidel külitades või luugikrantsidel istudes lusikaid klõbistada ja päikesel lasta selga soojendada, seisis kesklaeval asetseva kambüüsiukse ees ning kirusid toitulustajat, kelle viinajanu tõttu söök õigeks ajaks valmis ei saanud.

Kail polnud «pommisid» näha ja mulle meenus tüürimehe korraldus: «Kui trepi otsas midagi teha ei ole, siis minna ja vaadata, millises seisukorras on joogiveetank. Võib-olla on torm tsemendikorra sees lahti lokutanud ja enne värske vee võtmist on vaja puhastada.»

Võtsin tikud, küünlajupi ja läksin ruhvi, kust läbi söögilaua all asetseva väikese põrandaluugi pääses tankiava juurde. Tegin luugi lahti ja krapsasin tikust tuld, et küünal põlema panna. Samal hetkel käis plahvatus. Luugist paiskus tulesamma. Mind heideti mingi kõva asja vastu ja mu kõrvus hakkas helisema ööbikulaul. Meel-mõistus kadusid.

Ärkasin tekil, kus tüürimees mul nuuskpiiritusepudelit nina all hoidis. Ajasin end üles. Jalad kandsid. Kombates leidsin, et kõik liikmed on alles ja oma õigel kohal. Ainult kuklasse oli tekkinud suur muhk, ripsmekarvad ja otsaesine juuksetukk olid kõrbenud.

Kuid esimese ja teise lastiruumi katetele oli välk sisse löönud. Õigemini küll oli pikne ruumist välja sähvanud, sest luugiavadel polnud muud kui salgiraudade vahel lipendavad poolpõlenud presendiräbalad ja

pilbasteks purunenud luugilaudade jäänused. Kõik muu oli minema lennanud ning maha sadanud, kuhu juhtus. Jätkus sellest risust küll sadamasse, küll kõrvalseisva inglise auriku tekkidele. Laevade valgeks värvitud pealisehitustel ja juhtsildadel paistsid taeva poole näitavad tahmanooled nagu alt üles suunatud musta päikese kiired. Mis siis oli juhtunud?

Kõrge mere ja tormiga olime sulgenud kõik laeva kaubaruumi ventiilaatorid, et üle tekkide tuiskav vesi nende kaudu uputama ei pääseks. Sadamasse saabumise rõõmus unustati niisugune pisi nagu ruumide õhutamine sootuks. Sütest aga õhkus gaasi, ja niipea kui avatud luugi ääres tikutuld näitasin, läks laeng lahti. Luugilauad, millel sel tunnil tavaliselt kogu laevapere leiba luusse laskis, lendasid mastidest kõrgemale, tulejuga järel.

Õnnistasime hooletut toitlustajat, kiitsime tema õigel ajal tekkinud viinaisu ning soovisime kõikidele Lissaboni sadama kõrtsmikkudele pikka iga ja head äriõnne. Naerule ja lõõpimisele ei tahtnud lõppu tulla. Mis see meisse puutus, et omanikele nüüd luugiremondiga uued ja veelgi hullemad kulud kaela kukkusid kui rooliparandus. Meil oli elu alles ja kuupalk jooksis.

Selle ellujäämise rõõmuvirve kaasas käis ka tõsisem laine. Kuus korda oli saatust sel reisil lõõnud ja mööda lahmanud — kaks põrakat tüüri ülekandeketele, kolm korda roolisektori pihta ja nüüd see jõmmkärakas vastu luugilaudu. Kuid laeva reis pole lõppenud. Lissaboni ja Oporto vahel võib veel sada imet juhtuda. Seitse laulatussõrmost tähendavad ehk seitset õnnetust? Ja küllap vist see seitsmes hoop need seitse leske ilma sigitabki. Ega siis või loota, et alati mööda läheb.

Mõtetest said sõnad ja sõnades juba kaaluti tegusid. Pidime ju ometi püüdma ka seekord saatuse löögi alt kuidagi kõrvale põigata.

«Kõige lihtsam on laevalt ära karata,» arvasid madrused.

«Siis jääb suur osa palgast saamata,» kahtlesid kütjad, sest hädasadamas avantsi ei antud, rääkimata veel kogu saadaoleva raha väljamaksmisest. Rahata oled aga niisamuti «pommil», nagu sajad enne sind siinsamas Lissabonis pollareid lihvivad. Haigust simuleerida? Seda võivad teha üks-kaks, kuid kogu ruhviraahas — ei lähe läbi. Tohtrid võtavad tõe välja. Ja nii me seda asja edasi-tagasi arutasime, kuni remont valmis sai ja väljasõidupäev kätte jõudis.

12. veebruaril andsime otsad Lissabonis lahti ja tossasime tagasi Oporto ette. Aga «Taadiga» käis sel reisil kaasas tõepoolest just nagu needus. Sadamast väljumisel oli ilm ilus, meteojaamad kuulutasid Portugali läänerranniku jaoks muutlikke tuuli ja vaikset merd. Tegelikult aga läks jällegi valjuks. Mitte just 10—12-palliseks nagu enne, aga läänest puhuv särtsakas tuul tõstis lainet just nii palju, et lootsid taas välja ei tulnud. Pilvejooks, Atlandilt allarulluv suur põhjaummikas ja lõpuks ka raadio ennustasid ööseks tormi. Plahvatuses purunenud luugikatted asendasime paigatud ja poolpehastanud vanade presentidega. Arvasime, et selle mõnevahise reisi käivad küll, ja lossimissadamas ostab uued, seal raha rohkem. Aga läheb nüüd maru lahti, mis siis? Püüda sisse minna ilma lootsita? Heidab laeva lainemurdja otsa, kõrval kakskümmend sülda vett. Mis sa, hing, tahad ära teha?

Nii arutasime meie, madrused, aga küllap kaptenilgi käisid läbi pea tuhat ja üks mõtet ning plaani. Kõik teised laevad panid õhtul kursi välja merele, et hommikut oodata ja vaadata, mis siis edasi saab. Meie vanamees aga tõmbas oma vuntsid ja lõuahabeme ühte tuusti, võttis

korraks läkiläki peast, tegi sellega rinna kohal ristimärgi ning kandas roolimehele:

«Koos vastu muuliotsa majakat!»

Kõnetoru kaudu ütles mehaanikule:

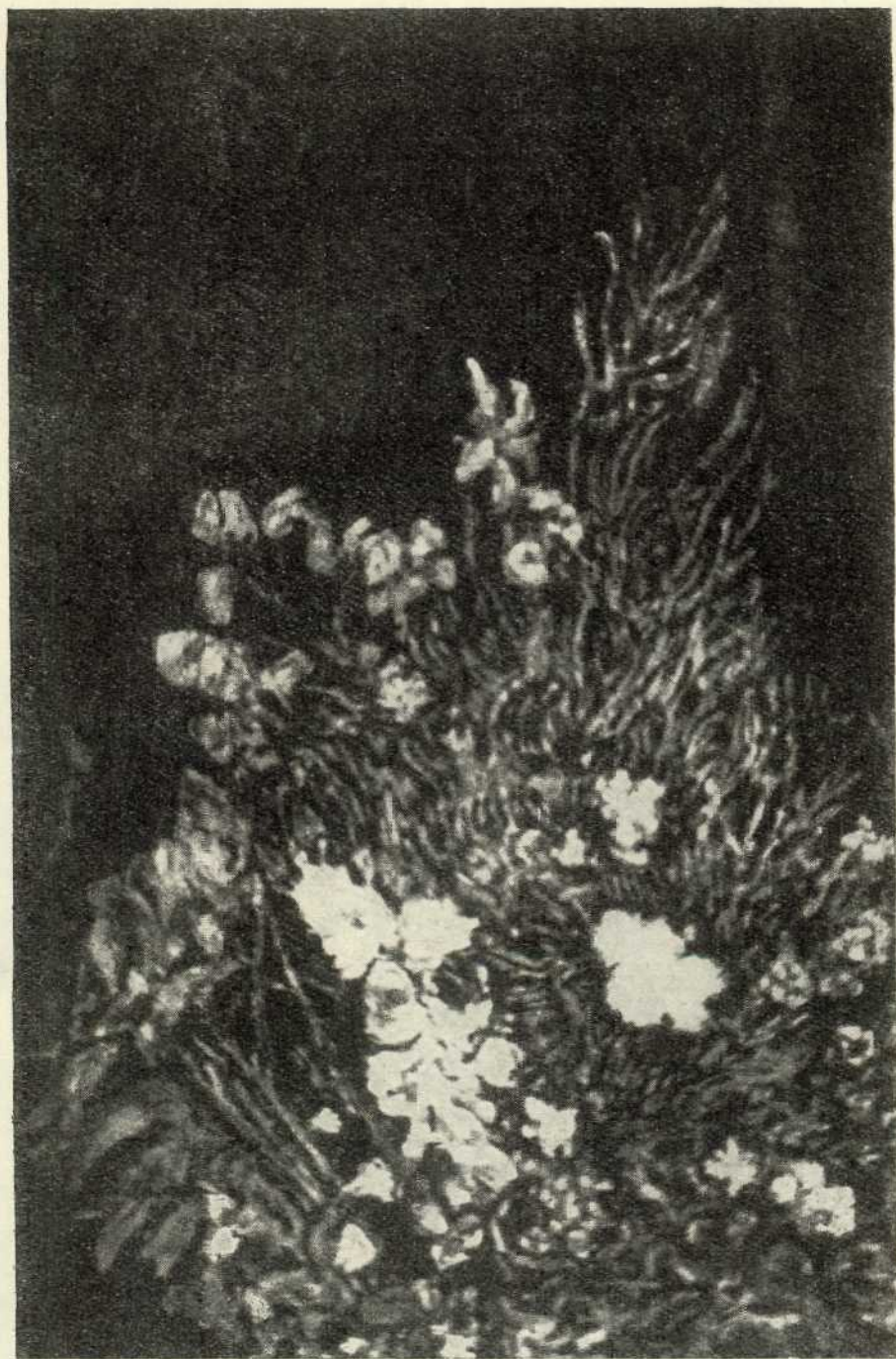
«Aur pea punase peal! Sadamasse lähme.»

Kui maalt nähti, mis meil nõuks oli võetud, lasti sealt kahuritest hoiauspauke. Ent juba kihutaski «Taat» taganttuules ja järeltlaines, nii palju kui masina vanad vändad võtsid, jõesuudmesse.

Uhtmadaliku lainemurd mattis vana laeva peaaegu üleni enda alla, ulgumerelt randa veereva ummiklaine orus puutus auriku kiil korraks liivast põhja, kuid sellele järgnevad vood heitsid aluse nagu hästi lastud noole otse muulide vahele.

Pärast ankruheitmist reidil võttis kapten veel kord mütsi peast, aga mitte selleks, et jumalat tänada. Ei, läkiläki põhjaga oli hea hõlbus laubalt higi maha pühkida.

Sellele järgneval ööl tõusis Oporto lähistel ennenägematu rajuilml, milles hukkus üle kahekümne kaubaauriku ja kalalaeva. Meie vanamehele määras sadamakapten loata sissesõidu eest kümme naela trahvi.»

Adamson-Eric

Lilled (Öli) 1966

Vanatänav

1

apsest saadik tunnen vastupandamatut tungi taimedega tutvust sobitada. Nad on mu meelest nii tähtsad isiksused! Ja nendega on lõbus nagu heas seltskonnas.

Lapsepõlves käisime suviste põllutööde aegu vanatänaval hobuseid söötmas. See paarikümne sammu laiune, kuid hästi pikk maariba lõikas meie põllud kaheks. Vanasti oli sealt külatänav läbi käinud. Nüüd olid taradest järele jäänud vaid üksikud kivivared kibuvitste ja pihlakatega; rattarööpad hakkasid juba kustuma, jalgrada oli veel käidav... Üldse aga kattis vanatänavat paks tihe rohi ning see rohi kirendas õitest.

Seal olid lõokaerad, linnutangud, kõuelilled, kassikäpad... Seal olid kureerned ja kurekatlad, valged ja koldsed ätsed, saanikõrges ja kaste-tilk, maasikas ja muulukas, kasteheinad ja seebililled, uhakad ja jumikad, raudriia ja köömes...

Mulle näis, et lõokaer tilistab tuules pisikesi kuljuseid ning varsti tuleb mõni lõoke taevast alla oma kaeru nokkima. Hiljem sain kirjandusest teada, et lõokaera kutsutakse mujal väriheinaks. Mis sest! Minul on temaga vanatänavat tutvus ja seal laskis ta end alati lõokaeraks nimetada. Nii on lugu ka linnutanguga. Eks ta ole angerpist. Haraline nagu väike puuke, kasvab ta kõva punaka varre otsas ja lõhnab imehästi. Kui alumised õied juba lumehelvetena pudenema hakkavad, püsivad ladvas veel pungad nagu roosad ja valged tanguterad. Need õitsevad tükk maad hiljem. Loomulikult arvasin ma, et linnud neid söövad, ja proovisin ise ka mõnda hamba alla pista. Mõrkjas maik ja vänge lõhn ei heidutanud mind sugugi.

Kortslehte hüüdsime kastetilgaks. Tema sakilisse karikasse jäi hommikuti kauaks püsima suur ümmargune veetilk. Ja ma mäletan selgesti, kuidas vanem õde mulle seletas, et see on lindude jooginõu. Linnud käivad sealt joomas, sest kust nad muidu igal sammul vett leiaksid? See mõte oli mulle väga meelepärane. Kujutlesin kohe linavästriku, kes sedaviisi janu kustutab.

Hiljem tuli mõnestki külgeharjunud nimest loobuda. Selgus, et kõuelill on nõiahammas. Mis teha? Ilusad nimed mõlemad, salapärased mõlemad. Mitu korda sattusime vanatänaval kõueilma kätte. See oli oma-moodi meeltülendav ja võimas sündmus. Olin õrnkollase lillekese juba kõueilmadega sidunud ja pisut kahju oli teda nõiale hambaks anda... Ta roomab tagasihoidlikult mööda maakamarat, najatades madalamaile rohulatvadele oma õiekimbukesi. Igal kollasel õiel veel kollane põll ees ja iga põll tuult täis nagu pisike puri. Kõik nii korralikult kimpu seotud ja puhtaks pestud, läikivad ja siidised nagu pärast kõuevihma.

Veel suurem kahju oli loobuda kassikäpa nimest. Kassikäppadeks kut-

susime meie koldrohu õisi. Neil on pehme halli vati seest väljaulatuvad küünekesed. Tumepunased või siis jälle kuld kollased. Aga seda lillakas-roosat kolmetupsulist ja kõvapäkalist, mida mujal kassikäpaks kutsutakse, hüüdsime meie marielilleks. Nema ei kasvanud vanatänaval, vaid kadakate vahel karjamaal. Ja mis peaasi — nad on hoopis teise iseloomuga, palju väiksemad kui päriskassi käpad, ja küüned on neil alati sissepoole tõmmatud. Üldse tuli mul selle nimemuutmisega kaua ja vaevaliselt harjuda.

Vanatänaval kasvas veel palju muudki. Kõrgevarreline pune ehk naistepuna, turd ja tugev valge mägiristik, mille õis oli nagu luust nikerdatud, ja mitmesugused muud ärjapeatutid... Oli teelehti, põisrohtu, timmeljani ehk tüümiani, pujusid ja võililli. Võilille kutsusime meie sea-piimauhakaks, kibetulikat aga võililleks. Kuid ma ei mäleta, et nende nimede ümbervahetamine mu südant oleks koormanud. See va sea-piimauhakas ajab varrest piima välja. Kuid tema piim on nii mõru, et me isegi naljapärest seda ei proovinud. Ainult niipalju kui kogemata käte külge jäi. Jah, ta tegi sõrmed veel mõrudamaks kui jumika mahl. Õnneks oli vanatänaval ka mõnusa mahlaga taimi. Vahel keerasime kokku suuri hapuoblikatroppe ning võistlesime omavahel, kes suurema jõuab ära süüa, ilma et tal pisarad silma tuleksid. Ka undipunga võrsed olid hea maiguga.

Pärjapunumiseks sobisid kõige paremini sitke ning painduva varrega taimed nagu rukkilill, ätsed ja põldristik. Saanikõrkest jälle sai saksa saane, millega võis kihutada mööda kasteheina latvu. Nii oli igal taimel oma iseloom, nimi ja kindel tegevus. Õied kõlbasid ka nukkudeks, nad käisid üksteisel külas, ajasid omavahel juttu, söid ja jõid, tantsisid ja laulsid nagu inimesedki...

Tundsin peaaegu kõiki vanatäna taimi nimepidi, aga kui täpne olla, siis mitte päriselt kõiki. Nagu valget ja kollast vahtu vohas seal mada-rat, aga keegi meist ei teadnud sellal madara nime. Teine tundmatu oli pikavarreline ja haraline, õied kui helelillad villased mütsikesed, mis tihedalt vastu pead tõmmatud. Alati vintsutas teda tuul. Me ei teadnud, et see on äiatar. Ütlesime: «Noh, tead küll — see isemoodi lill, natuke ätse moodi, aga tükkis teistmoodi...» ja siis oli juba targem näpuga näidata. Me ei teadnud ka kerakelluka nime, kuid teda oli kergem kirjeldada. Ta oli meie meelest tõsise näoga, jämeda kandilise varrega kurekatel, kellel on «irmus pailu tumesi õitsid», mida ta kannab kaenla all ja õlgadel ja pea peal — «igal pool ümberrinki».

Sellepärast on arusaadav, et olin õnnelik, kui nende nimed viimaks teada sain. See juhtus küll juba hulk aastaid hiljem, ent taimedele see ei loe. Nema olid ikka endised.

Vanatäna-taimeriiki olen kohanud ka laias maailmas, isegi Kaukaasia ja Karpaatia alpi aasadel. Mõnda neist kiviktaimlates... Ja alati teevad nad südame soojaks nagu lapsepõlvesõbrad kunagi.

2

Kõigest oma huvist hoolimata pole ma taimi kunagi süstemaatiliselt uurinud. Kuid ma panen neid tähele, nad mõjuvad minusse, jätavad jälje. Igatahes on taimedel mingi eluline võime, millele mu närvikava reageerib. Nad sunnivad end vaatlema, äratavad kujutlusi, jäävad kuidagipidi meelde. Kuidagipidi ikka, kui just mitte nimepidi...

Aga see'p see viga ongi, et mälus püsides nad nõuavad endile varsti ka nime ning mitte just harva piinavad mind, üha peale käies, et meenu-taksin neid selle või tolle nimega, millele neil õigus.

Tuline õigus on neil oma nimele! Kuid ka minul on õigus mitte teada seda, mida ma ei tea. Ja siamaani on neil minuga kannatust jätkunud. Vahel meenutan neid ebamäärase mälupildiga, vahel oma kodunurga nimedega. Ja nad ei pane seda pahaks... Saaremaa keeles «piibututt,» eesti keeles «ojamõöl». Jutt on taimekesest, mis kasvab niitudel ja aiaäärtes. Kus see oja siin tingimata on? Või mis asi see «mõöl» on? Aga piibututt oleks täiesti asjalik nimetus. Sest taim sarnaneb oma silueti poolest vartpidi maasse torgatud piibule. Mina küll lapsepõlves seda sarnasust ei märganud. Mõtlesin hoopis ebamäärasemalt, et oleks siin piip ja piibul tutt küljes, siis näeks see just niimoodi välja. Tulime vanema õega läbi niitmata rohu, mis ulatus mulle kurguni. Naabri lap-sed, Reedike poisid olid ka seal ja nad naersid millegi üle. Aga rohi oli nii roheline ja päike paistis ja meil oli lõbus luusida. Siis sain ma teada piibututi nime. Ja alati, kui ma seda nime lausun, plahvatab mu mälus lai roheline rohuväli pruunide kookus lilledega, mille õied vaatavad maha, salakesi heleroosalt naeratades. Ja päikese keskpäevane toredus selle üle. Aga iga kord, kui lausun «ojamõöl», pean enne tegema sekun-dilise pausi, et tõlkes mitte vääratada.

Mida kaugemale vanatänavast, seda keerulisemaks lugu läks. Hoopis teised taimed kasvasid Lõpe ääres, Niidi lahtes, laidudes ja metsades. Raske ütelda, kas neil kõigil oligi nimesid?

Metsalilledega me veel kimpu ei jäänud. Kes ei tunneks sinilille ja kullerkuppu? Kes poleks noppinud nurmenukke ja piibeleti? Kes poleks imetlenud kuldkinga metsalagendikul või kirevat ärgeina varju-kate puude all? Ja nimesid oli neil sagedasti rohkem kui üks — sini-lilled ehk külmaalased, piibelehed ehk piiberlehed ehk villvallikad ehk maikellukesed. Kuldkingad ehk käokingad ehk kukulinnu pätid...

Reedike metsast käisime vahel hulgakesi lilli noppimas, mis oli päris ametlik ettevõtmine ja toimus vanemate loal, kusjuures kästi paremad riided selga panna ja puhtad rätikud pähe. Metsa ääres seadsime kim-bud kokku ja kodus panime nad veekruusidesse. Igale aknale kaks sümmeetrilist kimpu. Seda peeti ilusaks, sest niisugune oli traditsi-oon...

Oh neid hämaraid talutaresid oma laiade katuseräästaste ja vähel-daste akendega! Lillekimp vajab valgust, mis kõiki ta värve särataks. Kuhu siis mujale kui aknalauale? Aga ära sa mõtle akent kinni katta mõne suure ebasümmeetrilise kimbuga, sest aken ise on ju ka — luk-susese... Ettevaatlikult ja pühalikult nagu kaks küünalt nihutati kahe alumise ruudu keskk kohta valged kohvijoomise peekrid, mõlemad ühe-suguse sisuga — käekaatsad keskel, piiberlehed ümberääri...

Metsalilledel seas leidis ka mõni tundmatu suurus, kelle nime me ei teadnud. Kui sulle Reedike metsas kõik olid teretuttavad, siis ei tähenda see veel, et sa Kamarikus äkki seisma ei jäänud uibulehe või käöpõlle ees — mis see on? Ja keegi ei andnud vastust.

Veel rohkem tundmatuid suurusi oli vesistel niitudel ja soistel heina-maadel. «Soo» ja «soine» on küll väljendused, mida me omaküla maade kohta kunagi ei tarvitanud, ehkki meie rannaheinamaid võib soiseks nimetada. Aga nende kohta käisid meil hoopis teised sõnad — laht ja luht ja lõpp ja silm ja kurk ja laid... või siis käbr ja nasv või jälle roo-laht. Ning isegi kõige hullemaid kohti ei nimetatud soiseks, vaid «läku-

seks» ja «pehmeks». Ju vist sellepärast, et sel maastikul mõned soo omadused ka puudusid?

Samuti puudusid just mitmesugustel soo- ja veetaimedel kohalikud nimed... peale varsakabja, kalevituti, neitsitina ehk tinaneitsi ja tõrvalille, mis õieti tõrvalill ei olegi.

Tuder, roog, kõrges ja undinui olid muidugi olemas, aga niisuguseid iludusi nagu konnarohi ja ubaleht hüüdsime lihtsalt «see kena veelill». Ja lõpeäärsetel jäljeaukudel maasikaõitena valendav särjesilm pidi lep-pima sellega, et teda kutsuti õitsevaks mudaks või vetikaks, kuidas keegi heaks arvas.

Pitkas laidus heinal käies kaotasin hulgaks ajaks lootuse sealseid taimi tundma õppida. Eemalt vaadates ei paistnud asi sugugi nii paha. Kujutlege rammust läikivat säravrohelist tutra mõne harviku lilla rand-astriga. Tagapool pilliroog, meri, pardid ja kajakad. Kõik nii kodune ja kena. Aga kui sa juba niitma hakkad, siis avastad järk-järgult tundma-tuid tegelasi otse oma nina all. Igasugused kõrkjataolised, kuid siiski isemoodi ja pealtnäha ka iseteadlikud kasvud ulpisid tudraväljas... Pisi-kesed eredad õied jäid varba alla ja vaatasid sind küsivalt... Künka-külgedel sahisest ja kahisest «piiberlehehein», millel polnud midagi ühist minu vana tuttava piibelehega Reedike metsast. Kuuldavalt kõrises robirohi, lüües sulle igal sammul vastu jalgu ja heites end su teele, ilma et oleks ütelnud, kes ta on ja mis ta tahab. Vahel harva, kuid siiski kõhklevalt nimetasime teda kõristiheinaks... Ainult kakrad, lõokaerad ja kurekatlad naeratasid mulle kui vanad tuttavad. Aga nemad olid siin-mail vähemuses.

Mõnikord oli päris piinlik nende kõige pisemate ja jutukamate pärast. Könnid ja vaatad neid. Nemad vaatavad sulle vastu. Aga kes nad ise on? Niidad ja kuivatad neid, paned kokku ja ajad küüni... Söödad neid talvel loomadele, oled nendega juba üks liha ja veri, ning ikka ei tea, kellega sul tegemist.

Hea veel, et taimed on surematud! Kui mitu korda olid nad vanatänaval hobustele saagiks langenud või vikati ees hinge heitnud! Ent järgmisel kevadel tulid nad jälle meie juurde. Ja olid niisama rõõmsad, lõhnavad, sõbralikud...

3

Pärast pikka vaheaega sain neid vanu mängu jälle jätkata.

«Ja mis see on?»

«Soo-kuuskjalg.»

Mul jäi hing kinni. Kui ammu olen tahtnud tema nime teada saada! Ta tuli mulle alati vastu Kantsi laidus, juba üsna trummi lähedal ja hüüdis: «Vahi, misuke ma olen! Teistmoodi kui teised, eks?» Ja mina vaatasin teda ning tema õdesid, kes jooksid kuni pilliroo servani. Põl-vepikkused, kirsipruunid kuusekujulised olevused roosade õietorbiku-tega käppade vahel ja ladvas.

Soo-kuuskjalg... See nimi sobis talle, sest ta kasvab soisel pinnal ja on kuuse moodi. Aga miks ta nii pruun on?

«Poolparasiit, sellepärast.»

Oleksin võinud arvata! Kogu ta välimus oli väljakutsuv, nagu uhkus-taks ta millegi üle. Parasiidid teevad ikka nii...

Seekord õnnestus mul Saaremaal kaasa teha ekspeditsioonimatk, mida juhtis botaanik Linda Viljasoo. Temaga tundsin end nagu vanajumala

selja taga või nagu — vanatänaval. Võisin jälle kõike küsida ja kõige kohta vastust saada.

Palju imelisi asju sain teada sel matkal. Sain teada suure hulga vanade tuttavate nimesid, nagu imikas, vesi-kirburohi, pajuvaak, kuld-kann... Leidsin kinnitust mõnele, milles kahtlesin, ja vabanesin mõnest pseudonimest. Kohtasin ka mulle senitundmatuid, uusi taimi. Erilise rõõmuga tervitasin ma Väike-Vilsandi rannaribadel kasvavaid Pitka lao taimi. Nüüd siis võisin kindel olla, et need, kes ulpisid seal meie tudraväljades, olid samuti rand-teeleht ja rand-õisluht... Aga pisikese ereroosa õiega jutukas taim oli maasapp... Maasapp! Tükk aega mõnulesin tema nime juures. Ja siis need teised ammu nähtud väiksesed — ädalhein, mailased, punane kamaras, silmarohi... Jumala eest — terve lasteaed!

Meil oli hea väike matkagrupp. Olime viiekesi. Maastik vaheldus, meeolud ja muljed vaheldusid, samuti öömajad taludes, koolides ja heinalakkades. Aga leidude õhin jäi endiseks.

On kummaliste nimedega taimi nagu sealõuarohe või magus hundihammas, aga kõige kummalisema nimega taim on minu meelest ikkagi kuu-võtmehein. Nägin teda esimest korda elus ja kohe tundus ta mulle lähedasena.

Ta kasvab paesel pinnal ja tal on antiikne välimus. Tema ahta erkroheline lehe sakid meenutavad mõne vana kindluse hambulist serva, tuuliku hammasratta läbilõiget või muistset puulukku... Õis on tal porgandi karva, väike beežikas pööris. Ei midagi eriti efektset ega suurejoonelist. Kuid ta on väga omapärane ja huvitav. Valge paekivi taustal jääb ta korrapealt meelde ja teda on võimatu millegi muuga ära segada. Ning kujutlege teda öösel, kui kurb kuu paistab kahvatuile paeplaatile. Siis tekib sinna tema lehtede hambuline vari, vanaaegse puuluku kujuline. See teeb teid meeletuks. Te hakkate uskuma nime tähendust. Kuu võtmehein. Tähendab — kuu võti on tema taskus? Tähendab — kuud on võimalik lukku keerata? Tähendab — oh kui palju see veel tähendab neile, kes tähendust otsivad!

Mina neid tähendusi ei otsinudki, mind kummitas ilma selletagi puulukku, mis seisis mu lapsepõlves meie vana paargu ukse ees. Kaua ei osanud ma seda käsitseda, kuid viimaks õppisin ära. Ja siis tuli tükk aega rokeldada, enne kui uks kolinal avanes...

Matk läks edasi. Ühel heal päeval märkasin, et mõned muidu ilmetud õilmed on luubi all imeilusad. Sattusin Odalätsi allikatel vaatlema käopõlle. Kaks suurt munakujulist lehte ja pikk õieroots. Selle pika rootsu küljes on temal rohekad õiemoodustised, mis paljale silmale suurt midagi ei ütle. Aga seitsmekordselt suurendava luubi all löövad nad särava nagu nõiakepi puudutusel. Tuunjad, pool-läbipaistvad, merevaiguvärvilised... Ja kauni kujuga! Ja õilsast materjalist! Portselan... merevaik... nefriit...

Olin oma leiust vaimustatud ja lõin sellest niisugust lärmi, et kogu matkaskeltskond vaatama jooksis. Ja kõik nad kinnitasid minu muljet.

* * *

Seljataha jäid Saaremaa kaunimad kohad.

Nägin veel unes Harilaidu tema liivakõrbega, kus nii raske oli kõndida, kuid nii mõnus meeliskella; tema vägevate randvallidega ja voha-

vate merikapsapadrikutega, tema hallikasroheline lainega, kes viskas sulle jalge ette lauätükke kaugeilt meredelt. «South-Africa», «Jaffa», «Maito» teatasid need pigimustade kirjade abil oma lähtekoha või ots-tarbe. Jäi mulje, et pool maailma on siia kokku jooksnud meie toredaid merikapsaid uudistama. Ja kapsas lorkas seda lopsakamalt, vahutas õit-seda lainetega võidu...

Seljataha jäi Mustjala pank oma uhke paeprofiiliga ja liigutavate kääbuskadakatega. Kihelkonna salad oma lemmelille ja neuuvaibaga. Siis kõrged kuusemetsad sügava samblaga, Odalätsi allikad oma kanni-kesevärvi võipätkate ja merevaigust käöpõlledega... Siis Võhma kivi-raunad ja kibuvitsapõõsastikud, mis ületasid igasuguse kujutluse maa-pinna kivisusest, taimede okkalisusest ja õitsmisest, õitsmisest, õitsmi-sest... Ühelt naiselt, kes jalgratta seljast maha astus, et meile teed juhatada, küsisid mu kaaslased: «Kuidas te siin ära elate?»

«Hüppame ühe kivi otsast teise ja söönuks saame ka!» vastas ta lõbu-salt.

Nüüd siis jõudsimme Pöidele. Aga mis meil siin enam leiutada on? Et inimene ei ela ükspäinis kividest ja kibuvitstest, vaid ka leivast ja pii-mast? Suuremad põllud ja karjad, tihedamad külad ja pisemad metsa-tukad...

Kuid see kõik oli ilmaaegne mure. Juunikuu loodus pakkus meile ka Pöidel rikast saaki.

Ma ei räägigi mets-nõianõgesest, longus helmikast ja teistest, keda kohtasime Reina metsa teel. Aga botaanik noppis meie roolahest lühi-kese ajaga terve kimbu lõhnarohu «subrovka» kõrsi, mille kohta ma siiamaan arvasin, et nad levivad vaid Poolamaal... Teda see leid ei üllatanudki. Küll aga üllatas teda suurekasvuline meelespea, kes elut-seb meie kaasiku ja Kantsi lao vahemal ja seltsib pajupuhmaste ning mürktulikatega. Olevat omaette mark. Üldse pakkusid meie rannahei-namaad talle huvi oma eripäraste üleminekuvormide ja seoste poolest — kuivamaa-, soo- ja meretaimestiku vahel.

Kui meelespead, villpead ja soo-kuuskjalad olid seljataha jäetud, algasid peetripiibeleht ja madal mustjuur. Seejärel tulid tuder, alss ja lapik luga, siis pilliroog randastri ja kõige muuga, mida ta peidab. Jälle peetripiibeleht... jälle tuder, alss ja lapik luga...

Tundsin nüüd ära ka meie heinaliste nuhtluse lubika — seesama hele-sinine või sinihall visa rohi, mida meieküla mehed seaharjaseks, Ardla mehed aga kadakalipsuks hüüdsid. See kurikaval taim ei luba end kui-dagi niita, ikka poeb vikati alt läbi. Ta kasvab lubjasel pinnal ja laseb end ka mustpeaheinaks kutsuda, arvestades sellega, et inimesed ei märka ühendust tema lehtede ja õite vahel... Hakkasin pikapeale eraldama isegi sepsikaid, pikanokalisi ja lühinokalisi, ning arvasin, et nüüd on meie laidude taimestik ometi kord paika pandud.

Kuid botaanik leidis taimi ka sealt, kus minu arvates mitte midagi ei kasvanud. See tühi koht Pitkast laost Mõisa Orpu tulles, see väike tee-lõik, mida meie alati Nahksillaks kutsusime, pakkus talle huvi. Nahk-sild on jala all nätske ja sile, värvilt valkjas, laiguti punakas — nagu tallanahk, mis vetrub, kuid ei vaju. Botaanik jäi seal seisma, nagu näeks ta ilmaimet. «Oh kui tüüpiline soolakuala!» hüüatas ta. «Ja nii kaugel merest!»

«Soolakuala?» kordasin ma.

«Soolakuala jah... Hästi põnev ja omapärane.»

Ta kummardus ja hakkas sealt väikseid punaseid sukulente korjama. Punaseid, rohelist, halle, imepisikesi ja pisut suuremaid. Nüüd nägin ka mina, et seal kasvas isegi merihumur . . .

Tükk aega seeditin seda uudist. Nahksild — soolakuala! Ala, mille merevesi üle ujutab, ilma et tal tagasivoolamise võimalusi oleks. Ta aurab seal ära ja tema soolad imuvad maasse. Võtsin Nahksillalt näputäie valevat mulda ja proovisin keeleotsaga. See oli soolane ja kibe kui põrguline. Niisugusel kibesoolasel mullal kasvavad ainult erilised soolakutaimed . . . Nagu punakas kukeharja tüüpi *sedum purpurium* ehk soolarohi. Vilsandil nägin teda ja nüüd oli ta siinsamas, ainult et . . . olime tema pesakondi eluaeg pidanud kõrbenud rohu laikudeks!

Nüüd oli mul siis Nahksilla saladus käes. Tema hele muld pole mingi pleekinud leetsavi, vaid soolakord. Tema kõrbenud laigud aga — kõige mahlakamad taimed, sukulendid.

«Soolakuala kesk haljast heinamaad, no ütelge ometi! . . . Ja üsna suur maalahmakas . . .»

Mina seeütle ei imestanud. Minu meelest oli loomulik, et meri siin käib. Eks ta tule läbi pilliroo. Ta on kunagi siin olnud ja käib tõusuaegadel oma vanu tuttavaid paiku külastamas. Pidi ju tollal, kui Pitk laid oli veel tõeline laid, meri umbes siinkohal ta kallast uhtma! . . . Jah, kuid vanu kohti «külastamas» ta ei käi, vaid tuleb siia ja jääb siia. Ma poleks iial mõelnud, et meri siit enam tagasi ei saa. Nõgu on vaevalt märgatav, kuid nähtavasti küllalt sügav selleks, et vesi ära ei voola. Siia ta imbub ja siin ta aurub ja siin ta magab oma viimast und. Kuid ta tuleb ikka jälle, kõigest hoolimata tuleb ja moodustab oma soolakuala ja toidab oma soolakutaimi. Aga inimesed ei taipa sellest eneseohverdusest midagi, vaid ütlevad: «Nahksild.»

Ma ei kujutlenud hästi, mis botaanilisi uudiseid võiks mu kodukoht pärast seda rännakut veel pakkuda. Kuid juba järgmisel päeval nuhkis botaanik Saaremõisa alt maanteekraavist välja mulle senitundmatu taime — soomuka. Esimest korda nägin seda imelooma. Kõrge lopsaka varre otsas lihavarvi kuusekübikujuline pea, mis oma soomuste vahelt väävelkollaseid õiekarikaid välja ajab. Eksootilise välimusega, nagu vahast voolitud. Ilus kah veel! Aga ise parasiit . . .

Ta kasvab jumika juurtel ja imeb tema mahlu. «Jumika mahlu, neid mõrudast mõrudamaid? Kus ikka tobu!» naersin ma. Kuid mulle öeldi, tänagu ma õnne, et ta jumikaga lepib — mujal maailmas parasiteerivat soomukas kultuurtaimede juurtel.

Kogu see lugu tundus mulle uskumatu. Ja kui ma poleks oma silmaga näinud, kahtleksin ikka veel natuke. Soomukat oli raske herbariseerida. Nagu mahlatünn! Juba lõhkiõigatuna ja laiakslitsutatuna, ajalehtede vahel ning vajutise all läks ta veel õitsema. Kollased õiekarikad muudkui kasvasid ja kasvasid. Ta ajas ka uusi õisi välja. Selline ei sure surreski!

Ühe väiksema eksemplari sain endale. Kinnitasin ta rannalt leitud korgitüki külge. Ja ta istub siia maani mu suvetoa tolmunud riivil. On kõveraks kuivanud ja pruunikaks tõmbunud. Ilus ta enam pole. Ja võib-olla pole ka mõistlik sellist asja oma riivil pidada. Aga mulle on ta uskumatute asjade sümboliks. Mõnikord võtan ta sealt välja, meenutades toda suve . . . Kes suudaks looduse fantaasiat ammandada?

Minu armsale vanatänavale heitis botaanik vaid üheainsa pilgu. Ta ütles, et see on liigirikas ja «tüüpiline loopealse taimestik». Liigirikaks ja huvitavaks nimetas ta ka Kamarikku, Reedike metsa aga õilsaks metsaks ja salulehtmetsa tüübiks. Kuid meie rannaheinamaade kohta avaldas ta soovi need kunagi veel kord läbi käia, sest sealsed üleminekuvormid paelusid teda väga.

See kõik on tore. Mina aga õnnistan endamisi vanatänavat, sest minu jaoks algas kogu botaanika sealt. Muidugi mõista ei tarvitse ta teistele huvi pakkuda, sest mis see vanatänav siis ära ei ole! Lõik endist külatänavat. Seljandik ja krömm põldude vahel. Nii hoolsad maaharijad kui minu esivanemad olidki, ei lootnud nad teda iialgi üles künda. Otsustupidi — ainukesed jäätmaad meie põllus tekkisid just vanatänav kõrval. Need olid tal nagu väikesed tiivad, üks ühel ja teine teisel pool küljes. Aga . . . Aga ma kardan seda päeva, mil vanatänav on üles haritud suurte lootustega seal vilja kasvatada, ja kui siis vili ikaldub. Oh — sülitagem kolm korda üle vasaku öla!

Lõik muistset külatänavat? Tema asemele rajati uus lõik, mis keerab täisnurga all teise külge, läbib teiste talude põllud ja viib välja karjamaale küla ühise lammastelauda juures. Vist lammastelauda ehitamine oligi tänav suuna muutmise põhjuseks. Nüüd pole enam küla ühiskarjamaad ega ka suurt küünitaolist lammastelaut. Kuid vanatänav on kogu oma loopealse taimestikuga mingisugusel kujul veel ikka olemas.

. . . Hobused sõid hoolega ja meie võisime mängida. Hobune sööb kaua. Talle on ette nähtud kaks tundi lõunatamiseks. Siis tuli vanaisa meile järele ja me astusime mööda laia põllupeenart üksteise kannul kodu poole. Vahel tõsteti mõni pisem laps hobuse turjale. Ka mina sain sellise triumfisõidu osaliseks. Kartsin natuke, kuid tänapäevani on see ülendav tunne meeles. Ilus ilm ja teiste julgustavad hõiked ja muutunud kõrgused ning kaugused, mis põldude kohal avanesid.

Vanatänav on nüüd maantee võrra lühemaks lõigatud. Kuid ikka veel kasvavad seal needsamad taimed. Alati kui kodumaile saabun, läheb sinna üks mu esimesi jalutuskäike. Ikka jälle tahan näha kõiki neid lapsepõlvesõpru. Ja nad ei puudu kunagi kohtamiselt.

Hilinenud avastused

Kana leiti aia äärest sirelipõõsast haudumast. Neliteist muna oli ta endale jõudnud soetada. Need olid nüüd kuumad kui kerisekivid . . .

Seal ta seisab keset õue, kahvatud jalad harkis, ja nokib teri, mis perenaine talle puistab:

«Söö'nd, söö! Sa, vana petis . . . Mul juba süda valutas. Arvasin, et oled rebase kätte sattunud,» noomis noorik lindu. «Küll võib loom ikka kaval olla! . . . Oleksin sulle ise haudejaamast tibud alla toonud, aga sina muudkui põõsasse!»

Kana sõi, jõi kaevukünast vett peale ja püherdas siis tükk aega liivas, et kirkudest lahti saada. Selle aja sees jõudsime meie pesa lähemalt silmitseda.

«Kas piiksuvad juba?»

«Ei veel...»

Mul polnud lootustki. Kas on üldse võimalik kuulda kanapoegade piiksumist muna sees? Kuidas ta seal piiksub? Kust ta võtab nii palju õhku? ja jõudu? Küllap see on mõni muinasjutt või sümboolne ütlumine, arvasin ma. Olin üsna kindel, et kanapoeg teeb oma esimese piiksu alles siis, kui ta juba munale augu sisse on löönud.

Järgmisel päeval läksime jälle. Vend võttis pesast muna, hoidis kõrva ääres ja naeratas. Salapärasel ilmel andis ta selle lastele edasi. Kui järg minu kätte jõudis, kuulsin õrna selget linnuhäält, mis oli erakordselt rõõmus. Muna otse kajas sellest.

«Kui ilus hää!» ei suutnud ma end pidada. «Ja kui rõõmus ta on!...»

Mulle näis, et see on kõige ilusam hää, mida olen kuulnud — üks ilusamaid looduse hääli. Ta sarnanes elusa kanapoja piiksumisele, kuid oli tolle «rübliku» omast puhtam, kaunima tämbriga, imelisem... Seisin nagu mõistatuse ees. Tähendab, muna sees peab olema palju õhku ja suurepärase akustika... See kõik võib olla... Aga millest siiski nii tugev, nii harmooniline, otse hingestatud rõõmsakõlalikus? Ei mingit algajalikku kobamist. Ei mingit hädisust, jõuetust ega kaeblikkust. Alles veel sündimata, ja juba hõiskab! Mille üle ta rõõmustab? Ise pole veel päikest näinudki... Lapsed ütlesid: «Hea meel, et hing sees.» Hing! Jah, seal tekkis üks väike loomahing ja see laulab juba olemasolule hüdni. Kadestuväärne.

Mul hakkas piinlik, et ma seda varem pole kuulnud. Näiteks lapsepõlves...

Tookord meil kanu ei peetudki, aga hanesid küll. Kanad pidid hirmus tüütud linnud olema, hirmsasti otra tallama ja aias kõik üles liibitsema. Vahtisin siis naabrite õuel kanu ja mulle tundus, et nad on lausa iludused. Kukesaba värvilised suled ja kanade viisakas astumine... Nad kõndisid nagu kõpskingadel — võrreldes hanedega, kes läksid küljelt küljele taarudes päta-päta ja olid lihtlabaselt valged või musta-valgekirjud. Pärast olen neid muljeid küll korduvalt ümber hinnanud, sest hani on võrratult huvitavam lind, kuid ikkagi jääb mulle mõistmatuks, miks haruldane näib ilus? Harakas on ilus lind, kuid ta pole niivõrd haruldane, et rahvas teda üldiselt ilusaks peaks. Kiivitaja samuti. Tal on tutt pea peal, omapärane lainetav lend, kõlav hää, mida kellegi teiega ära ei sega. Ja ometi ei peeta teda eriti ilusaks linnuks, sest teda on meil palju, ta on tavaline. «Va kiiv...»

Mis nüüd hanepoegadesse puutub, siis on tõenäoline, et ka nemad piiksumad juba muna sees, aga maailma sündisid nad pisut saamatumana kui kanatibud. See-eest oli neil mitu laulu ja ilusam kuld-rohekaskollane värv. Hanepojal on selgeks õpitud vähemasti kolm «laulu» — kiitmine, hädaldamine ja unelaul. Kiitmine: «Kui-kui-kui küll on hea, küll on hea!» Hädaldamine: «Appi, appi! Ää, plää, plää!» Ja unelaul: «Uiu-uu, uiu-uu!» Viimane oli hästi musikaalne.

Aga haned olid hirmus tujukad loomad ja vanaema hoidis meid hau-dujast hanest aupaklikus kauguses. Oli tema eesõigus nendega sekeldada.

Oleksime ehk siiski salaja käinud hane pesa lähemalt silmitsemas, kui mitte isahani nii kade ja kuri poleks olnud. Sa heldus! Just siis, kui emahani korraks pesalt lahkus, et natuke õues jalutada, kaeru nokkida ja sulgi korrastada, just siis oli isahani nii tige, et jooksis igauhe kallale, kes silma puutus. Ta ajas rinna ette ja tiivad laiali, kaagutas ja toretses nii, et kogu ümbrus oli lärmi täis. Ta jooksis tormi iga elusolendi

peale, kes õuel liikus. Jälitas kassi kuni aidatrepini, näksis vanaemme põllepaelu, hirmutas külalisi ja lapsi. Vanaisa oli meile mitu korda jutustanud, kuidas talle lapsepõlves hani oli kukile lennanud ja tiivanuk-kidega vastu pead peksnud, nii et ta uimaseks jäi ja pärast seda kaks nädalat voodis lamas.

Kellel tuli siis meelde laste uudishimu rahuldamiseks lasta neil kuulatada hanemunade piiksumist? Parem juba hoiatati ja kasvatati piiteeditunnet, et hoidugu haudujast linnust eemale. Seetõttu ei tea ma siia maani, kas hanepojad muna sees niisugust muusikat teevadki. Külalaps teevad. Aga mida sa ei tea, seda sa ei tea.

Inimlaps, vastupidi, toob siia ilma tulles kuuldavale valju protesteeriva hädakisa. Jah, kuid inimlapsel ei maksa võrrelda. Lugesin kuskilt arutlust, et inimlapsed sünnivad kõik enneaegu ja seepärast vaevarikalt, sest evolutsioon on siin teinud kompromissi, lastes inimlootel sündida 9-kuuselt, kuigi oleks normaalne, et ta sünniks alles 21-kuuselt. Aga kompromiss oli loodusele hädavajalik sellepärast, et inimese aju arenes suureks ja seetõttu on lootel juba nii mahukas pea, et inimema teda muidu sünnitada ei saakski.

Lühidalt — häda mõistuse pärast!

Juba paradiisiaia müüdis peegeldub see häda. Jumal ähvardab Aadamat: «Palehigi sees pead sa oma leiba sööma.» Ja Eevat: «Valuga pead sa oma lapsi ilmale tooma.» Karistuseks patu eest, et inimene oma loomaseisundi hülgas — püstijalu käima hakkas, endale kehakatted tegi ja uusi toite leiutas.

Inimkond eraldus looduslikust paradiisist. Aga kanapoeg on veel selle paradiisi liige...

Nii et kanapoja piiksumist muna sees pole mõtet võrreldagi inimlapse esimese nutuga, milles väljendub juba kadunud paradiis ja «häda» mõistuse pärast — inimese kui loomaliigi draama.

Aga kui sul on häda mõistuse pärast, siis peab mõistus sind ka välja aitama. Ja aitaski. Inimene löi oma vastsündinu jaoks laboratoorsed tingimused — vastava temperatuuri ja rahu ja toidurežiimi, ühesõnaga võimaldas maimukesel kunstlikult jätkata oma poolelijäänud looteseisundit. Nüüd on arstiteadus nii kaugele jõudnud, et juba 6. kuul sündinud laps jääb ellu. Ja pole võimatu, et edaspidi hakkab inimkond oma lapsi sünnitama veel enneaegsemalt, arendades neid paraja määrani välja hiljem...

Jätame selle tuleviku hooleks. Sest mõistuse olemasolu on ainult «pool häda». Teine ja nimelt palju suurem pool seisab selles, et mõistust on vähe, et temast ei piisa, et teda järjest rohkem ja rohkem vaja oleks!

Me räägime ju, et inimene ei ela oma normaalse vanuseni, mis olevat 200 aastat. Kuidas seda saavutada? Jällegi peab mõistust pingutama. Ja kui nii mõelda, siis tundub inimkonna praegune seisund veel algeilisem kui kanapoja piiksumine muna sees. Mida me siis õieti oskame? Ei oska õigel ajal sündida ega surra. Eemaldusime looduslikust paradiisist, pole aga veel loonud oma ühiskondlikku paradiisi, katsetame kosmosesse tungida, teeme üksteisel elu kibedaks...

«Kuulake mind! Kuulake mind! Ma olen! Ma elan! Ma tulen teie juurde!» Kanapoeg muna sees piiksub üllirõõmsalt. On tal siis tõesti nii lõbus sündida? Elu ja elurõõm on talle üks ja sama?

Ma ei tea. See jääbki mulle mõistatuseks. Ja mul on ikka veel pisut kahju, et ma seda varem pole kuulnud.

See on nagu õunapuu õie lõhnaga... Olin juba neljakümne-aastane,

kui äkki avastasin, et õunapuu õiel on tugev aroom — mahe ja soe, karge ja peen. Imetore!

Aga miks ma seda varem ei teadnud? Jah, miks... Püüan vastust leida, sest olen päris kindel, et peale minu on teisigi, kes...

Meil ei murtud viljapuu oksa, ei õunapuud, kirssi ega pirni, isegi mitte kreeki, mida kasvas suures külluses. Moraal oli niisugune. Nendest õitest pidid viljad saama, neid ei tohtinud raisata. See oli praktiline suhtumine, võib-olla isegi religioosne. «Muidu jumal äi lase kasuda.» Neid sai ikka pisut kaugemalt silmitsetud kui muid õisi. Ja tekkiski mulje, et nad ei lõhna.

Aga Jaapanis ja Hiinas on teine moraal. Seal arvatakse, et viljapuu oks toob õnne. Neid murtakse, neid paigutatakse vaasi, nendega ehitakse oma elutube. On välja arenenud terve kultus — kirsiõite vaatlemine ja kirjeldamine, õitsva õunapuuoksa kujutamine joonistusel, maalil...

Võiks arvata, et meie, põhjamaade rahvad, peame viljapuude suhtes eriti kokkuhoidlikud olema, loodus meid ju ei hellita. Kuid isegi naabrid lätlased ei kinnita seda reeglit.

Kord olin maipidustuste aegu ühes Lätimaa linnakeses. Rongkäigu lõppedes tõi lähema sovhoosi veoauto kohale terve koorma õitsvaid kirsioksi. Neid jagati rahvale välja. Kes küsis ja käe sirutas, sai oksa. See olevat neil kombeks 1. mai puhul.

Meil õitsevad kirsid paar nädalat hiljem... Ja jumal hoidku mind midagi niisugust propageerimast, mis...

Õunapuu õie lõhna avastasin aga juhuslikult Tartus, oma maja hoovis ühel ilusal kevadhommikul, kui olin öö läbi töötanud ja kella poole viie paiku läksin värsket õhku hingama. Nuusutasin siis kõike ettejuhtuvat ja muuseas ka üle tee kaarduvat õunapuu oksa. See lõhnas nagu roos.

Sestaast saadik ootan õunapuude õitsemist palju suurema põnevusega kui enne. Tookord olin aga nii jahmunud, et ei pidanud võimalikuks sellest rääkidagi. Kuidas võib inimene nii pime olla, et elab pool elu-aega ära ilma õunapuu õit nuusutamata!

Nüüd pean seda enam-vähem loomulikuks. Me ei märka paljusid asju.

Niisugused on elu relsid. Sind pannakse veerema nagu raudteevagun ja sa veered kõrvalekaldumatult. Oh! Küllap sa kaldud ka kõrvale ja see läheb sulle midagi maksma. Aga neid asju, milles sa kõrvale ei kaldu, neid on siiski rohkem. Neid sa ei märka, ei peagi märkama, sest elu «nõuab» kogu aeg midagi muud ja su tähelepanu on mujal.

Paari päeva pärast tuli kana oma tibukarjaga põsastest välja. Kõik neliteist olid elujõulised ja jooksid väledasti ema kannul. Inimesed vaatasid neid mõnuga ja naeratasid vastuseks nende piiksumisele. Nende häälekesed aga olid juba pisut-pisut karedamad kui tookord seal muna sees.

Ime küll, mõtlesin ma. Kas juba elumured? Mis muret võiks neil olla peale liiga pikkade rohukõrte, mille vahele nad võivad takerduda? Nad olid väga vaprad ja täiuslikud oma kanapoja-seisundis. Kui meie ka nii täiuslikud oleksime!

Vana talu moodsas suvituskohas

Kevadmeeleolu

Taas rohi kasvab.
Katab künnad.
Mullused munakoored
ja pudelikilled.
Vihm peseb maastikku.
Jõgi paisub
ja purustab vanad sillad.
Loodus taastab end.
Taluperenaisel on vana seinakell,
mis tuuakse kambrist õue
õunapuude alla.
See kell näitab kevade tundi
ja lahustub maastikus.
Näen lõpuks veel üht roostest hammasratas,
millele kasvavad alla õrnvalged juured.
Hammasratas valgub täis klorofüll.
Nii ka need vanad palgid
ja perenaine ise.
Näen nende juuri maastikus
ja värsket rohelist ihus.
Kahe nädala pärast tulevad inimesed põrisevatel
lojustel.
Mõlemate veri on ühtviisi õline.
Metskits tuleb maantee äärde, haistab neid
ja pageb taas padrikusse.

Eelsügise süvises

I. HOMMIK

Nüüd saabub mõõtmatu koit
üle igava paatmaa,
mis on kulurohuga kaetud.
Paatmaa serva all
sulistavad poolsaared
kullas ja oranžis.
Värvitilgad tilguvad
kajakatele ja kiivitajatele
otse suhu.
Nad kõrvetavad linde
ja moonduvad nende suis
valusaks kisenduseks.

Maa sees lamavad valged
kivilademed
kõvasti kinni hoides muistseid
luukeresid
läbi aegade.

II. PÄEV

Puhub tuul,
taevas on valges vahus.
Maanteedel sõidavad hallid veoautod.
Nad on kaetud pikkade teekondade
tolmuga.
Sõitjad laulavad venivaid laule
ja saabuv sügis loobib neid pihlakamarjadega.
Maantee ei vii kuhugi.
Ta lõpeb kanarbikunõmmel.
Seal unustavad sõitjad kõik
ja vaatavad taevast.
Liikumatul
nagu muistsed kivistised.
Kõik maa peal on tardunud.
Ainult tuul puhub
ja taevas kobrutavad pilved
nagu valged tordid.

III. ÕHTU

On pingul õhtu —
taevas nagu trumm,
mis igast löögist
võib puruneda ribadeks.

Ka majad valvel, elevil —
täis tahet maha jätta
vundamente.
Juba immitseb punast auru
taeva pragudest.
Kõik on valmis
öö sinimustaks plahvatuseks.

IV. ÖÖ

Ei suuda ka rügement ratsaväelasi
ohjadest juhtida
öö musta hobu.
Hüüeltäkk hirnub
pakatades ohjeldamatuist kirgedest.
Selles hirnes on kõik maailma
hääled.

Mälestuskilde Oskar Lutsust

*
*
*

Ügisel 1925 valiti mind Tartumaa tagavaraõpetajaks. Taotlesin toda kohta selleks, et ülikoolis edasi õppida. Tolleaegse algkooli-seaduse alusel oli iga 75 õpetaja kohta kohaliku koolivalitsuse juures üks tagavaraõpetaja. See sai õpetaja palga nagu harilikult ja komandeeriti haigestunud õpetajaid asendama nädalaks siia, kuuks-paariks teise või kolmandasse kohta. Ülikooliõpinguteks jätkus aega rohkesti. Mõnes kohas maaüksindus nagu sundis igavuse peletamiseks õppima ja eksamiteks põhjalikumalt ning pikema aja jooksul ette valmistama kui seda tehti tavaliselt.

Minu esimene komandering 1925. aasta õppetöö alguses oli kuuks ajaks Palamusele, O. Lutsu läbi kuulsaks saanud Paunveresse. Komanderingut pikendati paaril korral ja see kestis kuni 1925. aasta lõpuni.

Nii sattusin ma Oskar Lutsu Paunveresse, tema sünni- ja lapsepõlve kodukohta, tema Tootsi-lugude tegevuspaika. Kool asus osalt samas majas, kus Joosep Toots oli teinud oma kuulsad teod. Vähemalt kaks korda päevas käin mööda pastorimajast ja Õpetaja allikast, kirikuõuest ja kohtadest, kus Tõnisson lõi lahinguid parunipoegadega, mis «Kevade» lugejatele on nii tuttavad. Vaatasin tihti üksikut kaske Amme jõe ääres koolimaja kohal, mille vastu poisid köstri ree painardi katki sõitsid. Isegi vana orel kõssitas klassitua nurgas. Koolimaja köstripoolses otsas elas samuti köster, Julk-Jüri järglane, ainult et kooli ja õpilastega polnud tal enam tegemist. Palamuse koolil olid uued õpetajad ja selle klasid asusid peale endiste kihelkonnakooli ruumide veel kahes kohas.

Palamuse-Paunvere palavamad ja võitlusrikkamad päevad, mida O. Luts käsitleb näidendis «Paunvere», olid siis juba möödas. Elati mälestustest, mida ühel oli rohkem, teisel vähem jutustada. Tootsi-lugude-aegsed õpilased olid täiskasvanud, elasid ja töötasid kooli lähemas või kaugemas ümbruses.

Sain Palamusel korterisse ja kostile sealse riidevärvimistööstuse omaniku Drawneeki perekonda, kes on Ärakute perekonna prototüübiks O. Lutsu «Paunveres». Toa sain tööstushoone teisele korrusele, Drawneeki enda eluruumide peale. Seal oli vaikne ja mugav.

Veskiomanik Cristof Drawneek oli tasane, heasüdamlik ning töökas vanamees. Tema rahadega oli Palamusele ehitatud ruumikas ja moodne seltsimaja, ostetud orkestrile muusikariistad ning tehtud muudki ühiskonnale kasulikke. Seltsimaja oli suurim ja parim Tartumaa piirides. Nii oli Drawneek Palamusele kinkinud tõesti midagi väärtuslikku, kuigi osalt nendel ajenditel, mida O. Luts valgustab komöödias «Paunvere».

Cristof Drawneeki abikaasa, keda O. Luts kasutab energilise ja auahne proua Äraaku algkujuna, oli minu Palamusel viibimise ajal juba surnud. Teda asendas tööstuse kontoris ja kodus perenaisena tütar

Auroora Tasso, näidendis tuntud preili Lydiana. See elav ja jutukas daam saigi minu esimeseks ja peamiseks juhiks ning instrueerijaks Palamuse olevikust ja minevikust. Temalt saadud andmeid täiendasid ja avardasid vanemad õpetajad, kes olid juba aastaid kohapeal töötanud, samas lähedal sündinud ja üles kasvanud.

A. Tasso rääkis palju ja üksikasjalikult Lutsu vanemate majaehitamisest Änkkülasse viiva tee äärde, Veskijärve kaldale. See maja asus otse riidevärvimistööstuse ukse ees. Kõik värvimistööstusse tulijad pidid Lutsu maja akende alt läbi minema, sest sealt käis ainus tee, mis viis Drawneeki tööstuse juurde ja oli sealsetele elanikele väljapääsuks alevikku läbivale maanteele. Minu Palamusel viibimise ajal oli selles majas apteek.

Tolleaegne Palamuse, kus viibisin ka mitu korda hiljem tagavaraõpetajana nädala- või kuuaajalise peatusega, tundus mulle oma ümbruse, voorte ja nende vahel asuvate soode ning järvedega Lutsu teoste loomuliku ja tõetruu tegevuspaigana. Kirjanik oli muutnud ainult kohanimesid, kohad ja maastikupildid aga tegelikkusest võrdlemisi muutmatult oma teostesse kandnud.

Mäletan üht käiku Palamuse lähedal Amme jõe kaldal olevasse Kolli tallu, mille perenaist peeti Raja Teele algkujuks. Mu saatjaks, teejuhiks ja tutvustajaks oli A. Tasso.

Talu oli kena ja korras, hooned ilusad. Kohtasime perenaist õues. Ta oli nägus, elavaloomuline, meeldiva häälega, jutukas ja lahke, kujult veidi tüsedusele kalduv, mis annab naisele teatavas eas võluva sarmi. Rehkendasin, et ta võis kooliplikana hästi Raja Teele mõõdu ja moodu välja anda, täiskasvanud neiuna sobis aga oivaliselt Kiirt ja Tootsi võrgutama.

Proua Tasso tervitas teda tuttavlikult ning sõnas siis:

«Tõin sulle uudishimuliku külalise, üliõpilase, kes asendab siin algkoolis üht haiget õpetajat.»

«Mul on väga meeldiv teiega tutvuda kui Oskar Lutsu «Kevade» ja teiste Tootsi-lugude ühe prototüübiga,» sõnasin tutvustamisel.

«Mis te räägite! Mina nüüd mõni prototüüp.»

«Kõneldakse, et teie olevatki Raja Teele, kes Arno Talile, Joosep Tootsile ja Jorh Adniel Kiirele nii palju muret ja peavalu on tekitanud.»

«Kes seda räägib? Kas proua Tasso?»

«Ei. Eks Palamusel ole ka teisi, kes nii võivad arvata. Proua Tasso nõustus mulle ainult teejuhiks tulema.»

«Eks astume siis toa poole, kui nii kaugelt ja tähtsad külalised,» sõnas Kolli perenaine ja palus meid tuppa, pehme mööbliga korralikku saali.

«Raja Teele jutt on nüüd küll tuulest võetud. Ma ei käinudki tol ajal Palamuse kihelkonnakoolis, kui Luts ja Toots seal õppisid.»

«Mis sellest! Ega Lutski «Kevadet» koolis kirjutanud, vaid sootuks hiljem, siis, kui ta teid juba tundis. Asi tal siis oli teid Teeleks panna. Kirjanikul on selleks vabadus,» naljatasin ma.

«Jah, Lutsu ma tunnen küll, puutusin temaga kokku juba siis, kui ta Tartust suvel koolivaheajal Palamusel vanemate juures käis.»

«Te tundsite teineteist ju päris hästi. Tean küll,» ütles A. Tasso.

«Jah. Ega ma seda salga. Ta käis vahel meil, vahel jalutasime ja ajasime juttu. Ta oli päris huvitav poiss. Aga ega ma siis seda teadnud, et ta «Kevadet» ja teisi lugusid hakkab kirjutama.»

«Vahest tutvus teiega just inspireeriski teda kirjutama,» avaldasin ma provotseeriva arvamuse.

«Ah, minge nüüd . . .» tõrjus ta selle kahe käega tagasi.
«Miks Lutsul ei võinud siis Raja Teelet luues teid silme ees olla,» prot-
votseeris edasi. «Miks ta ei võinud teid just Raja Teelena kujutada.
Kindlasti olite kena ja särtsukas tütarlaps.»

«Minge nüüd ikka, see niisama rahva jutt.»

Käisin veel korduvalt selle talu perenaisega vestlemas. Talle meeldis
kõnelda Lutsust, selle teostest ja eriti Raja Teelest, kuigi me tema ja
Teele identsuse küsimuses alati vaidlema tükkisime.

* *
*

1927. aasta kevadtalvel korraldati teise kirjandusnädala puhul Tartu
Saksa Teatris, seal, kus praegu asub ja töötab «Vanemuine», aktus. Pal-
jud kirjanikud esinesid päevakohaste kõnedega. Esinejate tuntud nimed
ja kirjanduslik kuulsus meelitasid kohale rohkem rahvast, kui saal
mahutada suutis. Paljud pidid pettunult tagasi minema, sest polnud osa-
tud teatri eesruumi ja tänavale valjuhääldajaid üles panna.

Sellest õhtust on mulle eriti meelde jäänud kirjanik Oskar Lutsu esi-
nemine. Kõik muu oli nagu aktustel või pidulikel koosolekutel ikka.
Ühele kõneleajale plaksutati rohkem, teisele vähem — olenevalt sellest,
kuidas keegi esines või mida ütles. Oskar Lutsu esinemine oli aga mi-
dagi erakordset ja kahtlemata kõigile aktusest osavõtjatele meelde-
jääv.

Elmine kõneleja lõpetas. Lühikese aplausi järel astus lavale teadus-
taja ja ütles:

«Järgmisena kõneleb kirjanik Oskar Luts.»

Saalis puhkes maruline kauakestev aplaus. Ükski kirjandushuviline
polnud varem kuulnud Oskar Lutsu avalikul koosolekul kõnelevat, kõik
olid sellest erakordsest sündmusest huvitatud. Taheti kuulda, mis ütleb
peale suuri kirjanikke ja tähtsaid kõnemehi naljamees Oskar Luts raa-
matu tähtsusest, selle vajalikkusest. Oskar Luts oli Tartus eriti kuulus
«Postimehes» ilmuvate följetonide tõttu.

Aplausi ajal oli lava taga märgata sebimist ja askeldamist. Seda võis
järeldada kulsside roosaka riide liikumisest. Mis seal toimus, seda ei
teadnud saalis keegi. Aplaus oli kestnud tavalisest tublisti kauem. Lava
ja kõnepult olid ikka veel tühjad. Oskar Luts ei ilmunud nähtavale.

Korra avati uks, mille kaudu kõnelejad lavale tulid, siis langes
see aga marulise aplausi saatel uuesti kinni ja lava jäi endiselt tühjaks.
Kirjanik Oskar Luts ei ilmunud kõnepulti. Saalitäis rahvast nõudis teda
juba rütmiliseks muutuva käteplaksutamisega.

Lavaukse taga oli aga näha ja eespool isegi kuulda elavat kõnelust
ning liikumist. Siis lükati uks ettevaatlikult lahti ja selle vahelt ilmus
nähtavale Oskar Luts. Kirjanik vaatas korraks saali ja tõmbus kiiresti
tagasi. Saalis puhkes tõeline möll, naer ja karjumine. «Oskar Luts!
Oskar Luts! Oskar Luts!» karjus publik üksmeelselt ning aplodeeris
kuidas oskas.

Selle kisa peale läks uks uuesti lahti. Mõne sekundi pärast astus äär-
miselt tõsisena lavale kirjanik Oskar Luts, sammus sirgelt ja kindlalt
kõnetooli, vaatas korraks saali poole. Rahvas jättis aplodeerimise. Saa-
lis oli tõeline vaikus. Paljud istujad jälgisid otse hinge kinni pidades
kirjanikku ja tema liigutusi.

Luts võttis karahvini, mis tavaliselt seisis kõnetooli vasakul serval, kallaskas sealt tilgakese vett klaasi, rüüpas ja krimpsutas nägu. Saal mühatas naerust.

Luts pani rahulikult klaasi oma kohale, ajas end sirgu, tõstis pea kõrgele ja alustas:

«Raamat, kurat, on kõige parem sõber.» Seda ütlust kinnitas ta tugeva rusikalöögiga kõnetooli pihta.

Seejärel tegi ta publikule viisaka kummarduse ja lahkus niisama sirgelt ning rahulikult, nagu oli tulnudki. Tema ees avati ning tema järel suleti uks. Rahvas saalis saatis kirjanikku vaimustatud aplausi, naeru ja mitmesuguste sõbralike hüüetega.

See oli kõige lühem kõne, mida paljud üldse olid kuulnud, ütles aga siiski kõige paremini ära sellesama, mis teised kõnelejad 10—20-minutiliste etteastumistega.

Sellest Lutsu kõnest võiksid õppida mitmedki meie aktuse- ja peokõnelejad, kes tuntud asjade korrutamiseга tihti panevad kaalule kuulajaskonna kannatuse.

* * *

Vististi 1933. aasta ühel suvehommikul astus Oskar Luts, vihmavari käes, sisse kirjastusühingu «Loodus» uksest Tartus, Ülikooli tänaval 18. Seda ust kasutas ta harva, sest Luts oli «Noor-Eesti» kirjastuse autor ja «Loodusega» polnud tal otsest tegemist. Ometi oli tal seekordse käiguga oma siht ja kindel eesmärk.

Kirjastusühingu «Varrak» likvideerimiskomisjonilt olid 1928/29. aastal «Loodusele» üle tulnud mõningad Lutsu teosed, nagu «Tootsi pulm», «Kirjad Maarjale» ja «Inderlin», mis omal ajal trükiti kaunis suures tiraažis. Need püsisid kauem müügil kui Lutsu teosed tavaliselt. Luts tahtis nendest teostest uusi trükke teha ja tuli kuulama, palju neid «Loodusel» veel laos on. Ta astus leti ette ja avaldas oma soovi:

«Tahan rääkida juhatajaga.»

«Kas härra Männikuga?»

«Just temaga jah.»

«Oodake üks silmapilk, ma vaatan, kas ta on oma toas,» ütles noor ametnik ja võttis sisetelefoni. «Keda ma võin talle teatada?»

«Oskar Luts on mu nimi.»

«Ah nii. Palun võtke istet,» ütles noor ametnik, kes kuulsat kirjanikku seni tundis ainult nime järgi.

«Ei ole tarvis. Kodus ja kõrtsis saab isegi istuda,» vastas Luts ja hakkas ruumis ringi vaatama. Ta pilk jäi peatuma laoametnikul Rein Tarul, kes oli väga kõhn. Ta hindas Tarut ülalt alla ja lausus siis:

«Mis inimene teie küll olete... Köhnake... pea kui lõngakera sukavarda otsas... Sööge rauda, noormees! Sööge iga päev kahenaelane raudpomm ära. Vaadake siis, kuidas tervis tuleb ja põsed punaseks lähevad. Lähetate rammusaks nagu pull...»

«Kas siis kõik peavad prisked ja punased olema?» küsis Taru.

«Ikka, ikka. Sööge rauda, noormees! Pistke iga päev suur kaalupomm kinni. Vaata siis...»

«Püüan teie soovi täita, kirjanikuhärra,» vastas Taru ja läks tagasi laoruumidesse.

Luts vaatas talle huuli maigutades järele. Järsku pöördus ta lao kartoteegipidaja Luise Lombi poole ja ütles:

«Teil jagati siin rahvale ilma rahata raamatuid. Kes ostis ja tellis, sai sületäie pealekauba. Koolidele kingiti niisama. Isegi minu «Tootsi pulma», «Kirjasid Maarjale» ja «Inderlini» jagati. Miks te nüüd enam ei jaga? Kas on juba otsas?»

«On ikka veel,» vastas Luise Lomp, tõmbas vastavad kaardid välja ja ütles Lutsule, palju ta teoseid veel järel on.

«Jagage aga siis veel, jagage veel! Las rahvas loeb... Lutsul on head raamatud. Kui otsa saavad, siis ma lasen teha uue trüki.»

«Lutsul on kindlasti head raamatud. Kui rahvas tahab, võib neid saada. Uut trükki pole vaja, praegu jätkub veel vanastki,» vastas neuu Lomp.

«Härra Männik palub teid enda juurde. Ta ootab,» teatas kassapreili.

«Härra Männik? Mis mul temaga tegemist on? Oodaku, kui tahab. Ma tulin muidu vaatama, mis te siin teete. Head päeva, mul pole enam aega. Jagage aga rohkem rahvale raamatuid. Las rahvas loeb...» Ja kõndis uksest välja.

* * *

Raamatuaastal 1935, kui tähistati eesti raamatu neljasaja aasta juubelit, tekkis «Loodusel» mõte märkida seda erilise raamatusarjaga. Sellesse taheti koondada eesti ja välismaised teosed, mis olid tolleaegse gümnaasiumi laiendatud programmis, s. t. — sari pidi sisaldama kõik teosed, mida peeti kohustuslikuks keskharidusega inimestel tunda.

Sari sai nimeks «Kirjanduslik põhivara».

Oskar Lutsu teostest otsustati esialgu sisse panna «Andrese elukäik» kui üks tõsisemaid, sisuliselt kaalukamaid, lutsulikumaid teoseid, milles prevaleeris nukker, kuid seejuures siiski elujaatav põhitoon.

Minu kui selle sarja ühe toimetusliikme ja kirjastustöötaja ülesandeks oli kõigi teoste autoritega läbi rääkida ja vastavad kirjastamislepingud sõlmida. Nii tuli ühendusse astuda ka Oskar Lutsuga.

Teadsin, et Lutsu saab kõige kergemini kätte «Andreeseni» juurest, restoranist, kus toimus mu esimene kohtumine kirjanikuga tosin aastaid tagasi. Oskar Luts oli truuks jäänud oma «štammlokaalile», käies seal iga päev teatud kellaajal juttu ajamas ja oma tavalist «tribitskit» tegemas.

Läksin ühel päeval kella ühe paiku Tartus Raekoja taga asuvasse «Andreeseni» restorani. Uksest sisse astudes leidsingi otsitava leti eest. Ta oli alles tulnud ning jutul polnud veel õiget hoogu.

Tervitasin, vabandasin segamise pärast ja avaldasin soovi temaga rääkida.

«Miks mitte, rääkida ikka võib. Kas on pikk jutt või ajame siinsamas leti ees ära?» küsis ta.

«Pikk just mitte, aga parem oleks siiski veidi kõrvale istuda,» ütlesin mina. «Äriasjad.»

«Kui äriasjad, siis astume tahapoole. Seal vististi on praegu täiesti tühi,» ütles Luts mind uudishimulikult silmitsedes.

Läksime tagumisse ruumi, mis oligi tühi.

«Mis ärijutt see siis on?» küsis ta kohe.

Seletasin talle lühidalt ja selgelt kirjastuse kavatsuse ära. Luts kiitis selle heaks.

Ütlesin, et «Kirjandusliku põhivara» toimetuse on otsustanud sarja võtta tema «Andrese elukäigu», mis ilmus tosin aastaid tagasi. Toimetuse arvates on see peale «Kevade» üks tema paremaid teoseid, mis täiesti ülekohtuselt on vajunud unustuse hõlma selletõttu, et pole ilmunud uustrukki. Hiljem võivad teised teosed kõne alla tulla.

«Muidugi peaks «Kirjanduslikus põhivaras» kõigepealt avaldatama «Kevade». Sellest on aga ilmunud juba mitu trükki ja «Noor-Eestil» on seda kindlasti veel laos. Nii jäimegi peatuma «Andrese elukäigul,» ütlesin mina.

«Teose valikuga olen ma nõus. «Andrese elukäik» on mulle endalegi südamelähedane asi ja armsam laps,» kinnitas Luts.

«Siis on asi korras. Nii-öelda poolest saadik oleme kokku leppinud. Kui teine pool ka nii kiiresti läheb, siis on hästi,» ütlesin mina, esitasin talle kirjastuse tingimused ja lepingu kava. Luts kuulas neid tähelepanelikult.

«Leping on ainult teiseks trükiks kahes tuhandes eksemplaris, ilma mingisuguste kõrvaltingimuste või minu autoriõiguse kitsendusteta?»

«Jah. Honorari maksame terves summas kohe, lepingu allakirjutamisel.»

«Andke leping siia, ma kirjutan alla. Las rahvas loeb «Andrest» jälle,» ütles ta nõusolevalt.

«Praegu pole mul lepingut ega raha kaasas. Kui see teile sobib, siis homme samal ajal siinsamas kirjutame lepingu alla.»

«Ja maksate kohe ka terve summa?»

«Jah. Mina saan lepingu ja teie raha.»

«Aga seniks asjast kuss!» kinnitas Luts sõrmega ähvardades.

«Loomulikult. Oleme siis kokku leppinud. Homme siinsamas ja samal ajal. Seniks nägemiseni!» ulatasin kirjanikule käe. Ta pigistas seda tugevasti ja usalduslikult.

Järgmisel päeval olin ma lepingu ja selle ära kirjaga ning honorari-summaga täpselt kohal. Nägin, kui Luts paarkümmend sammu enne mind «Andreeseni» juurde sisse astus. Ruttasin talle järele. Peaaegu eesruumis peatumata astusime mõlemad tagumisse. Seal alles tervitasime teineteist.

«Pagana täpsed need «Looduse» mehed!» kinnitas Luts.

«Kuidas räägitud, nõnda peab ka olema,» ütlesin mina. Istusime samale kohale kus eile. Võtsin portfelligi lepingud ja ulatasin Lutsule. Ta kirjutas sõna lausumata ja läbi lugemata alla. Võtsin vastava summa pangapakendites raha ja ulatasin koos vastuvõtukviitungiga Lutsule. Ta kirjutas kviitungile alla, vaatas pealiskaudselt rahapakke ja pistis need taskutesse.

«Ongi kõik. Rohkem ei tule mul midagi teha?»

«Ei. Käsikirja, «Andrese elukäigu» esimese trüki, muretsen kirjastusele mina.»

«Vanatalu juurest peaks seda saama.»

«Mul on endal kaks eksemplari. Loodan, et te ei pane pahaks, kui korrektor teie teoses mõned väikesed keelelised parandused teeb. Eesti keel on peale «Andrese elukäigu» esimese trüki ilmumist, 1923. aastast saadik tublisti arenenud ja grammatikavormid täpsemaks muutunud.»

«Seda muidugi. Aga ärge Aaviku keelt tehke!»

«Ei maksa karta. Arvan, et keeleliselt vaatab teose läbi Johannes Vol-
demar Veski, kes on ka sarja toimetuse liige.»

«Siis on asi selle koha pealt korras,» kinnitas Luts.

«Usun, et teie teosele liiga ei tehta. Täna väga.» Ulatasin kirjanikule
käe.

«Eino, tänu on minu poolt,» ütles Luts. «Teeme üks väikene aanis-
pits. Ma sain raha, mida naine ei tea.»

«Aanispitsi teeme siis, kui teos on ilmunud,» ütlesin.

Kirjanik nõustus sellega. Lahkusin peale tugevat käepigistust. Luts
läks esimesse ruumi leti ette. Tunne oli selline, et mõlemad lepinguosa-
lised olid täielikult rahul.

Hiljem kuulsin, et Lutsul oli selle lepingu pärast «Noor-Eesti» juha-
tusega siiski pahandusi ja suuri sekeldusi olnud. Teda oli süüdistatud
selles, et andis oma teose teisele kirjastusele. Kuigi vormiliselt ega ju-
riidiliselt polnud «Noor-Eestil» Lutsule midagi ette heita, luges ta selle-
aegse tava kohaselt Lutsu «oma autoriks», kes ei oleks tohtinud teistel
kirjastustel lasta oma teoseid avaldada.

* *
*

1937. aasta 7. jaanuaril tähistati Tartus pidulikult Oskar Lutsu 50-ndat
sünnipäeva. «Vanemuise» ruumikas saal ei mahutanud kõiki kirjaniku
austajaid, paljud pidid ukse taha jääma. «Sinimandria» suur saal oli
õhtusel banketil samuti inimestest tulvil.

Võtsin nendest pidustustest osa «Looduse» kirjastuse esindajana.
Minu ülesandeks oli juubilar tervitada ja üle anda hiljuti «Looduse»
väljaandel ilmunud kolmeköiteline teos «Tegeliku aianduse ja mesin-
duse käsiraamat». Kuna Lutsul oli äsja valminud oma maja, siis pida-
sime silmas teose praktilist väärtust — kirjanik võis sellest maja ümb-
ruse kaunistamiseks ja aia asutamiseks leida mõndagi kasulikku. Teose
üleandmisel tuli pidada lühike tervituskõne.

Kuna Luts oli tuntud humoristina, kes oskas ise head nalja teha ja ka
teiste naljast lugu pidada, siis kavandasin oma kõne selle kohaselt.
Uskusin, et juubilar oli tüdinenud ametlikest ja poolametlikest üksluistest
kiidukõnedest, mida ta hommikust saadik kuulas, ning tahtsin nendele
midagi vastukaaluks ütelda, ent juubilar siiski kiita.

Alustasin umbes niiviisi: «Armas Oskar Luts, kui kõik sind täna kii-
davad, siis pean mina kahjuks laitma ja tunnistama, et olen sinu peale
päris pahane.» Banketivõõrad muutusid tähelepanelikuks ja vaatasid
mind uudistades. Pidasin väikese pausi ja jätkasin: «Kuri olen ma sulle
sellepärast, et sa nii hästi ja haaravalt kirjutad, et sa oma teostega oskad
lugejaid kütkestada, neid väga tugevasti hingeliselt köita. Selle sinu
omaduse pärast pidin koolipoisina mitu päeva tühja kõhtu kannatama.
Lugu juhtus nii: müüsin oma maalt toodud leiva turul maha, et saada
raha sinu teoste ostmiseks. Need olid mulle tol ajal tähtsamad kui iga-
päevane leib. Tundus, et süüa võis vähem, kuid ilma sinu teosteta ei
võinud olla, need pidin endale muretsema. Kas üldine psühholoogiline
sundus ei ole kaine inimese seisukohalt laiduväärt?» Kingituse üleand-
miseks «värsketele maja- ja aiamaa-omanikule» leidsin ka parajad sõnad.
«Olin oma ülesande täitnud korralikult.

Minu sõnavõtu algus oli pannud juubilaril lähikonna kihama ja päid

kokku pistes arutama. Varsti seletati Lutsule midagi ja teda püüti milleski veenda. Pea tõusiski juubilar püsti ja sõnas mulle vihase tooniga:

«Mesilased sind nõelaku! Oskar Lutsu teosed pole kunagi nii odavad olnud, et neid võis leivaraha eest osta!»

«Kallis juubilar, siis oli sõjaaeg ja leib väga kallis. Sinu teosed olid aga samas hinnas,» vastasin ma naeratades, «oma hinnas nii rahaliselt kui sisuliselt väärtuselt.»

Tänapäevani ma ei tea, kas Luts vastas mulle samuti naljaga või langes ta lauanaabrite mõju ohvriks ega saanud minu ütlusest õieti aru. Tema ümbruskond koosnes konkureeriva kirjastuse juhtkonnast. Need kindlasti ei tahtnud minu jutu mõtet mõista, tõlgendasid seda kallaletungina oma kirjastusele ja püüdsid mu sõnade mõju vähendada, seega tahtsid seda kasutada kivi viskamiseks naabri aeda. Mina aga heitsin selle automaatselt tagasi.

Laudkondades tekkinud elevuse ja kaksipidi-arvamused vaigistas järgmine tervitaja, tolleaegne Tartu aiaäri omanik O. Laurits. Ta nagu jätkas minu sõnavõtu viimast osa, tõusis püsti ja ütles:

«Et lugupeetud juubilar saaks «Tegeliku aianduse ja mesinduse käsi-raamatut», mille omanikuks ta praegu sai, otsekohe praktiliselt kasutada, luban ma temale oma aiast ja puukoolist tasuta nii palju puid ja pöösaid, kui juubilar vajab oma aia asutamiseks ning maja ümbruse kaunistamiseks. Olgu mees, tulgu aga ja võtku. Minul on sellest ainult au ja hea meel, kui ka nii suured vaimuhiiglased minu tagasihoidlikku aiaäri külastavad. Pakun seda, mis mul on. Juubilar tulgu ainult ja võtku mis vaja. Maksu selle eest ei ole.»

Sellega tulid kõne alla juba teised teemad, vaibus minu sõnavõtu väär ja sihilikult pahatahtlik tõlgendus. Juubelipidustus läks edasi täie hoo, hea tuju ja üksmeelega.

* * *

Saksa okupatsiooni ajal kohtasin Oskar Lutsu eriti tihti. Töötasin siis Tartu Eesti Kirjastuses. Oskar Luts oli linnas käies harjunud ka kirjastusse sisse astuma ja seal juttu puhuma. Kuna mainitud kirjastus oli Tartu linnas seekord ainus, siis harjus Luts seal käima nii asja pärast kui ka ilma. Samas kirjastuses töötas ka Lutsu vana sõber August Pill, kellega tal oli muhe vestelda. Tavaliselt, kui Luts tuli kirjastusse ja läks A. Pilli tuppa, siirdusin ka mina sinna. Nii istusime kolmekesi vesteldes vahel mitu tundi koos.

Millest seal sai räägitud? Kõigest. Peamiselt aga kirjanduslikel teemadel. Püüdsin O. Lutsult aegapidi välja õngitseda kõik, mis mind huvitas, esmajoones aga materjali tema teoste sünni kohta. Paljudele nendest olin ma esitrüki ilmumisel kirjutanud retsensiooni.

Vestlused polnud muidugi mitte mingid intervjuud, vaid niisama jutupuhumised kõigile südamelähedastest asjadest, eriti aga raamatutest ja nende loomisega seotud küsimustest.

Nii seletas Luts, et ta saab teost alles siis kirjutama hakata, kui aine on läbi mõeldud, tüübid peas kujundatud ja hakkavad sealt välja kippuma, sundides end paberile panema. Samuti rääkis ta, et saab kirjutada ainult siis, kui ümberringi on täielik vaikus. Sellepärast tõusvat ta ka hommikul vara, nii kella nelja ajal, kui ümbrus kõik alles ma-

gab, siis olevat kõige parem töötada. Vaikus ja rahu, paber ja pliiats olevat need, mida ta oma teoste kirjutamiseks vajavat.

Neis vestlustes ei olnud meie mitte üksnes saaja pool ja Luts andja, neist sai virgutust ka kirjanik. Näiteks sai Luts kirjastuses toimunud jutuaajamistest hoogu «Kevade» kolmanda osa kirjutamiseks, mis ilmus «Postimehes».

Kõnelesime ka tema teoste paljudest tegelastest, nende esinemisest ühes ja teises teoses ning mõne hoopis unustusse jäämisest, mida tuleks järgmistes teostes taas elustada. Näiteks salapärane Virve, kes hoiab Arno Talit armukütkes. Kas ei tuleks sellelegi suhtele rohkem valgust heita, kui seda on tehtud «Suves» II paari kirjaga. Lugejat on seni ainult üles köetud, huvi äratatud, kuid lahendus jäänud andmata.

Nendes kõnelustes virgutasime kirjanikku ka «Sügise» II osa kirjutamiseks, mis valmis Tartu Eesti Kirjastuse tellimisel. Seal andiski Luts lahenduse Virve loole. «Sügise» teine osa pole üldse trükimusta näinud, on seni jäänud ainult käsikirja.

Kirjastus otsustas välja anda ka rea Oskar Lutsu endiste teoste uus-trükke. Algust tehti «Kevadega».

Tol ajal kehtiva korra järgi tuli kirjastatava teose käsikiri saata Tallinna Hariduse Direktooriumi Kirjastusametile kirjastamisloa saamiseks. Nii tegime ka Lutsu «Kevadega» — võtsime teose eelmise trüki ja saatsime selle vastava taotlusega Tallinna.

Varsti saabus sealt trükiluba. Suur oli aga imestus, kui loaga tagasitulnud «Kevade» eksemplari lehitsedes seal ühes kohas mahatõmbeid leidsime.

Lähemal vaatlemisel selgus, et maha oli tõmmatud «Kevade» I ühek-sandast peatükist lõik: «Tõnisson oli vanade eestlaste võitluste ja neile järgneva orjapõlve üle ühe ainsa raamatu läbi lugenud, aga seegi oli tema peale nii suurt mõju avaldanud, et ta leppimata sakslaste vaen-laseks sai.» Kärbe asus peale lõiku: «Aga see päev oli õnnetusepäev ja peale tunde sündis veel midagi.» («Kevade» I, 1. tr., lk. 50.) Kolm lõiku alamal oli lausest: «See oli Tõnissonile, kellel nende, kui sakslaste vastu juba isegi viha oli, liig» osa välja jäetud.

Kärped on tehtud kihelkonnakooli poiste ja kirikumõisa noorhärade võitluse kirjelduses. Kärbeta tõttu jäi segaseks, kust Tõnisson ammutas vaimse jõu ja meelekindluse, millega ta kirikumõisa koolipoiste, mõis-nike võsukeste vastu nii vapralt võitles ja vaikides valu kannatas.

Mis teha?

Kirjastusel oli valida, kas trükkida «Kevade» I vastavate kärbetega või jätta see hoopis välja andmata. Otsustasime järgmisel päeval, kui Luts taas kirjastusse tuleb, koos nõu pidada.

Me tundsim Lutsu kui lepliku iseloomuga, vaikset ja vähenõudlikku meest. Seekord polnud ta seda teps mitte. Kui me kärbitud kohti talle näitasime, kargas ta vihaselt püsti ja hüüdis:

«Tohoo pe! Ja seitse sinist sarvikut! Mida see minu Tõnisson siis sakslastele nii kurja on teinud, et teda nõnna kohitsetakse! Ma pole «Kevade» kordustrükkides ühtegi tähte muutnud. Olen arvamisel, et iga minu teos peab jääma selliseks, nagu mina selle loonud olen. Või nemad hakkavad kohe kärpima!»

«Aga keelelisi parandusi on teostes seni ikkagi tehtud,» sõnasin.

«Keelelisi parandusi on teinud kirjastuse korrektorid. Seda ma luba-sin, aga sisu ja stiili ei tohi keegi parandada. Iga kirjanduslik teos on

ühtlasi ka kultuurilooline dokument, aja ja olude saadus, mida ei tohi võltsida. Säärane kärpimine on teose võltsimine!»

Siis seletas ta meile, kuidas ta oma esikteost paar aastat kirjutanud, paar aastat viimistlenud, iga lõiku kaalunud ja lihvinud, seejärel kaua aega kirjastajat otsinud küll Tartust, küll Tallinnast — küll «Postimehele», «Päevalehele» ja «Noor-Eestile» pakkunud. Keegi polevat tahtnud. Kellele olnud autor tundmatu, kellele teos nõrk, kellele ei andnud see küllalt esteetilisi elamusi.

«Olen temaga vaeva näinud. Pidasin teost heaks ja huvitavaks. Võtsin apteegist palga arvel viiskümmend rubla avanssi ja lasksin ta oma kuluks «Postimehe» juures trükkida. Kõik kiitsid teose heaks, ja nüüd tuleb keegi tundmatu Fritz ja hakkab seda kärpima!»

Luts ja me kõik vaikisime nõrdinult.

«Mis siis teeme? Jätame teose välja andmata?» küsisin vaikust katkestades.

«Egas narride pärast sõit seisma jää,» arvas Luts juba rahunedes. «Hea, et niigi läks. Nad oleksid võinud kustutada kogu parunipoiste peksuloo ja lahingu kirikumõisa koolipoistega, siis oleksime palju täbaramas olukorras.» Ta luges kärbitud koha hoolega läbi ja ütles: «Ah, las läheb niisamuti! Kes ei tea, ei saagi aru, et siit midagi kärbitud on. Terve saksa poiste peksmise lugu jääb ju ikkagi sisse.»

Aeg ja inimene tänase päeva vaateveerul

Mõttemõlgutusi meie uuema proosa üle

ui teha nii nagu nüüdisajal kombeks, et tuua jutu lõpuots loo alustuseks, siis võiksime öelda umbkaudu nõndaviisi:

Kõike kokku võttes osutuvad viimase viie-kuue aasta nõukogude proosa silmapaistvaimad leheküljed hindamise ning kaalumise lehekülgedeks. Hinnata ning ümber hinnata on olnud töö mõtte seadmisel, inimesele lähenemises, ühe või teise vormivõtte või žanritunnuse juures. Vähemasti võime paljude küsimuste puhul kõnelda nende uuest arvelevõtmisest. Üldiselt tuleb pidada õigeks, et oleme jõudnud tubli sammu edasi. Nii eesmärgi asjalikuma püstitamise ja inimese mõistmise suunas, aga niisama oleme läinud edasi inimese kujutamisel nagu uute vormide otsinguil üldse. Oleme hakanud kahtlema mõnegi senise töö sirg- või kaarjoone ainukehtivuses. See kõik tähendab pilgu tõstmist uue poole, kaalukama elu- ning kunstitõe poole — —

1

Kas aeg otsustab kõike?

Mõnest vaatepunktist võttes laseb meie viimaste aastate proosakirjanduse teede võrk end selgesti üle silmata. Nõnda on see kõigepealt ajalõiguga, mis piiritleb kirjameeste matkaradasid.

Kodanlik aeg ning veelgi kaugemad ajaveerud on läbi käidud A. Hindi ja E. Krusteni esirinnas olles. Suure Isamaasõja ning järgneva poolteise aastakümne vaatlemisel kohtame nimesid, nagu R. Sirge, P. Kuusberg, L. Promet, L. Vaher, V. Gross, E. Maasik, V. Ilus, H. Väli, A. Beekman. Ja lõpuks, kõige vahetum tänapäev, millele pööravad tähelepanu paljud autorid: E. Krusten, V. Gross, J. Smuul, E. Maasik, L. Metsar, V. Ilus, E. Vetemaa, M. Unt, M. Traat, A. Valton, J. Tuulik.

Nagu näeme, käib mõni nimi läbi mitme ajalõigu: üks ilmselt ei sega teist. Siinsamas on lihtne märgata, et kõige kaugemate aastate taha viivad meid vanemad meistrid. Nende hulgas aga, kes püüdlevad vahetu tänapäeva avamisele, on rõhuv ülekaal noorel, enamasti sõjajärgsel põlvkonnal (kui mitte sünni-, siis igatahes kasvuaastate järgi).

Kas see tähendab ehk seda, et hindamisel ning ümberhindamisel asetub tänapäeva-teelõik esiplaanile? Ja et noor olla tähendab kuuluda ümberhindajate avangardi?

Esimesel silmapilgul, jah, võib see tõesti niiviisi välja paista. Tegelikult, võr-

reldes «keskmise» või kaugema minevikuga, ei peaks vahetu kaasaeg pakkuma mingeid eriti otsustavaid eeliseid. Aga kui kõik ajalõigud on võrdsed kõnesolevate eelduste poolest, siis niisama ka... sellekohaste nõudmistest poolest. Ei ole mineviku radasid matkaval kirjamehel põrmukestki vähem kohustusi tänapäeva arusaamiste vastu kui sellel, kes ise otseselt lugejaga tänast päeva jagab. Nii ideelise eesmärgi püstitamisel, inimese näosse ning teosse süvenemisel kui ka uudsete žanride, kompositsiooni- ja stiilivõtete otsinguil. Nii ühele kui teisele, minevikule ja olevikule, tuleb autoril läheneda tänaselt vaateveerult, näha tänapäevase ihu ning vaimusilma läbi, jah, tuleb sulg nii ühel kui teisel puhul mõtestada tänapäeva vajaduste ning huvide kohaselt.

Aga ruum?

Muidugi leidub meil rohkesti paiku, kuhu kirjamees ei ole veel juhtunud. Kuid vahetevahel tundub, nagu võidaks igas ruumilõigus hinnata ning ümber hinnata võrdse tulemusega: maal ja maa all, linnas ja linna taga, merel, õhus... See tähendab seda, et üldistus, millele jõutud ühes keskkonnas, nõuab endale kohta ka mistahes teises. Ning otsekui mingi enesestmõistetavusega. Elu- ja kutsealade piirideades on hakanud toimuma ilmsed lagunemised. Tänapäeva kolhoosi tõde on linnale tublisti lähemal kui Vargamäe meeste tõde. Andres Lapeteus tuleb lugeda linnainimeste, nimelt intelligentide hulka. Kuid olgem lahked: teda, Lapeteust, on valmis oma väga tuntud tuttavaks või «sõbraks» tunnistama mees vabrikust või kaevandusest, kolhoosist või sovhoosist, teaduslikust asutusest, kunstikollektiivist. Võime olla kindlad, et samal viisil avaldavad oma mõju Eino Urmet ja Vambo Paltser, Sven Voore, Lauri Mägi, Tuisu Taavi.

Kas see tähendab ehk, et selles punktis on kõik tegemised tehtud, kõik mõtlemised mõeldud? Muidugi mitte. Soove võib ja tulebki esitada mitmesuguseid.

J. Smuul on toonud lugeja lauale tuumakaid asju päeviku või olukirjelduse vormis — üsna kaugetest ning iseäralikkudest paikadest. Jah, «Jäine raamat» ning «Jaapani meri, detsember» pakuvad rohkesti rikastavat. Seda kõike on tingimata tarvis. Kuid lubatagu siinkohal tunnistada, et taoliste paladega ei vaigista näljatunnet, mis haaranud lugejat vahetu eluolulise keskkonna järele, ütlemele — seltsimehe järele otse su käre kõrval.

E. Maasiku matkad, ta «Seitsme küla teedel», «Koorukeste suvi», «Tuisu Taavi seitse päeva» kujutavad endast head, huvitavat lugemisvara. Ei saa lahti muljest, et suur osa sellest tähendab autori kutset tulla kaasa meie kõige lähedasematele teeradadele. See tähendab otsekui kinda heitmist. Vahel tundub, et juba ainuüksi ta raamatute pealkirjad on sulaselge programm ning poleemika.

Kuidas sellega ei olekski, aga E. Maasiku kõrvale joondub arvukas noorte prosaistide pere. See on kahtlemata tunnuslik ning tähendab meie kodust loodust, igapäevast ümbrust, töökohta ning töid siinsamas. See tähendab inimest, kellega jagada igapäeva kogemusi, mõtteid, muljeid...

2

Ajast ja eesmärgist

Meie viimaste aastate proosas leidub üsna rohkesti seda, mis aja märki iseäranis selgesti otsaes kannab. Tänapäeva märgid, nagu öeldud, hakkavad silma juba alates sealt, kus vaatluse objekt asub möödunud aegades. Ja kuidas

ka mitte, kui objektiiv ise toetub kindlalt kaasaja-alusele, õhust aga on hakanud hajuma isikukultuse vinguks.

Muidugi ei astu miski tänasesse päeva üleöö: midagi oli ette töötatud juba eile. Uus hakkab ennast selgemal kujul tunda andma 1950-ndate aastate teisel poolel — nii inimestes kui ka üldises käsitluslaadis. Tuletagem vaid meelde R. Sirge, H. Leberechti, O. Toominga romaane. «Maa ja rahvas» näiteks on eepiline ja mehine romaan, tugevate karakterite raamat, eesotsas Logina vanaperemehe Petriga. Aga üks tähenda just seesama Peter Torma mitmeti uudset vaatenurka: tema on neid, kelle läbi valgus lahutub värvideks, üsna kaasaegseteks toonideks ja toonivarjundeiks.

Mis aga puutub tänapäevasse, s. o. 1960-ndaisse aastaisse, siis on kogu olukord kujunenud tublisti selgemaks.

E. Krusteni «Nagu piisake meres» on nauditav romaan ning nende hulgas, mis pajatavad möödunud aastatest, oma uute joonte poolest üks tunnuslikumaid. See osutub tuntaval määral moodsaks romaaniks, ta köidab lugejat mitmeti teistsugusel kombel kui «Noorte südamed». «Nagu piisake meres» on tugeva stiilitundega kirjutatud raamat. Ja üldse, võrreldes näiteks «Noorte südametega» lööb välja kaks olulist joont: stiililine nihkumine ja psühholoogiline süvenemine. Need on jooned, mis astuvad esile mujalgi, ning neid tuleb rõhutada kui tähenduslikke.

Ka A. Hint on ajaga kaasas sammunud. Kui panna «Tuulise ranna» I köide kõrvuti IV köitega, siis on vahe üsnagi tajutav. Iseäranis stiililiselt. «Tuulise ranna» viimane raamat on tubli, sisukas teos. Samal ajal kerkib lugeja ette küsimus: kas tava, mille järgi seatakse kunstilõkke jaoks paigale autobiograafiline materjal, on ainuõige ning annab kõigiti soovitud tulemuse? Ning selle kõrval teine küsimus: kust tuleb see, et vahel, näiteks XII peatükis, löövad põlema täistuled — need, mida näeme, ja need, mida ei näegi — ning kallavad kõik üle kirka kunstivalgusega? Ühe laadi asemele astub sootuks erinev aine- ning stiilikäsitlus. Teravalt tajume seda seal, kus Tõnis Tihu ilmub ühel kevadel, pikk valge täishabe ees, Säälrelõpe randa ning alustab oma viimast romaani — kellamehe nooriku Estriga... Need ja mõned teisedki küsimused ootavad omaette vastamist. Sest nad on põhimõttelised ja ei või seista eemal tänapäeva vormikäsitlusest.

Ajaliselt ulatab «Tuulisele rannale» käe noore prosaisti A. Beekmani «Väikesed inimesed», romaan kodanliku aja lõpust. Kui see pole ehk tagahoovi lugu, siis hoovilugu küll. Vahetevahel, nimelt eriti headel silmapilkudel, tuleb lugejale mõte, et Mirjami-lugu võiks tähendada midagi «Väikese Illimari» kõrvale. Lapse suu kaudu on enimgi välja öeldud elu ning kunsti kestvaid tõdesid. Ja kummaline ongi: kuigi «suured asjad» arenevad väljaspool hooviplanku, lasevad nad end ning aja käänakuid tajuda eredates värvides ka siinpool tara. 1950-ndail aastail oleks taoliselt seatud peategelane end tihti üsna ebamugavalt pidanud tundma.

Juba siin, minevikku vaatavais teostes, on täiesti selge üks ja kõigile ühine eesmärk — seada mitmekülgsemasse valgusse inimene! Inimene vahekorras ühiskonna ning iseendaga. Võrreldes 1950-ndate aastate algupoole vaatevinkliga tähendab see varasemate aegade ettetoomisel olulist pööret.

Enesestki mõista maksab öeldu ka seal, kus jõutakse välja hilisema ajani. Siin on Suur Isamaasõda ja sõjajärgsed aastad — ajajärk täis kõige raskemaid, keerukamaid, tihti dramaatilisi vastuoksusi ja -olusid. Veel hiljuti pidi meil neid aegu kujutades olema kõik jöhvikiuni selge ning «põhjendatud», kõik pidi istuma täpipealt ettenähtud sahtlites ja sahtlivahedes! Olime sellega juba nii harjunud. Ent nüüd?

P. Kuusberg on üks esimesi, kes suuremas vormis võtab ette näidata, et tõde ei lange sülle küpse õunana. «Enn Kalmu kaks mina» kõneleb teest tõe juurde

läbi piinarikaste kõhklemiste. Enn Kalm pole muidugi mingi tüüpiline läbilõige, kuid tema kaudu jõuame tubli sammu lähemale nende aegade vastuolude mõistmisele. Jah, nüüd kõneleme neist aegadest vestes ka asjust, mis end ei lase klopida lihtsustamise liistule, asjust, mida nii hõlpsasti ära ei seleta. E. Maasiku jutustuses suvest 1941 «Naine, lipp sa valmis õmble!» kohtame mõndagi, mille ees jääme seisma kui paratamatuse ees: nii oli ja — oligi... Ning lühiromaanist «Tuisu Taavi seitse päeva» mäletame veel üsna hästi: tihti tuleb ette, et ei saa me jagu iseenesestki, ammu siis teisest.

Näidete rida võiksime jätkata L. Vahtra «Rindeõega» ning mitme teise nimega. Tulemused kinnitavad tõsiasi: sotsiaalse kõrval nõuab endale päev-päevalt suuremat tähelepanu psühholoogiline.

Mis puutub sõjajärgsesse aastaisse, siis, nagu teame, oli nende esmaseks sisuks sotsialistlik ülesehitustöö, mis osutus üheks olulisemaks vaatlus- ning kaasaelamisobjektiks ka kirjanduses. Alles pärast NLKP XX kongressi hakkab sõna-meistrite pilk pöörduma tolle aja iseloomulikule kaasnähtusele — Stalini isiku kultusele. Viimase kriitiliselt hindamine kujuneb üheks omalaadseks lõiguks Nõukogude Liidu paljurahvuselises kirjanduses, kaasa arvatud eesti kirjandus. P. Kuusbergi «Andres Lapeteuse juhtum», niisama ka V. Grossi «Pinginaabrid» on suhteliselt head ning tingimata vajalikud tööd. Nad heidavad valgust nii mõnelegi nähtusele uudest küljest. Jah, neis on puudujääke, ja üsna tõsiseid, kuid ikkagi toovad nad meie proosasse uut ainestiku, mõtte ning vormi poolest. Mõlemad võtavad vaatluse alla lähema mineviku, selle, mis oli. Tõsi, mõlemad, nii P. Kuusberg kui ka V. Gross, suhtuvad isikukultusse kriitiliselt. Ja ometi — siitsamast näeme, et ühe ja sama puu viljasse võime suhtuda ikkagi veel mitmeti: hambad isukalt sisse lüüa või — ära põlata. Sellest lähemalt allpool, praegu aga tunnistame öeldut kui tõsiasja, mis sunnib meid sõjajärgsete küsimuste sõelumist ootama edaspidigi ning veelgi laiemal sõelal.

Seal aga, kus astume otseteed tänasesse päeva, liitub kaasaegse vaateveeruga teine kaasaegne — elu ise. Taolise summa-arvu juures saab küsimus uudest, edasiviivast õieti ootuspäraseks. Tegelikuses tähendabki selline liitarv suurt sammu edasi, ning seal, kus see samm pole astutud, on ta igatahes astumisel. Suurelt osalt on siin tegemist noorte autoritega ning kõne, nagu öeldud, käib eeskätt selle ümber, mis on.

Näib niiviisi, et iga põlvkond ulatab endale igapäevase leiva põhinormi ikkagi omaenda kaasaja laualt. Ja kuidas siis? Kunst võrsub eeskätt vahetu elamuse sisust. Ei tohi pidada õigeks, et noored kasvaksid üles ükskõikseina möödunud sõja hoiatavate koleduste suhtes. Kuid me võime mingil määral mõista Reesit, tütarlast M. Undi «Võlast», et see osutub võimetuks kaasa tundma minevikule, s. o. sellele, mida ta pole ise läbi elanud ega läbi kannatanud! Nii võib tõepoolest juhtuda, et küsimuseks kujuneb Reesi sportlasest koolivend oma näruse käitumisega vaese kooliõe suhtes. «... Olen tuhande üheksasaja neljakümne kuueaastal aastal sündinud ja... pole neid soolikaid näinud nagu teie...» võtab tütarlaps jutuotsad kokku ning, osutades kehkenpüksist koolivenna ja Tuhka-Triinu loole, kinnitab: «Mulle on see õudne.» Ei, Reesi käes pole kogu tõde. Pealegi tuleb teha mahakanne loomuliku kunstilise liialduse arvel. Kuid see osa, mis talle veel kätte jääb, tähendab siiski midagi, mis ajale tunnuslik.

Osutub vist ülearuseks lisada, et tütarlaps «Võlast» esindab ühte nende mitte just väheste sõjajärgsete noorte hulgast, kes on vallutanud või vallutamas kaasaegse elukujutuse lehekülgi. Ning probleemid, mis iga uus päev noorte ette seab, tähendavad uusi erutavaid eesmärke, kavatsusi, mõtteid. Aga siinsamas võib juhtuda, et vana, igapäevanegi käibemünt, mida arvasime hästi tundvat, pöörab äkki peale hoopis uue, tundmatu külje.

Ammuks see oli, kui varistati vana korra alustalasad ning hüüti: «Rahu! Leiba! Maad!» Jah — maad! Kuigi see oli viimasel kohal kirjas, polnud ta viimasel kohal mõttes. Maad — kõigile ja kõikjal! Maad! ... Ja nüüd, tänapäeval? Tänapäeval siirdutakse maa juurest ... Kuhu? Linna, jälle linna.

Nagu teame, on see esijoones noorte või nooremate probleem — nii elus kui ka kirjanduses. Maa ei ole nagu hinnas, moes. Maale juhib vaid komandeer- ring, maale minnakse heinale või kartulivõtmisele. Noorte prosaistide jaoks on siit kujunenud omaette nurgake meie kirjanduses, mis võiks kanda näiteks nime- tust: kolhoosizänr, tudeng kolhoosis vms. Maa «kui niisugune» elab vahest veel mõnes M. Traadi palas ... Küpsemaid kirjamehi suunab maale mingi muu põh- jus või asjaajamine, niiviisi E. Maasikut («Koorukeste suvi»), V. Grossi («Kiik- tool»), E. Krustenit («Vana võrukael»). Aga ikkagi ajutiselt, kindla tähtaja peale, igaks juhuks kiirbussiga või autoga ... Traditsiooni rikub mõjukaimalt vist üks — E. Maasiku «Tuisu Taavi seitse päeva». Siingi pole küsimus noorte pagemisest linna viimasel kohal; mõneti on püütud osutada põhjustelegi. Ometi näib autoril olevat asja optimismiks; märgid sellest, et maa võiks hakata noorte juures hinda- minema, lasevad end siin-seal aimata. On vist tarbetu lisada, et see, kuidas täna- päeval maad nähakse, erineb tublisti sellest, kuidas nähti meie «küla» 1950-ndail aastail.

Üldiselt aga, jah: enamasti on noored koos linnaga; siin, linnas, rullub lahti elu ning siit tõusevad probleemid. Kummaski mõttes kohtame huvitavat, aga paljuski näib oldavat veel poolel teel ... Igal juhul on siin seda, mida varem ei olnud ega saanudki olla.

Siin tuleb lugejate ette E. Vetemaa oma lühiromaaniga «Monument». Peakange- lase Sven Voore näol esitleb ta meile Andres Lapeteuse tänapäevast väljaannet. Lapeteus, nagu teame, ei leidnud otsa masinate kokkupörkes seal kuskil Pirita lähistel, ei; lapeteustel on visa hing, neist jätkub küllalt selleks, et kergeusklikke veel nüüdki segadusse viia. Lauri Mägi M. Undi «Võlas» aga avab noorsoo mo- raali ja moraalitust, ideaale ning ideaalitust ... Samal ajal võetakse siin süda rindu, et näidata meest ja naist senisest julgemini ka seal, kus nad astuvad esile kui kaks erinevat maailma- ning elupoolt.

Mäletame hästi, et «Monument» ja «Võlg» tekitasid lugejaskonnas erakordse elevuse. Ja mispärast? Sellepärast, et nad on huvitavalt kirjutatud ja probleemi- rikkad; et nad on kriitilised ning siirad; et oma uudse, psühholoogilise kallakuga tõstavad nad teravalt päevakorrale tänapäeva kangelase küsimuse. «Monument» ja «Võlg» tähendavad inimese ning ühiskonna dialektilises mõistmises omasugust sammu edasi. Nad purustavad nii mõnegi senise kunstikäsulaua. Midagi taolist võiksime öelda ka M. Traadi, A. Valtoni ning mitme teise noore prosaisti tööde kohta. M. Traadi proosalõikus, kimbuks köidetud valimikus «Koputa kollasele aknale», osutab ilmselt suunda ivakama tera ning huvitavama jutujätku poole. A. Valtoni «Rataste vahel» tähendab meie viimaste aastate proosas silmapaistvat sündmust. Ka siin pole veel mõtet üksikasjalikumalt süveneda autori läbikäidud «teesse», kuid leiud rõõmustavad kaalukuse ning oma näoga.

Väliselt võttes osutub keskkond, mis siin meie ette astub, üsna tagasihoidlikuks, ning tagasihoidlik on jutukangelane isegi. Siin astuvad meie ette mehhaniseeri- miskooli õpetaja ja poemüüja; siin konstruktor ja elektrik käitises; ühiselamu või käitisehoovi koristaja; mehed metsatööl; pensioni-ikka jõudnud naised ning nende pojad-miniad ... Ei, need pole suured, juhtivad isiksused, ning sellekoha- sed on probleemidki.

Tööpoolest ei ole ju siin tegu enam heroilis-pateetilise võitlusülesandega. Kuid tänapäeva tingimustes, sotsialistliku ülesehitustöö antud etapil tähendavad vaa- deldavad elu- ja tööloigud mõndagi olulist. Siin on küsimused, mis elu ise iga päev meie ette seab. Siit nende lihtsus ning tungivus.

Siinkohal tahaksin rõhutada kaasaegse elukujutuse ühte tunnusjoont, nimelt selgemini kui kuskil mujal tajume just siin raskuspunkti nihkumist inimese sisimale, psühholoogilisele poolusele.

Kõiges selles tunnetame midagi, millega me varem poleks leppinud, ning midagi, mis meil varem puudus... Tõsi, siin, eeskätt noorte töödes, kohtame veel palju halli, ununevat; mõnigi hea asi vajub lötsi vahemaa puudumise tõttu. Kuid ikkagi: siit, kaasajateemalisest elukujutusest, tuleks otsida sõjajärgse lühiproosa jäävaid lehekülgi.

3

Aga eeskätt — aeg ning inimene?

Andres Lapeteus, Eino Urmet, Sven Voore, Reet Lapeteus, Irene Urmet... Lauri Mägi, Viktor, Kuno, väikese nimega, homseks ununevate nimedega või nimetud poisid ja plikad...

Jääb vist väljapoole kahtlust, et eeskätt avaldubki ümberhindamiste tuum nimelt inimestes, see on tegelaskujudes. Kuid olgu juba jälle ette ära öeldud: ei lähe siingi kõik kaugeltki mitte alati libedasti ega selgesti, olgu inimeses eneses või ta vahekorras autoriga. Täpsemini — eriti just siin, karakterites, kipuvad ikka ja jälle esile mitmesugused vastuolud, kaasa arvatud vastuolu meie tahtmiste ning võimiste vahel.

Andres Lapeteus tuli ning võitis. See on üldiselt teada. Ta võitis sellega, et tõi enesega kaasa uue hinnangu möödunud aastate kohta. Hinnangu, mida avalikkuses oli pikisilmi oodatud. Ta tõi hinnangu kaasa mitte sõnavalingus, vaid — endas kui isikukultuse kriitika objektis. Kuigi temas, Lapeteuses, ning ta ümbruses asendavad veel nii mõndagi mõttekriipsud.

Kes Lapeteus on, seegi on üldiselt teada. Sellest on palju räägitud, kõige paremini P. Kuusbergi poolt. Minu arvates osutub peamiseks õnnetuse põhjuseks lapeteuse-hinge tühjus! Kuidas siis muidu võiksid kõik mõtteraasukesed pääseda keerlema vaid üheainsa varda — karjääritelje — ümber? Aga temas leiame rohkesti inimlikku: kes ei ihkaks ujuda pealvee ka siis, kui aeg ümber, ikka edasi lugupeetud olla, äraunustatud sõpradelt ikka sõbratundeid lõigata, naisele edasi armas olla? Ent üks asi on tahtmised, teine — tegelikkus. Otsustavalt pöörab Andresele selja naine. Kas sellepärast, et mehest ei saanud ministrit? Jaa või ei, kuid üks on selge: Andresel ei olnud saamata jäänud ministriportfelli millegagi asendada. Ikka vastikumal kujul hakkas Reedagi ees paljastuma mehe kroonuhing. Kõike kokku võttes kujuneb Lapeteus isikukultuse laadi pankroti kehatuseks. Selles on «Andres Lapeteuse juhtumi» ümberhindamis-tuum.

Teha Lapeteuse-taoline eitav ideaal ühtaegu nii-öelda sissevaate objektiks — seda juhtub võrdlemisi harva (kõigepealt tuleb meelde Heinrich Madaras «Rahvaalgustajast»). Muidugi, inimlik loogika võib hakata tõrkuma: kas Lapeteusest rabeleja, karjerist ning isikukultuse tugipost oleks ise tõepoolest meheks, et kõigest sellest endas mingit probleemi püstitada?! Ent lugemisel küsimus väga segavaks ei kujune. Jah, lugu näib seisvat ilmselt selles, et isikukultuse vormilised «lahendused» pole autorit rahuldanud. Ja Andres Lapeteusega tahetakse küsimuste ring või osagi sellest tuua meie ette nimelt elavas karakteris, et teha need inimlikult arusaadavaks. Ja tulemused? Tulemused peaksid vastama kirjaniku ootustele.

Andres Lapeteus tähendab puhast valu, tervikut täiest sulamist. Tema juurde kuuluvad vead pole valamise vead; need on mõrad, mis ette kavatsetud juba

valumaterjali segamisel. Autor ei õigusta Lapeteust, ta — süüdistab. Ja nii nagu karakter ise osutub tervikuks, nii osutub tervikuks ka süüdistus.

V. Gross näeb inimest kahtlemata hästi, paljudeski kohtades erakordselt huvitavalt. «Pinginaabrites» aga võib ta järeldustega minna tihti meelevaldseks. Ta otseselt ei ehmu, kui satub äkki seisma silma vastu elu- ning kunstiteose dialektilise pallega.

Esimesest pilgust kiindub lugeja Vambo Paltserisse kui teravajooneliselt tunnetatud tüüpi, kui mehesse oma keskkonna värvi ning hõnguga. Tema juures sentimentaaltseda ei maksa, ja keegi seda ei nõuagi. Temaga nii kaua ning toredasti joont peetud, lööb äkki sisse mõra: lõpu eel leiab autor, et ta peab Paltseri rehabiliteerima. Aga taeva pärast, Paltser ju ei vaja seda. Veel enam — Paltser ja temataolised ei luba seda. Mil kombel võime küll unustada, et Paltseri-taolise seavad jalule ta töö ja elu ise. Ilmse võõrastusega heidab Vambo Paltser pilgu tema ette seatud noolele, mis suunab positiivse kangelase aedikusse. Ja kui ka Paltseri enda suu suletakse — tema eest tõstab häält lugeja.

Authori heasüdamlikkus kujuneb ülevoolavaks Eino Urmeti juures, leides siin veelgi tänamatuma vastuvõtu.

Nagu Lapeteuses nii näeme ka Urmetis mõrasid, mis jooksevad ühest servast teise. Kuid pean tunnistama: ei suuda otsustada, kust nad tulevad. On need valamise vead või on need kavatsuslikud? See on — tulevad nad vormist või valu koosseisust? Või on siin tegemist nii ühe kui teiseaga?

Osad, millest Eino Urmet koosneb, tunduvad vahel olevat niivõrd erinevast materjalist, et näivad otseselt naeltega olevat kokku löödud. Ja sellest on kahju. Kui Vambo Paltserist kujuneb kuni lõpu hakatuseni üks meie uuema proosa verekamaid kujusid, siis Urmeti puhul kipuvad segama mõnedki vasturääkivused.

Vundament Eino Urmeti jaoks planeeritakse igatahes asjalikult ning paljutöötavalt. Sellele võiks püstitada teise Lapeteuse. Ning algul näibki asi selles suunas arenevat.

Jah, Urmeti-taolistel pole mingit probleemi, mingit kahtlemist. Urmet ei tunnetata ega tunnista uut. Ta võib rahulikult vihkamisvaimu edasi küpsetada, möödugu sõjast aastaid kuus või kuuskümmend. Võib-olla siit mingil määral alus mõttele, nagu näitaks autor Urmeti taandarengut?

Muidugi, Irene Urmet ütleb mehele: «Ja sina oled ka julmemaks muutunud. See pole sul sõjast.» Ja neid Irene sõnu kipume meiegi tõena võtma. Aga ma ei tea... Rongis istudes juhtub tihti, et ei saa aru, kumb liigub: kas meie koos vaguniga või vagun meie kõrval. Küllap on taolist illusiooni kogenud iga sõitja. Eino Urmet on seisev vagun. Kuid ta «avaneb», järk-järgult, iga akna kaudu, millest meie oma vaguniga mööda nihkume. Tema liikumine ette- või tahapoole pole muud kui illusioon.

Eino Urmeti eluhoone seadmist juhib üks aspekt — poliitika. Temagi osutub ülileidlikuks printsiipaalsusekilbi tagant sõnadega ärplema. Üldiselt on Urmet üks neist, kel pole vaja karta, et ta isiklikku kontosse võiks millegipärast tulla mõni miinus; ei, tema kardab seda, et võiks jääda tulemata mõni pluss. Ja kuni need asjad pole selged, ei liiguta Urmet kaasinimese heaks sõrmegi. Kui see lõpuks sünnib, siis mitte, et Urmet ise muutuks. Ei, see sünnib sellepärast, et olud muutuvad, sellepärast, et «kehtiv» seisukoht muutub, Urmet ise aga jääb endiseks. Et üksi «tervele armeele» ultimaatumit esitada, noh — seda ärgu temasuguselt nõutagu. Ta läheb kaasa «kehtiva» joonega, astudes edasi tüüpilise karjeristi sammuga. Urmet nõuab, et ühe ausa inimese veendumused pidid aastal 1941 olema täpisealt samad, mis need on nüüd, aastal 1951. Kuidas on ta enda veendumustega, seda ei tea. Kuid üks on kindel: teha veendunud nagu on momendil

kasulik. Siin tema loogika ja dialektika. Ning siiani ulatab Urmet käe Lapeteusele.

Siinsamas aga astume valu teise koostisosa juurde.

See sünnib koos küsimusega: aga autori suhtumine Eino Urmetisse?

Väitega, et Eino Urmet osutub paralleeliks Andres Lapeteusele, võib nõustuda ainult nii-öelda kummagi «valu» objektiivse seadeldiseni. Mitte aga enam seal, kus hakkab ilmsiks tulema kujudesse kätketud hinnang: seal laseb Urmet Lapeteuse käe lahti.

Jah, elu teeb teinekord iseäralikke pöördeid, vahel 180 kraadini. Ühel heal päeval seisame sealmaal, kus tuleb vastust anda ei kellelgi muul kui Eino Urmetil. Loomulikult ei sünni see mingi paragrahvi pärast: kõik, mis Urmet omal ajal tegi, oli paragrahviga kooskõlas. Aga vaat, siin tuleb kirjanik, tal on hakanud süda Urmeti pärast valutama ning ta otsustab võtta kätte ning teha kõik, et Urmeti-taolist hakataks — mõistma...

Kuidas küll säärasest asjast edu loota?! Midagi ette võtta «omas liinis» osutub ju üle jõu käivaks: antud joonel ei taha Urmeti inimlik väärikus lasta end mingil viisil jalule seada. Väljapääs leitakse sel kombel, et avatakse teine liin — Eino Urmeti nii-öelda isiklik liin! Poliitilise joone kõrvale astub teine joon — perekonnaelu, ranganõulise ühiskondliku kreedo kõrvale miski, mida juhendab hoopis intiimsem kreedo... Mitte enne ega pärast, vaid mõlemad samal ajal, teineteise kõrval ning käsikäes.

Õige varsti tajume, et eksperiment jookseb liivale. Õieti on see omamoodi iseäralik. Tasub vist mõelda, mispärast näiteks Vadim Taurovis, kohaliku julgeoleku-osakonna ülemas L. Vahtra romaanist «Rindeõde», taolised poolused näivad omavahel sobivat. Kuid mitte siin, Urmeti juures. Ei oska öelda, kas küsimus seisab ehk eksimises dialektika või psühholoogia seaduste vastu. Kuidas elus on, ma ei tea. Aga kunstitõde hakkab nende kahe joone kõrvumahuutamisele vastu vähemasti «Pinginaabrites» näidatud viisil. Igatahes kujuneb midagi võõrastavat: Eino Urmet ja kudrutamine, Eino Urmet ja Irene armastusõrnused, jah — Eino Urmet ja magamistuba, mille uks lugeja ees lahti...

Ei, naise kallistused ega naise kallistamised ei juhi meid «mõistma» mitte midagi, mida me Urmetites enne ei mõistnud.

Aga võib-olla me eksime? Võib-olla oli kirjaniku kavatsus hoopis teistsugune, nimelt: näidata, mis kõik võib ühes ja samas inimeses üksteise kõrvale mahtuda? Võib tõepoolest olla... Aga lugejaid huvitab mitte kavatsus, vaid tegelik tulemus. Ja sellisel kujul, nagu see «Pinginaabrites» sünnib, saame tegeliku tulemusena küll midagi muud.

Ja üldse — autor näib väga soovivat, et Eino Urmet tervikuna mõjuks mitte ainult kui kunstiliselt elav ning mõjuv tegelane. Ei, ta näib soovivat ühtlasi seda, et Urmet mõjuks isegi sümpaatse inimesena!

Tõepoolest, kas siin siiski ehk ülearu palju välja ei pakuta?

Kõike kokku võttes: Eino Urmetit Andres Lapeteusega võrreldes ilmneb, et kummassegi kätketud ideelised eesmärgid kujunevad õieti vastupidiseks. Lapeteus mõistab isikukultuse hukka, Urmet püüab seda õigustada; esimene pärib aru ning süüdistab, teine aga läheb välja peaaegu rehabiliteerimisele.

Kas oli vajadust pajatada Eino Urmetist nii pikalt? Arvan, et jaa. Urmet on kõigest hoolimata tegelane, kes vähemalt ühe jalaga toetub tugevasti maapinnale. Tema kohta öeldut võiksime korrata nii mõnegi teise meie raamatukangelase puhul. Eino Urmeti juhtum peaks innustama viljakamale järelemõtlemisele eluja kunstitõe vahelise dialektika võimaluste ja võimatuste üle.

Ja ikkagi leidub meil tüüp Andres Lapeteuse kõrvale. See on Sven Voore, mees juba tänasest päevast — E. Vetemaa romaani «Monument» «vapper kangelane».

«Kokku! Harki! Kokku! Harki! Üks-kaks-kolm! Kaks-kaks-kolm! Voore, miks te ei kükita? Kolm-kaks-kolm!» Mitte ainsatki hellitavat pilku!»

Nii laagrijuhatajatar-võimlemistreener. See on pärast jaanituld, pärast kella kaht öösel, pärast lahtiriietumist kuuvalgel... Siin episood, mille mõju erakordselt dramaatiline, mille tähendus sügavalt inimlik, kui soovitakse — üliinimlik. See on väärt seda, et taolist asja nagu ei raatsiksi anda koostisosaks Sven Voorele. Sest see poolus, mille ta enesest hiljem peale pöörab, osutub igatahes parasjagu võikaks.

Tuletagem siinkohal vaid meelde lõpp-peatükki (XI), milles too teine, närune poolus saab rõhutatud kokkuvõtte. See on tõeline meistritükk. Umbes niiviisi, et jah, võime kõigi ees sõna võtta ja lausuda: ma algul mõtlesin, et ma tema, Ain Saarma puhul sõna ei võtagi... Siin lööb sven voore end lahti ja laiali: karjerist on sihile jõudnud. Võistlejale on pähe antud, nüüd võib tõmbuda teiste (ja olude!) selja taha; et sealt virutada viimane jalahoop, nimelt suuremeelset andestajat mängides: kuigi ta, Ain, on selle kõik ära teeninud, ärgem siiski suhtugem temasse liiga karmilt! Sest tal, Ainil, on niigi häbi... Ei, kui hästi ikkagi tunnevad sven voored dialektikat! Ning selle printsiipiaalset rakendamist elus koos kõige elementaarsemate pärimis- ja julgeoleku-seadustega.

Siin on Sven Voore ning siingi võib kerkida küsimus: kas ei põhjusta too esimene, seiklus suvelaagris, teise poole suhtes mõra? Kas ei kujune siingi üksust, mis tõrgub sulamast karakteri dialektiliseks koostisosaks ning nõuab kokkuliitmiseks haamrit ja naela? Sest tollal oli Sven ju veel paipoiss ning langes mõnevõrra omavoli ohvriks: talle õuna suhu toppides pruukis Eeva ilmselt vägi-valda.

Ei, autori teadlik kavatsus või ebateadlik kunstivaist ei ole teda petnud: too üksus sulab karakteri koostisse! Veel enam — too või miski tolletaoline osutub koguni tarvilikuks.

Mispärast siinkohal niiviisi? Tunnistan, et ei oska täpselt öelda, mispärast. Võib-olla sellepärast, et kõnesolev tahk ei kuulu teise kõrvale, vaid ette, pealegi üsna tükk maad ette. Võib-olla sellepärast, et tolle juhtumi näol ei mõelda heita Sven Voorele päästerõngast. Võib-olla, jah, sellepärast, et Voorest kujuneb nimelt hoiatav ideaal... Võib-olla kõik need võimalused ühtekokku? Igatahes võime tunnistada, et too stseen laagris mõjub otsekui terve, tugeva südame löök, mis paneb vere liikuma läbi kogu organismi; siitpeale tajume pulsilainet igal järgnevalgi leheküljel, kuni raamat on meie sõrmede vahel. Ja kuidas siis! Meile on vaja ideelist mõju; see aga eeldab kõigepealt skeemi kõrvalepühkimist ning elava inimese esiletõusmist. Ja nii Voorega juhtubki. Kui jaaniöö osutub lõheks, siis niisuguseks, mis kuulub sulamisse ning tervikusse.

Ei, niisugust mitmekülgust koos niisuguse julgusega me karakterite avamisel varem ei kohanud. Nagu Lapeteus minevikus nii Sven Voore, ta verevend tänapäevas, tähendab eitavat hinnangut isikukultusele ning vulgariseerimisele; samal ajal aga tähendab ta uusi võimalusi lähenemisel inimesele, lastes aimata mitmesuguseid huvitavaid elulisi ning psüühilisi seoseid nende keerukuses.

Ja naised — kõnesolevate romaanide lehekülgedel? Reet Lapeteus, Helvi Kaartna, Irene Urmet, Eva Saarma... Meeste kõrval astuvad naisedki vapralt sammu uude aega. Ning kui vaja, maksavad selle eest.

Reet Lapeteus kuulub nende rivisse, kelle kaudu aja keerukus leiab väljütlemist pidurdamatul, vahel koguni karmil kujul. Temas, nagu teisteski nende raamatute naistes, on rohkesti resonanceerivat pinda; selletõttu jääb ta tegude kõrval tublisti tähendust tema sõnadele. Üldiselt on Reet neid, keda ei hellita ei autor ega lugeja. See tuleb talle ainult kasuks.

Mis puutub naistegelaste ühesse küljesse — naiselikkusse, siis veel hiljuti kipus meie romaanides paljudgi meelde tuletama otsekui kuivama löönud puuksa.

On üsna loomulik, et nõukogude naise iseloomustab kõrge ühiskondlik-poliitiline teadlikkus. Selles veendumuses on kujunenud meie kirjasõnagi 1950-ndail aastail. Ent ometi! Naine, kes kehastab ainuüksi poliitilist lööklauset või ainuüksi tööeesrindlast, kipub jääma üheplaaneliseks.

Reet Lapeteus aga, jah, astub meie uuemasse kirjandusse kui üks naiselikumaid naisi. Mitte just nõukogulik, võib ta minna palavaks mõttest jõuda nõukogude ühiskonna latva. Pisut edev ning ehitud, parasjagu võrgutav, täpselt arvet pidav — niiviisi ta elule sünnibki. Tema eelkäijaist mõlgutades kipub mõttesse Anneli L. Vahtra «Emajõe jutustusest». Reeda-taoliste juures pole alati kerge määrata piirjoont, kus lõpeb eht-naiselik elu- ja ilujanu ning algab väikekodanlike kalduvuste tagamaa. Reetki eksib, kuid üldiselt ta ei kaota naise vaiste. Reet esindab neid, kelle näole või teole võib mõõdurihmaga läheneda vaid ettevaatlikul viisil. Mõnigi kord näib, et ta liigub millegi parema poole. Reet, kes haiglas Lapeteuse voodi kõrval istudes pisaraid pühib, pole vist enam see Reet, kes Lapeteusele kunagi nii sihikindlalt lingu seadis. Igal juhul köidab lugejat tõsiasi, et Reet elab oma ajas ja oma tutvuste ning võimaluste ringis.

Vahetevahel tundub, nagu kipuks Reet oma loogikajoonega autori volipiiridest üle nihkuma. Kuid ükskõik — tema enese muutumine pole oluline, tema ümberkasvamine pole eesmärk! Ta pole seatud selleks, et kellelegi heita päästerõngast. Ennem vastupidi — temalgi on Andres Lapeteuselt aru pärida. Reeda tähtsus seisab selles, et ta aitab lugeja silma eest mööda libistada mõnegi akna vagunis, milles istub Andres. Samal ajal, jah, on Reet inimene ka iseenda jaoks, ning ta säilitab lõpuni enese kui elav, huvitav karakter. Juba seegi on midagi, mis mõjub mõneti kui uus: lõng, mis üht otsa pidi seotud Reeda käerandme ümber, teist otsa pidi teose ideelise telje külge, võib vahetevahel lugeja silma eest hoopis ära kaduda.

Helvi Kaartnaga toimub vist midagi vastupidist. Helvi osutub «kontroll»-kujuks. Tema randmeni ulatuv ideepael küütleb täisvärvides, olles kõigile näha ja käega katsuda. Helviski kohtame uut, ümberhindavat. Tema sõnadest jürvenlik-lapeteuslike meetodite kohta õhkub lausa tuleleeki. Helvi Kaartna kogu oma rikkaliku inimliku ning ideelise sisukusega ei tohiks meid jätta ükskõikseks, kuid — ikkagi kipub see sündima. Kunstilise dialektika võidutee ilmselt ei lange ühte lihtsustamise teega. Jälle kord tuletab tõsiasi meile meelde tõesõna: käige minu tegude, mitte sõnade järgi... Helvi Kaartna mõjub rohkem intellekti plaanis. Temagi näolapike pole puhas vistrikkudest, seda küll. Tõsiasi, et film läks Helvi teravdamisega liiale, ei vabanda vist kõike: küllap ehk romaani Helvi ahvatles. Lõpuks seisame mõneti ootamatu asjaolu ees: Helvi Kaartna on oma vaadete nagu keskkonnagi poolest meile hästi lähemal kui Reet Lapeteus; ometi osutub Reeda tunnetuslik tähendus mitmевõrra suuremaks kui Helvi oma. Üks annab hoiatades rohkem kui teine veendes.

Mis puutub V. Grossi «Pinginaabritesse», siis Aita Ploom, õpetajanna, läheneb ühelt poolt üsna tunduvalt Helvi Kaartnale. Kuid samal ajal kutsub ta miskipärast ikka ja jälle mõttesse nimelt Reet Lapeteuse. Oma läbielamiste, karakteri ning koguni välise kujuga tõstab ta hinda kunstilise tõe. Paljude raamatukaunitaride saatuseks osutub peagi kaduda lugeja mälust, teda, Aitat, aga ei kõiguta isegi lõpplehekülgede õlitatud mehaanika: Aita Ploom jääb eesti uuemast proosast hästi meelde

Ja Irene Urmet?

See algul ütle mata plastiliselt elule tõusev karakter äratab häid lootusi. Üsna varsti aga tuleb pööre: paljutootav Irene murdub, ta, nagu öeldud, langeb Eino Urmeti ohvriks. Ta variseb seal, kus talle seatakse ülesanne Urmeti eri tahud kokku naelutada.

Peamiselt saab Irene murdumise põhjuseks isa surm, õigemini mõrvamine. See

on tõsine, draamaatiline sündmus, sel peab olema ning sel ongi paratamatu mõju. Kuid antud kujul seatakse see välja ilmselt nähtava vastukaubana. Sest teisiti me ei tule toime: Irene tõrgub kooldumast Eino liistu peale või — nagu Eino ise ütleks — Irene ei kasva ümber. Ja siitpeale hakkavad olukorrad tahes-tahtmata autoril üle pea kasvama. Irene, seatud Einot õigustama vägivalda teel, «kasvabki ümber», kuid täiesti ootuspäraselt: Irenest kujuneb skeem. Makstes kinni eksperimendi Eino Urmetiga, muutub ta literatuuriks. Reet Lapeteusega võrreldes saab Irene vastupidise osa: mehe õigustamise.

Ka Eva Saarma E. Vetemaa «Monumendis» abistab kedagi, nimelt Sven Vooret, vaprat põhimõtte-rüütli. Kuid hoopiski mitte selles mõttes nagu Irene Urmet Einot. Eva ei anna enda peost kriipsukestki ära, vastupidi: ta võidab kunstiliselt nii nagu Vooregi. Ta aitab lahti lüüa Sven Voore tagurpidi veereva vaguni aknaid (Aini plaanide lihtsameelse avamisega). Ent vähe sellest. Kuigi «Monument» osutub satiiriliseks teoseks, kus esmane sahk pöörab isikukultuse-jäätmaid, jätkub siin ironiakante muugi jaoks. Nii mõnigi koht Eva vadistamistest näiteks löikab vahedasti vaimutsemisi, peenutsemisi ning omamoodi argood, toda *l'esprit'd*, mis meil viimasel ajal on hakanud siin-seal oma läägelõhnalisi õisi edvistavalt lahti lööma.

4

Veel ajast ning inimesest — kõige uuemast, kõige nooremast...

Sven Voore, Eva Saarma ning teiste «Monumendi» inimestega koos aga astume juba kõige otsesemasse tänapäeva ja kõige nooremate noorte ringi.

E. Vetemaa, M. Unt, M. Traat, A. Valton, J. Tuulik... Noorte autorite rida tähendab, nagu öeldud, väljalibisemist mineviku probleemide ning skeemide ringist. Mis puutub aga vaatevälja haaramisse, siis hakkab välist ulatust ikka enam asendama keskendumine kitsamale lõigule.

Ning kuidas see kõik võiks olla teisiti! Siin kohtume ju inimesega, kellesse kätketud tänane päev ta murede, rõõmude, hindamiste ning ümberhindamistega. See on inimene siisamast meie kõrvalt, nagu tajume igal real, igal leheküljel.

Vahetevahel näeme läbi kujutuskanga vilkumas minategelast, keda tohib pidada autoriks (bussis või lennukis, tööd otsimas, töökohale tulemas). Enamasti aga nähakse seda, mis teise silmas või südames, olgu see palk, olgu see pind.

Võtame kas või nood kaks väsinud meest, konstruktori ja elektriiku A. Valtoni novellist. Millise rahustava julgusega toetuvad nad ülesande täitmisel nimelt oma enda tööle ning veendumusele, trotsides ülemuste bürokraatlikkust. Sealjuures pole kumbki ei-tea-milline entusiast... Kus võisime leida midagi taolist varem elus või kirjanduses? Tobeduse ja egoismi rataste vahele jäänud õuekoristaja vallandamine; «lapsiku» mehe mõtlemised pronkskuju juures; kolhoosibrigadir mahajäetud talus; eideke kaupluse kalasabas või «professori» sünnipäeval — kõik see mõjub ühelt poolt kui kunstilise oskusega edasiantud elupildistik. Samal ajal aga osutub paljudel puhkudel võimatuks maha salata kriitilist iva: otsigem süüdlast, kõrvaldagem puudus! Siia mahub hinnang minevikule ja tänapäevale, isiklikule tööle ning heaolule, siia mahuvad vahekorrad tööil, seltsimeeste, sugupõlvete vahel, M. Traadi, A. Valtoni, J. Tuuliku palad pakuvad häid näiteid.

Omast kohast ilmneb siin tähelepandav tõsiasi. Lugejaga jagatakse tihti detaile, õigemini eluolulist nipet-näpet: bussiuks, kepp, vana pang, elektrikork

posti otsas, tükk krakovi vorsti, pool kilo räimi... Ja ometi tõusevad nende argiesemete kõrvalt ajad, saatused, filosoofia.

Iseäranis tähenduslikuna tundub see sektor, kus noored võtavad kätte kõnelda nimelt noortest. Siin hargneb jutt iseendast, kooli- või töökaaslasest, sõbrast, sõbratarist, siin lähevad lahti süda ning sulg.

Kohtame siin auto-, ekskavaatori- ning trammijuhte, rauatreialeid, kolhoosnikuid, kassaneiusid, kalkeerijaid, statistikuid, kooliõpetajaid ja -õpilasi, kunstiinsituudi üliõpilasi ning «päris»-üliõpilasi... Enamasti on neil juba mingil määral üld- või kutseharidust. Need on noored M. Undi, M. Traadi, A. Valtoni ja paljude teiste noorte autorite endi kõrvalt.

Sagedamini kohtame neid ühenduses mingi väikese looga. Tihti ka lihtsalt loo hakatusega, mida võiks soovi korral jätkata ning nii- või teistviisi lõpetada. Igakord ei sünnigi suurt ega kangelaslikku ning seda teavad-tunnevad siinsed inimesed väga hästi isegi. Tavaliselt planeeritakse «lugu» mingi konkreetse juhtumi või ajalõigu ümber: kolhoosibrigadiiri sünnipäev, järjekordne oleng kohvikus või kellegi sõbra pool, õhtu kultuuripargis karusselli ja tantsuga, Artur ja Rita või mistahes muu nimega poiss ja tüdruk pärast lokaali sulgemist, mõni nimeline või nimetu poiss nimelise või nimetu plikaga jalutuskäigul... Vaid üksikuil juhtudel ei tule mängu poisi-tüdruku vahekorda, tüürimist selle poole või sellest eemale. Ja üksikuil juhtudel tuleb ette ka armastust — vanas, kuldses mõttes.

Parematel juhtudel on suudetud siia, ühte ruumi- või ajalõiku, panna üsnagi palju. Muidugi, M. Undi «Võlas» mahuvad paaripäevasesse Pärnu-retkesse ta ise ja teised, olevik ning minevik. Aga A. Valtoni «Naeratuses» sünnivad ühele sõiduotsale Elli, tütarlapsesest trammijuhi kogu senine olemine ja eluargus koost ta elufilosoofiaga. Paar tundi ühest õhtust koos kassaneiu Ritaga avab meile tema, Rita ning Borisside, Vovkade, Marijade, Zojade ja kõigi teiste nendetaoliste maailma, selle, mis seal on, ning selle, mida seal pole, selle, mis kedagi neist ootab, või selle, mis kedagi ei oota («Kassaneiu GUM-ist»). Mõned hetked kellegi Kaljust poisi ning kellegi pruunisäärelise plika jalutuskäigust karjamaal («Jänesed on purjus valge ristikehina lõhnast») võivad süüdata lugejas lõkkele kõige erutavamad mõtte- ning tunde kompleksid. Kuigi autor lõpus satub vastuollu iseenda või oma sõnadega. Hea aga on see, et keegi ei suru end kellelegi peale: lugeja hinnang sellele, mis juhtub või mis ei juhtunud, võib igal ajal olla teistsugune. Jah, mida see tähendab, et «seekord lõppes kõik hästi»? Hästi — kellele? See, mis jäi tulemata täna, tuleb ju homme. See on paratamatus. Kuid rahu ega rahulolu meile ei jäeta: võib-olla oli koguni nii, et see, mis tuli täna, jääb tulemata homme...

Ja niiviisi edasi. Siin-seal noorte töödes noortest kerkib huvitavaid momente: siin avaneb tänapäevane, sõjajärgne noorus. Hinnanguid selgesõnaliselt sildile ei maalita.

Vähe leidub juhtumeid, kus realiteeti ning «väikseid» asju mõtestatakse nii nagu teeb seda Tommi, peategelane A. Valtoni ühes laastus. Tuleb ette, et mõnikord on noori autoreid köitnud lihtsalt süžeejupike ise, niisama mõni kahekõne, mõttekiild, võimalus. Vahel monteeritakse ideevedru sisse ilmselt hiljem, küsimata, kas see siis enam sobib. Kirjanduses ei leidu vähe elupilte, süžeesid, mõtte või tundeäärakuid, mis võluvad meid lihtsalt oma ilu ning huvitavusega. Iga asi ei sünni patta panna: vahel on kunstitöö peamiseks mõtteks elu- ning ilutunnetuse rikastamine. Noorte loomingu küllaltki märgatava osaga oleme jõudnud sinna- maale, et mõnigi kord võime vaid õlgu kehitada tõsta küsimusi, nagu: kelle poolt? kelle vastu? keda mõistame hukka? mida tõestame? mida illustreerime?

Siinkohal tulevad meelde M. Traadi «Kolmas käik», «Roosid kohviga», «Trak-

torivargad». Aga millisest neist tahaksime loobuda? Või A. Valtoni «Eelaimus» ja «Karussell»? Või mitmed järgud M. Undi «Võlast»...

Mõjukamalt kui võib-olla miski muu rajab kaasaegne novell barjääri lihtsus-
tamise vastu! See tõuseb tihti igalt realt. Aga üle kõige sädeleb Reesi, tütar-
laps M. Undi «Võlas», kui ta naerab poiste, Enno ja Lauri üle: üks tahab teha ini-
mest paremaks, teine — targemaks. Kuid tema, Reesi, lausa pilkab, öeldes:

«Noh, mina olengi see inimene ja teie tehke mind siis paremaks ja targemaks!»

5

Aga — ideaalidega ja ideaalideta noored?

Jah, päris-paiפוisse ning -tüdrukuid, nii-öelda positiivseid ideaale, leiame harva. Igatahes noori autoreid ei näi need eriti võluvat, vähemasti mitte otsevaates. Kui neid üldse on, siis rohkem reflektorina. Siingi kipub tõrjuma mõistete «hea» ja «halb» piirid otsustavalt tagasi arvele-võetav kategooria — inimene.

Lauri Mäe («Võlg») tüdrukutest nagu kõigest muustki, mis iseäranis koolmeist-
reid šokeerib, on küllalt kõneldud. Aga Lauri kohta kehtib tarksõna: parem hilja
kui ei kunagi. Niikaua kui ollakse võimeline punastama, pole veel kõik kadunud. Lauri osutub kaasaegses kirjanduses üheks protestijaks ning tõe ja avaruste otsi-
jaks. Muidugi mitte vanas libedaks hõõrutud vormis. Tema žargooni kuulub sar-
kasm, ironia ning, kui tarvis, siis ka rusikas. Ma ei mõista väitmisi, et Lauri ja
ta kaaslaste käitumise mõneski liinis ei olevat näidatud põhjustele. Nii teod kui
sõnad kinnitavad igal hetkel vastupidist. Välja arvatud ehk Sven Voore, ei tea
kaasajateemalises kirjanduses kedagi teist, kes võrsuks niivõrd täieliku elu- ja
kunstitõega kaasaja sotsiaalsest, moraalsest ning psühholoogilisest olustikust kui
Lauri. Ta on noor, jah, aga kas peame arvama, et temasugusel pole õigust olla
noor? Ja üldse — kas ei tuleks meil olla tähelepanelikum ning kaaluvam? Siit-
samast läheb ju üldistamise sild kogu meie kirjanduse elu- ning kunstitõe vahe-
korra juurde.

Neid, kes on valmis sirutama tiibu, kohtame M. Traadi tutvusringis. Nimetu
23-aastane noormees teeks sealsamas külavaheteel noorest naisõpetajast filmitähe,
kui järgmisel hommikul ei tuleks haarata sõnnikuhang ning sõita lauta («Küla
režissöör»). Seal on autojuht Sulo, metsapunkti tööline, kel mõnigi tumedavõitu
lugu seljataga, aga ennäe — sinised kaugused kutsuvad («Hädavares ristteel»).
Ja leidub M. Traadil teisigi, kellele ei ole küllalt argipäevast, kes igatsevad mil-
legi enama järele; realiteedi ning fantaasia vahelised piirjooned kaotavad oma
absoluutsuse. A. Valtoni Rita GUM-ist juurdleb selle üle, kas ta tööst ikka tuleb
mingit kasu teistele; Rita kunstiinstituudist aga otsib maksu mis maksab inspi-
ratsiooni: head tahet ning moraali jätkub küllap rohkem kui võimeid.

Muidugi kohtame ka noorte elu-lehekülgi, mida täidavad argielu-nokitsemised,
pisiseigakesed, lontis tiibadega mõtteväljatused. Vahel see kõik siiasamasse kus-
tubki. Vahel aga tõuseb autor ülespoole, kätkeb pisiasjasse mõtte; ta ideeks saab
võib-olla näidata ideetust. Ei ole midagi parata, kui vahel erutab meid paberossi
süütamine või varnast kaabu haaramine. Siis võib juhtuda, et ärkavad ellu
lootusetult mahamaetudki, need, kelle kohta tavatseme öelda: jah, leidub kahjuks
meie noorte hulgas veel ka niisuguseid.

Tänapäeva noort iseloomustavad lihtsus ning loomulikkus, mingi omamoodi
asjalikkus. Ei, tõepoolest, nooredki saavad osa tehnikaajastust, olgu otseses
mõttes, olgu hanejalgades. Keskkondki on tehniline: elektroniline, stereofoniline,
magnetofoniline, küberneetiline, siiras-eetiline... Inimene, kellele aru anda või

kelle ees häbeneda? Need taanduvad masinate taha. Aga isa, ema? Noh, kuulge... Kool? Vastus — missugune kool, kas elukool? Kui meie jaoks on tänav, kino, lokaalid, kohvikud, festivalid, nurgake raadios ja televisioonis... Kui meie päralt on sõrg-king ja kikk-lips, moeplaan ning -tootmine... Meie, kes me teeme «nalja» traktoritega, kõnnime karusselliaias, vedeleme diivanil või peame igaõhtust pidu lokaalis... Aga me pole veel kellelegi nuga selga löönud. Mis sellest, et mõni ütleb: teie silmad on hirmuäratavalt tühjad.

Aga elamise «tehnika» omandatakse tehnikaaajastul kiiresti. Küllap see jääbki paljudele ainsaks mõtteks — tehnika. Ilma et sinna kõrvale astuks tunnet. Kust muidu see kohutav ükskõiksus! Tunnet aga häbenetakse — nii on nüüd moes.

Grossi «Pinginaabrites» paiskab klanitud tudeng kino trepil suust (koos viinapahvakuga) sõnad: «Loobuge oma pääsmetest. Näete, seal üle tänava seisab lepatriinu. Mu tutvus temaga on täpselt tund aega vana. Edu arendamiseks vajan vahepeal just seda seanssi.»

Too ennat-täis kolge kino uksele vist ei aimagi, et ta osutub naeruväärseks: moodne tehnika juba muigab taoliste ajast-arust «seansside» üle. E. Vetemaa, M. Undi, M. Traadi, A. Valtoni ja paljude teiste tähelepanekute järgi käib poisteplikade vahel lugu märksa lihtsamalt.

Seal on tüdruk, ajaloolane neljandalt kursuselt; seal poisinolk remonditehasest, kes õhtul internaati trügib («Kuu nagu kustuv päike»). Juhtub, et poiss kutsub tüdruku jalutama, juhtub, et tüdruk nõustub. Vaevalt et toogi tudeng kino trepil teadis oma lepatriinu nime. Aga Eeval tuleb pähe küsida poisi nime alles siis, kui on läbi kõik, mis jõeäärses kabiinis juhtus või juhtumata jäi. Eks kuulgem siis: Volli... No vaata! Aga üks pole parem kui teine: nimel pole tähtsust ei kummallegi.

Eeva ei usu nimesse, ent ta usub veel ajaloosse ja tudengiteklisse. Aga siinsamas on Mall, kes ei usu enam millessegi («Võlg»). Temalgi tärkab mõttesse pärida alles siis, kui esimest korda «kõik» seljataga: kes ta, Lauri, õieti on? Jaa, ning samasse kampa kuulub ka too vahutava fantaasiaga kolhoosinoor, kes pärast kuramaaži uue õpetajannaga enesele pahaselt ette heidab: «Isegi nime ei küsinud...» («Küla režissöör»).

Ja muidugi, nimi — milleks selline ülearune butafooria? Nimi pole muud kui tühine hääliitus. Nii leiab Lauri Mägi («Võlg»). Ja näib, et paljudel puhkudel on tal õigus. Vovka või Borka, Zoja või Marina, Rita või Mall — erineb ainult nimi; mitte aga nime kandja. Nime tagant vaatab vastu üks ja sama stamp. Kõik on üks ja sama: püksi- või seelikulõige, soeng ja kulmujoon; see, mis suhu läheb, see, mis suust tuleb; standard sisult, standard vormilt: sisu reedab vormi, vorm — sisu. Ei, siit ei jää nimetamisväärt maad selleni, et nimi nihkub häbiväärsete asjade lahtrisse; nime asemel aga läheb käiku lihtsalt number: plika nr. 1, plika nr. 2, plika nr. 3... või algebrasümbol — poiss a, poiss b, poiss c... Või kummagi kombinatsioon — 1a, 2b, 3x...

Muide, ei tule üllatuda, kui siin-seal välgatab ka mõni «teooriale» vihjav mõttekild. Seal on keegi Viktor rahvapargis («Karussell»), nooruk, kes oli juba patu-selt järgnenud mõnele kutsele, ei... koguni paljudele. Ja ta teab, et toredaid tüdrukuid on maailmas ülearu palju: kui paljusid neist ei võtakski, ikkagi jääb palju võtmata. See on omamoodi nautlemis-«filosoofia», tõsi küll, suunaga nukra poole — võimete piirid on ju ahtad. Siit jääb vaevalt veerand sammukest tõeni, mida näivad mingil moel tunnetavat Laurid ja Ennod, Arturid ja Ritad, Einarid ja Eled, Sulod ja Heljed ja teised nimelised või nimeta mehe- ja naisehakatised, nimelt: elus valitseb ka juhus. A. Valtoni Viktor räägib kõigi eest: «Saavad kokku kaks juhuslikku inimest, elavad elu juhuslikult ära ja saavad juhuslikult järeletulijaid.»

Siin on välja öeldud sügav, kuigi jälle nukravõitu tõde, ning küllap ootavad

niisugused mõtted meilgi läbimõtlemise järke. Kuid loomulikult pole see tööde noorte jaoks! Hoopiski mitte selleks, et noori tagant õhutada seiklustele, juhuste otsimisele ning kasutamisele. Autorile etteheidet teha ehk pole alust: tema püüab leida teed oma tegelase mõistmiseks. Vaatenurga ning inimesse kätketud hinnanguga näib nagu olevat korras. Sedasama võime öelda ka Kuno kohta («Päikesepoiss»); siingi kohtame tegelikult sama tüüpi selli. Ainult et Kuno pole teoreetik, ei, Kuno on eeskätt praktik.

Aga ikkagi ei oleks õige pühkida maha vahejoon nende vahel, kes midagi teevad, ja nende vahel, kes käivad lokaalis välja puhkamas isade-emade tööväsimust. Et noored autorid valutavad südant eeskätt esimeste pärast, on inimlikult mõistetav.

Kas ehk käesolevates ridades ei ole libisetud koolipoisilikku refereerimisse? Kui jaa, siis — olgu vahel seegi lubatud! Tegelikult ma tahtsin kõnelda esteetilistest kategooriatest ja hindamistest. Leian end aga moraali juurest. Küllap on juhtunud teerajaga mõni eksitus? Või seisame siingi jälle igivana töö juures, et kõik teed viivad sinna, kuhu vaja? Nõustuksin emma-kummaga, kui vaid siinsamas ei avaks end üks dialektika palgepooli, nimelt: esteetilised ja eetilised kategooriad asuvad üllähestikku, nad kattuvad, nad on omavahel läbi põimitud.

Jah, mulle näib, et koos noortega me jõuame eemale skeemidest.

Näidaku meile end ideaalidega või ideaalideta noored — raske oleks määratleda tahkusi, mis ei saa dialektiliseks karakteri üksuseks muidu kui haamri ning naela abil. Ülikooli lävi ei takista kedagi haaramast auto- või kombainirooli, ning «inspiratsioonist» ei ütle ära tudeng, kolhoosinoor ega rauatreial...

Töö dialektilisest haaramisest suuremates kompositsioonides oleme mõnigi kord ikka veel kaugel. Kuid paljud inimesed, keda noored autorid on näinud enda kõrvalt, kutsuvad esile hea tunde. Võime küllap olla veendunud: tuleb meilgi Solohhov.

6

Ja veel sõnake — sellest, mis piirijoonel...

Oleks tore, kui siin öeldu olekski kõik, mis öelda. See oleks siis, kui tehtud hea juures võiksid endid osaliseks lugeda teisedki noored autorid.

Kahjuks pole see nii. Väljaspool elu- ja inimesekujutamisi, millega katsusime kaasa minna, kerkib veel omamoodi, võrdlemisi lai kunstitandrefe püüdlev rinne. Siia kuulub õieti ka see osa noorte proosaloomingust, mida oleme hakanud juba kiitma, kuid vist ülearu varakult. Ei, see pole autorite süü: tuleb ette, et kriitik võtab pikema sammu kui kirjanik. Üldiselt võime ju taolist asja lugeda inimlikuks seal, kus ei läbета ära oodata küpsemaid vilju, vaid lastakse end ahvatleda ülistamisele alles heade eelduste ilmnemisel.

Algajate kirjameeste ja katsetajate nimekiri saaks vist üsna pikk, veelgi pikemaks kujuneks tööde loetelu. Autorite hulgas kohtame nii mõndki tuntud nime. Nende palasid on loetud «Edasi», «Nooruse» või isegi juba «Loomingu» veergudelt, aga mõni autor on küündinud osutama novelli- või jutustusevõistluse laureaadiks, vahel koguni mitmel korral. Kriitikatagemise tusahetkil oleme valmis üles lugema ka nimed nagu T. Lehtmets, V. Lattik, T. Kallas... Veel paari aasta eest tundis end siin koduselt M. Unt, vestes oma lugu kollasest kassist.

Tahan meeeldi tunnistada, et siin võime sattuda silm silma vastu mõne päris sümpaatse ning paljulubava joonega. Ei ole mõtet minna välja lootusetu asja peale ning hakata vastu vaidlema: nii mitmedki noorte palad meeldivad kindlasti algusest kuni lõpuni paljudele noortele lugejatele. Ja mispärast ka mitte? Tegemist

on ju noorte eneste mõtetega noortest. Ja ikkagi seisame küsimuse ees: mispärast jääb seal suuremas osas süttimata tõeline kunstivalgus?

Real puhkudel on põhjuseks distantsi puudumine. Niihästi ajas kui ka ruumis.

Kes on kes? Kes parasjagu tegutseb, kes räägib? Kes hindab, kes vastutab? Kas autor või tegelane? Ikka ning jälle tõusevad need küsimused — lehekülje lehekülje järel. Aga vastused?

Jah, kogu aeg tunneme, et autor ise on siinsamas, ning siinsamas on ta sõber või sõbratar; ja et nemand, kirjanik ning tegelane, on üks ihu ja üks hing, ning et kõik, mis tuleb heaks sõbrale või sõbratarile, peab hea olema ka temale, tegelasele, kes on kirjanikuga üks ihu ning hing. Aga niikaua kui see kõik on niiviisi, niikaua erutab ning ärritab see mingil omamoodi kombel lugejat. Loomulikult kõneleme siin mitte lüürilisest proosalaastust, vaid süzeelisest, novellilaadilisest palast.

Ülikool või instituut, auditoorium, lektoorium, kabinet, kuluaarid, kohvik, kõrts (s. o. lokaal), ühiselamu, park, kolhoos... Siin nende lugude paik, siit nende elamused. Aga loo kangelaseks on muidugi haritlane, enamasti üliõpilane, kõige sagedamini algkursuselt. Tema «lahendab» ka vajaliku probleemi, muidugi siis, kui see ei jää pooleli. Probleem, kuigi enamasti tuntud, võtab siin esmasünni või enneolematu ilme ning serveeritakse vajaliku paatosega. Enesest mõista kuulub siia juurde poisi ja tüdruku vahekorid. Aga mõnigi kord kipuvad kõige naelaks jääma seiklused oma «ainulaadsusega», kus harva on läinud korda õhutada lõkkele mingit laiemalt mõtestavat sädet. Ülesehituse-sõrestik isegi paistab silma teatava šabloonilisusega.

Võtame näiteks ühe skeemi — komandering kolhoosi. Ei, siin pole midagi ette heita, siin läheb kõik nii, nagu peab. Päeval töötab meie noormees või neiu põllul, heinamaal, viljapeksumasina juures, muidugi usinasti ning teadlikult. Õhtul aga on ta usin õlleankru juures, simmanil, tantsupõrandal, usin ning vaimukas. Päeval sihtide seadmine ja hoovõtmine, õhtul — teineteise leidmine või eemalepõrkumine. Pole imestada, kui päeval väaratame mõne eluolulise pisitõega, näiteks peame koormat kuhjaks või kuhja koormaks: tegemist on ju linnamehega. Selle-eest oleme õhtul hoopis asjatundlikumad. Aga tütarlaps, kes mängu tuleb, on loomulikult kena tütarlaps, kena näolapilt ja kena kehalt, ja muidugi on ta kenas maitsekas kleidis. Sest, taevake, see on ju kirjaniku enda tütarlaps! Parajal silmapilgul laseme tõusta parajal tuulehool ning kergitada parasjagu kleidiservert, et võiksime veenduda: jalad on sihvakad ülalpool põlvigi... Tõepoolest, tuul võib tõusta igal hetkel, seda ei saa kriitik ära keelata. Aga kõrvaltvaataja kipub juba kord olema niisugune imelik inimesetükk: ta võtab endale mitmesuguseid vabadusi, nii ka voli kõnelda sellest, et näete, siin puudub kirjaniku ja aine vahel vahemaa, või et siin pruugitakse lornjetti, mille läbi tavatseti õrnamat sugu silmitseda möödunud sajandil.

Või usuvad meie noored prosaistid uskumist, et naise väline ilu teeb ilusaks ka naise hinge? Ja et — vastupidi — näotuse kibestumisest võrsuvad näotused ka naise mõtte- ja tundeäikudes? Loogiliselt võttes võib-olla peakski see kõik tõepoolest niiviisi olema. Kuid elu käib paraku tihti omaenda loogikaradasid. Nood asjad hindas meil ümber küllap juba A. H. Tammsaare, kui ta kõneles Kõrboja Annast ja Katku Villust või sakslannast, keda armastas keegi Oskari-nimeline eestlasest tudeng. Muidugi, möönan, oli seal lugu pisut teisiti: seal oli armastus. Kuid neidsamu asju kinnitavad sümpaatsel kombel ka mitmed naised viimaste aastate eesti nõukogude kirjandusest, näiteks Aita V. Grossi «Pinginaabritest», aga — tänapäevasel kombel — ka Rita A. Valtoni «Inspiratsioonist». Ikka ja jälle tuleb ilmsiks, et jah, ilus näokene ning köitvad vormijooned all- või ülalpool põlvi otsustavad noorte elus tihti paljugi. Aga et kunstilises mõttes ei määra nad midagi. Kunstilises mõttes on nad tühipaljas õhk, mis lehvimas tühjuse kohal.

Kunstilise mõju määravad hoopis muud tegurid, igatahes koguni teistsugune vaatenurk.

Noorte voorused ja puudused peaksid olema inimlikult mõistetavad. Kõnelen veendumuses, et mitmed noored leiavad õige varsti tee piirijoonelt tõelise kunsti-elamuse aladele. Jah, mõnedki neist, kes nimetatud või nimetamata jäänud, ütlevad kindlasti peagi lõplikult hüvasti kollasele kassile ning lasevad endale usaldada juba hoopis tõsisemaid võlaarveid.

Ütlesin hakatuseks, et viimaste aastate proosa tähendab hindamise ning uue arvelevõtmise proosat. Pöörates pilku sinna, alguse juurde tagasi — kas on vajadust öelda, et huviobjektiks pole siinkohal olnud mitte kogu proosarinne, vaid üks lõik, see, mis kõige silmapaistvamalt võtab suuna uuele ning ajakohasele? On tore, et see lõik oma väliselt ulatuselt polegi nii tagasihoidlik, veel toredam aga on, et ta pole tagasihoidlik oma sisimasse peituva tuumalaengu poolest.

Aga kindlasti olgu veel kord alla kriipsutatud, et antud juhul pole taga aetud ühe või teise raamatukangelase sõna, vaid ta nägu ja tegu. Mind on huvitanud kunstiline kuju ja lugeja elamus. Jah, eeskätt on kõitnud see uus ning ümberhindav, mis on kätketud töö eesmärgisse, inimesse endasse ning tema ja ta nähtavastegemise vahelisse dialektikasse.

Ning järeldused sellest, mis viimastest aastatest silma hakanud, meie proosa homse päeva kohta?

Arvan, et needki oleme ära öelnud... Põhjusi nukrutsemiseks ei peaks olema. Proosa ees on avanemas uued, tõepoolest erutavad perspektiivid. Olen veendunud, et iga päevaga hakkame neid selgemal kujul märkama ning paremini mõistma. Oleme astumas aega, kus võime proosameistrite teoseid kätte võtta samasuguse erutusega nagu praegu nii mitmegi poeedi poolt ulatatud luuleraamatuid. Tagatiseks tohiks olla juba senine töö ja selle tegijad.

Sii ja Prohveti romaan

Henrik Visnapuu senitundmatuid luuletusi

u ees on kimp armastuskirju ja -luuletusi. Kõnekad tunnistajad viiekümnendates aastates luuletaja ja kahekümnendates neu romaanist. Juba esimesel kohtumisel sai noorukene näitlejanna luuletajalt Sii hellitusnime siniste silmade ja riietuse meelivärvi järgi. Sii omakorda nimetas poeedi Prohvetiks, ja see nimi esinebki mitme aasta kestel lauliku paljude saadetiste all.

Kas on vaja lehekülgi sellest romaanist tuua avalikkuse ette? On see sünnis?

Meie kirjanduse minevikku puudutavad käsitlused ilmutavad uurijate vähest huvi intiimsete tegurite vastu ühe või teise kirjandusteose sünniloos. Oskame vaadata Koidula ja Kreutzwaldi, viimasel ajal mõnevõrra ka C. R. Jakobsoni varjatud sündamesoppi, ja paljugi nende elukäigus, mõndagi nende loomingus saab korruga uue sära. Hilisemad autorid on meie kujutluses enamasti otsekui kehitud, üksnes irreaalsele muusale või siis ühiskondlikele tõukejõududele aldis olnud. Neid kui lihast ja verest inimesi ei tunta, või ollakse loomingut intensiivselt mõjutanud intiimelusfääri puhul kidakeelsed.

Mõneti on see mõistetav, eriti kui on tegemist teise sugupoolega suhtlemise delikaatse valdkonnaga. Selle kõige taktitundelisemgi käsitlus võib hõlpsasti saada ebaterveks klatšiks kvalifitseerimise osaliseks. Mõningaid inimesi šokeerib autorite enestegi avameelsus, nagu kuuldsu näiteks Aino Kalda päeviku köidete ilmumise järel Soomes.

Henrik Visnapuu (siinses vaatluses: Prohveti) luules on naine isamaa kõrval kesksel kohal; mõnikord voolavad need kaks inspiratsioonilähet koguni ühte. Õnneks ei teinud ta oma kiindumustest mingit saladust, sest muidu oleksime ilma paljudest kaunitest armastuslauludest. Luuletuses «Poet ja naine» («Käoorvik», 1920) ütleb ta ise eneseirooniavarjundiga:

Täitmatum veel naisest on tõesti poeet.
Ääretuseni laiub selle potents ja hinge sensibilitteet.
Ei ole vist suuremat hoora all jumala tähti ja kuu,
kui see, kelle igast rasedaks jäämisest kuulutab ta oma suu.

Nagu Prohvet Siile on pihtinud, tekkisid Visnapuu noorpõlve frivoolsete värssidega naisemõnituse-luuletused poisikeselikust bravuuritsemislustist ilma iga-suguste otsete erootiliste kogemusteta. Kõpses eas autor häbenenud ja kahetse-nud neid luuletusi. Ent harraste armastuslaulude Maria, Ene, Hõde, teadagi Ing on enamikus küll väljamõeldud hellitusnimed, kuid sugugi mitte ainult nimed. Nende — ja ehk mõnede teistegi nimede ja nimetute — taga on isiksused, kellel oli suurem või väiksem osa luuletaja elu- ja loominguloos.

Henrik Visnapuule emigratsiooniaastail lähedal olnud kunstnik Endel Kõks kirjutab luuletajast: «Üldse oli tol ajal — peale Hõde [= H. Visnapuu kiindumus ning muusa Saksamaa põgenikelaagris — P. R.] lahkumist — kolm daami tema

sfääris, kuid kellestki ei saanud talle uut muusat ega suutnud ta ka kirjutada uut «Rohtaeda» [Hõdele pühendatud poem, avaldatakse ka «Väikeses luuleraamatus» — P. R.] («Tulimuld» 1957, nr. 6.)

Eltoodu ehk annaks asja moraaliapostellikuks haugutuseks luuletaja donžuanlike allüüride aadressil. «Armas eesti rahvas hindab meeleldi oma kirjanike ja vaimutegelaste elukombeid number neljaga, s. o. natuke kõrgemalt kui sunnitööliste omi,» muheleb Visnapuu oma poolelijäänud mälestusteraamatus «Päike ja jõgi» (Lund, 1951). Hurjutajatel tuleks Visnapuu loomingust maha kriipsutada suur ning kaunim osa. Pealegi polnud kõik kiindumused vastastikused. Nii jutustab näiteks «Väike Mari», kes Visnapuule juba külakoolist peale südamesse jäi ja kellele on pühendatud üle kahekümne luuletuse («Maria», «Ühele tütarlapsele, keda nii väga armastin», «13. I 1917», «Nukker peni», «Loobumus» jpt.), et poet öelnud talle veel vanaduse lävelgi, enne kodumaalt lahkumist: «Ega ma muud tahtnudki, kui et sa kord minu pea oma põlvedele oleks võtnud ja mu juukseid silitanud. Seda ei saanud, ja noh siis...» (Teade okt. 1966.)

Ja nüüd Sii-romaan, mis andis rea senitundmatuid luuletusi. Kas öeldu on piisav selle avalikkuse ette toomiseks?

Võib tuua lisaargumentegi:

Sii ise usaldas Prohveti kirjad koos omapoolsete rikkalike kommentaaridega mu pilgu alla ja nõustus neid avaldama. Ta arvab õigusega, et luuletaja kirjandusliku vormi võtnud lembelugu ei või lõpmatuseni ainult enda teada pidada.

Autor ise on trükkis avaldanud kolm Siile pühendatud luuletust (sellele nimele küll viitamata) — ühe kodumaal, kaks võõrsil.

Ja lõpuks: 1942. aasta suvel koos Prohvetiga poeedi noorusmail, Vana-Kuuste Vooremäel jalutades jutustas Sii, et ta on viimseini säilitanud kõik seitse aastat kestnud intiimse sõpruse tühiseimadki tunnistused — kuni ühiste teatriõhtute pääsmeteni. Visnapuu naeris säärase pihtimuse peale ja lisis siis tõsiselt: «Iseasi on mu kirjad. Nende vastu tuntakse pärast mind ehk huvi.» (Sii teade käesoleva ülevaate kirjutajale augustist 1966; ilma sellele enam eraldi viitamata on allpool kasutatud paljusid Sii suulisi ja kirjalikke kommentaare, mida temalt palusin Prohveti kirju lugedes.)

Kuhu jäid Sii kirjad Prohvetile, pole teada. Sõjajärgseid saadetisi tabas arvatavasti seesama tulesurm, millest Visnapuu oma mälestusteraamatu 299. leheküljel kirjutab: «Minu märkmed ja kirjavahetuse hävitasid saksa sõdurid Tallinna vallutamise järel, lootes vist väiksest kohvrast leida kulda ja hõbedat. Pettumusest põletasid nad kõik. Sääl läksid kaduma ka kaunid Underi kirjad värssides, millest mul on tuline kahju.» Sellele lisab luuletaja emigrantliku käibefraasi: «Lõpu tegid nüüd vene sõdurid. Pole enam kirjutatud minevikku...» Võõrsil neid ridu kirjutades Visnapuu ei teadnud, et temast 1944. aastal koju mahajäänud kirjavara on Tartus Kirjandusmuuseumi asjatundliku hoole all ja et see aeg-ajalt täieneb tema kodumaiste korrespondentide deposiitide arvel.

*

1934. aasta lõpul tahtis Henrik Visnapuu, kes hiljuti oli Tallinna elama asunud, pisut «niisutada» ilmumisel olevat valikkogu «Üle kodumäe». Ta ütles kirjandustegelasele V. V-le, et see kutsuks kaasa paar kunstihuvilist tütarlast ja tuleks tema ajutisse poissmehekorterisse. Üks kutsutud sõbrataridepaarist jäi viimasel hetkel tulemata, ja luuletaja improviseeritud piduõhtule ilmus V. V. koos üheksateistkümnendaastase teatrikunstiõpilasega. Meil on võimalik siin seda tütarlast vaadelda Henrik Visnapuu silmade kaudu, laenates kirjeldavaid lauseid tema postuumselt ilmunud novellist «Ülestõusmine», mille juurde allpool pikemalt pöördume.

«Silmade joone kõrguselt paistis nagu nagu kaheks murtuna, kuid ometi liitus otsaesine näo alaosaga ühiseks tervikuks. Üle kogu näo levis mingisugune eluline valedus, mis tundus kiirgavat nahast enesest. Silmi ja juukseid tuli eriti vaadelda, et öelda, millist värvi nad on. Juuste tumedam toon tõstis vaid näo valendust ja sinihallid silmad sulasid sisse nagu värelevad tähed... Ta pehme helehall villane kleit kahvatusinise kaeluse ja taskurätiga kuuletus paindlikult ta kehavorme, milles polnud ühtki murtud joont. Ta keskmisest kõrgem kasv osutas peent luustikku, hästi modelleeritud kehaga, moodustades väärika postamendi ta pääle. Ta keha ei olnud raske, kuid siiski stabiilne ja maine. Ja nüüd nägi Ürt, et naise otsaesise valendus nagu kumanuks ka ta kätest ja riietest.» («Tulimuld» 1952, nr. 3.)

Luuletaja jäi selle kuma lummusesse. Juba selsamal õhtul. Aastate pikaks reaks. Ja kesteab ehk — lõpuni.

1935. aasta 9. jaanuari postitempliga sai tutvumisõhtul Siiski (esialgu ühe i-ga kirjutatuna) nimetatud neiu ruudulise kvartiehekese rutakas tindikirjas sõnumikuga:

Si!

Teie raamat [«Üle kodumäe» autorieksemplar] ootab Teid täna kell 7 Corso [kohviku] ukse ees.

Kas Teie ei saanud enne pühi tulla või ei näinud mina Teid.

Õnnitelu [sünnipäevaks] sain. Täna

Visna

Vastus palun saata Draamastuudio büroo Rataskaevu 9.

Kohtumine järgnes kohtumisele, sedavõrd kui aeg ja «keelatud armastuse» olud võimaldasid. Esimestest kuudest on ka mitu napolisõnalist kirja, milles refräänina kordub: «Ootan Teid kell 4 päeval.» «Mul pole ühtki vaba õhtut olnud. Ja kui juhuslikult on vabaks jäänud, siis ei saa Si'd kätte. Oleks hää meel, kui Si tuleks pääle k. 4. Ootan kodus. Visna.» Viimane dateerimata sõnum näib pärinevat sõpruse algusaegadest, kus enam ei sobi teietada, kuid sinatada ka veel ei sõandata.

1935. aasta suvi toob armastajatele esimese ühise matka loodusesse. Sõidetakse Aegviidu lähistele, õngitsetakse, nopitakse maasikaid, ööbitakse heinarõugus. Sellel matkal eostus ka esimene Siile pühendatud luuletus:

Siile - silmaterale

Sinilinnukene, Siiken,
kullerkupune kabeken,
sinisilmine sõsara,
lähme laulden laane poole,
hullaten hulgumaa poole,
jõe veere, vete pääle,
maasikmaale, marja poole.

Meil on laulud leivalauaks,
huikamised õhtuoteks,
humalateks hullamiseks,
peod peekriks, suu sõõmuks,
majaks maa ja sängiks sammal,
taevas valla vastseks vaibaks.

Päike veeres vete varju,
võttis kaasa päeva võtmed.
Takka metsa tõuseb kuuke,
vette viskab kuldse kanga.

Kala kadus kalda alla,
serva alla särjekene,
unelema oimukene.

Siiken, sõsar sillerdaja,
huikaja humalahuuli,
vallatu vilevalaja,
pane käed käte pääle,
suu seadi suu pääle —
muru meil on muljumiseks,
kasteheinad kõndimiseks,
majaks maa ja sängiks sammal,
uhutajad uinutajaks,
riutajaks rukkiräägud.

8. VIII 35

Visna

Järgmisest aastast on ainult paar põgusat sedelikest. See pole vahekorra külmenemise tunnuseks, vaid otse vastupidi: Sii mäletamist mööda olid kohtumised nii sagedased, et kirjadeks polnud tarvidust. Üks arvatavasti 1936. aastast pärinev pliiaatsiga kritseldatud sedel kõneleb:

Tervitan Siid s... [itaratast] armsalt, armsal... Ära esmaspäeval otsi, sest poiss jäi palavikku reedel. Praegu päeval, laup. on 38,5 ja tõuseb jälle õhtuks. Ei arva, et selleks ajaks jalule saan. Visna.

1937. aasta kirjalikud pöördumised annavad kaks luuletust — harda pihtimuse ja humoristliku värss-sõnumi:

Sille

21. II 37.

Mu südames on sinu jaoks paik
maailma vaenulikkuse eest varjus.
Su poole palvetan kui väga karjus,
kel kätel tuua püha seedrivaik.

Mu jalge all kui põleks kõrveliiv,
ja jõuetu on tõusma käsiranne.
Me südamete löök on verevanne,
see meie mõtte tulevikku viib.

Su silmad — igatsuste kauge kiir
maailma pimedusse, kus ma kõnnin.
Su armuhoidluses ma olen õnnis,
niikaua kuni saabub elupiir.

H. V.

Tallinnas, 14. VI 37.

Sinilillekene Siike!
Kun sa ollit, kui ma otse,
kun sa ollit, kui ma kutse?
Kas sa's tunne, et ma ootse,
südämega sinno lootse?

Neljapäeval, õhtupoolel
 ohkasi ma sino poole,
 seda sa küll pidiid tundma.
 Tule nüüd ja tunne venda,
 annan sinu hoolde enda,
 et võid tutista ja . . .
 Tahas näta, mis om tennu
 pävlik sinust, sinu nahast.
 Kas om käinu ümber pahast,
 kui sa tegid päikselennu.

Teisipäeval kell 8 õhtul Niguliste kiriku juures ootab sind üks sinu tuttav. Tema telefon 476-37

sinu Prohvet H.

Kuu aja pärast saab Sii Prohveti kirja Tartust. Kui värsskirjad avaldatakse siin täielikul kujul, siis teistest sõnumikest — edaspidi tihti väga pikkadest — toogem ruumi säästmiseks iseloomulikumaid tsitaate, jättes kõrvale tagantjärele vähem olulistena tunduvad seigid. Väljajäetud osad on märgitud nelja punktiga. Kuna Sii kavatseb kirjad lähemal ajal loovutada TA Kreutzwaldi-nim. Kirjandusmuuseumile, siis on materjal autentisel kujul seal peatselt uurijaile kättesaadav. — Nii-siis 1937. a. 19. juuli kirjast loeme:

Siiken-sinilinnuken-s-rattaken! Püüan silmapilgu, et sulle kinnitada, kuidas mina igal hetkel mõtetega sinu juures viibin, sind ikka rohkem ja rohkem hindan ja sinu järele igatsen. On Tallinna pool olnud rohkem päikest [?]. Siin on lausa märg. Oli ka külm. Kalad on suvitama läinud, jõgi tühi. Aga uue paadi sain ja remontisin seda nädal päevi. Vihm põrguline ei lasknud värvida. Nüüd on paat korras. Täna hommikul sain esimese havi. Muud kala olin siiski varem saanud . . . Täna vean maja vooderdamislaudu, naelu, värnitsat ja värvi jne. Ja mõtlen sind: oled pruuniks põlenud? Oled nüüd nagu valmiv nisu? Kas tuleb meele ka luunjalane Emajõe kaldalt? Või mõtled jälle, et milleks jne. . . ? Kui tahad enesest anda elumärki, kirjuta Tartu, nõudmiseni. Suudlen su peopesa. Prohvet.

Visnapuul oli talund Luunjas — Emajõe kaldal Tartu lähedal. Seal oli ta koos abikaasaga rajanud suure viljapuuaia. Sellest paigast pärinevad paljud ta keskea luuletused, kogu «Päike ja jõgi» peaaegu tervenisti. Siile polnud esialgu sinna veel teed, ka kirja kaudu mitte.

Kõrvuni armunud — kes seda ei teaks! — on teinekord nagu väikesed jonnakad lapsed. Kestev magus harmoonia tekitab paljudel alateadvusliku vaheldustarbe kas või karvupidi-kistud konflikti näol — nii umbes titehilpude tagasinõudmise laadis. Kõrvalseisjate jaoks on see ikka koomiline, ja asjaosalistel on pärast leppimist võimalus tuhka pähe raputavaks enesekriitikaks.

1938. aasta teisel kuul sai Sii äsja «Varamut» toimetama asunud Visnapuult luuletuse, mis pärast seda ilmus sama aasta «Varamus» nr. 3 ja kogus «Põhjalvalgus». Luuletus koos kaaskirjaga on järgmine:

Kabelikell

Madalalt, maad mööda, monotoonselt,
 otsekuu surnu enda südame hääl
 harva ja ükski kostab
 kabelikell.

Issand, nii armsad on sinu hooned!
Üksik hing oli ilma pääl.
Sarkki jäi teiste osta,
kabelikell.

12. II 38

Sark = puusärk

Siikene!

Selline on mu meeleolu pääle viimast «jumalaga». Matit ei ole pääle selle näinud koos Priiduga. Tahan Matile öelda, et argu ta oma tütarlapse ajuga mõelgu asju[,] seletagu seisukohti teisiti, kui need on mõeldud. «Salajane» vorstisöömine leti juures oli mõeldud selleks, et laudkonda mitte häirida. Muidu oleks kõigil tulnud vorsti ja napsu isu ja see oleks wiski joomise segi ajanud.

Tervitan südamlikult
Visna

Mis õudset siis juhtunud oli? Luuletaja istus teatrirahva lõbusa kampkonnaga «Estonia» Valges saalis. Tavaliselt «Priiduga» semmiv Sii sõbratar, keda «Matiks» hüüti, kadus äkki koos Visnaga... alumise ruumi baarileti äärde separatistlikult viinereid ja valget viina võtma. Sii silmis oli see alatu reetmine, ja sõbratar ei jättnud hiljem värskete haavale soola peale riputamata. Sii lahkus — teatrikeeles öeldes — «uhkelt keskele ära».

Sii meenutab (küll ühe teise tülikesega seoses): «Läksin turri, tõusin lauast ja ütlesin kogu seltskonnale üldise «hüvasti» ning panin plehku, nutt omal kurgus. Kui olin ukse taha jõudnud, oli kõik möödas (mul läheb alati kole ruttu, liiga ruttu viha üle; vahel tahaks kohe kauem tige olla, aga ei saa), siis aga oli häbi tagasi minna. Paari päeva pärast tuli Visna kiri. Muidugi võtsin kohe ühenduse ja kõik oli hea. Meie üheksa-aastase sõpruse kestel oli meil neli-viis tülikest, ikka minu pirtsutamisega seoses.»

Vaadeldava romaani tõsised, traagilised konfliktid olid algusest peale eos. Esialgu peategelased ei märganud neid — või ei tahtnud märgata.

Jah, esialgu viirastus kabelikella kõla tragikoomilise alarmina. Peatselt saab Sii «Kultase» kohvikus naaberlauast maisipaberile kritseldatud naise portree-etiüüdi (milles joonistusliku algelisuse peale vaafamata ei puudu sarnasus portreeteritavaga), ja selle all read:

Jonni, jonne, palju jõuad,
musi siiski sinult nõuan.

Umbes neil aegadel tõi Prohvet Siile väikese riidest koerakese koos apelsinidega ja ütles, et see olevat truu valvur Vaa, kes Siid ei lase ula peale minna. (Nüüd, aastakümnete järel Visnapuu emigratsiooniperioodi biograafia lugemisel oli Sii väga jahmunud teada saades, et Visnapuu tõi Geislingenis 4. 6. 47 oma sealsele Hõde-muusale sünnipäevaks hallist plüüšist koerakese, kaasas «Väike Peni» allkirjaga vemmälvärtsid, mille esimene rida kõlab: «Minu nimi on Vaa-Vaa»...)

Igatahes kuu aja jooksul olid diplomaatlikud ja muud vahekorrad täielikult taastatud. Seda näitab ka 24. III 38 kirjutatud kiri — sedapuhku haiglast:

Siiken!

Ma ei tea kohe [,] kuipalju tänu ma sulle peaksin ütleva sinu nii armsa kirja eest. Sain ta ja tulin haiglasse. Homme saab nädal, kui tulin siia «varjupaika» — Erahaihlasse. Minuga on siin tehtud sada imet. Homme on lõplik konsiilium [,] ju siis kuuleb, millise «surmaotsuse» nad mulle loevad.

Praegu on kõige suurem häda päävaludega. Ei saa mingisugust tööd teha. Lau-päeval pääsen siit minema. Kui saad [,] ole laupäeval kell 4 Kultases. Tahan sind s.....st isiklikult tänada kirja eest

Visna

Küllap seda tehti palju kordi, sest järgmine kirjalik sõnum tuleb Tartust alles 27. juulil:

Paar rida Siile silmaterale ja punapugukesele!

Täna on nii rammetavalt palav [,] et asfalt voolab Emajökke. Tulin Tartusse asju ajama, värvi ja värnitsat ostma. Olen ametilt maaldrisell, katuse ja seina vöö-paja. Juba tervis inimlikum. Suplen ettevaatlikult, päikest ei tohi võtta.

Mõtlen sagedasti Siikesest, väga tihti. Ei tea, mis ta sääb Tallinnas meisterdab.

Kas on punapruun ja pruunpunane nagu vähk?

Loodan 15—18. aug. ümber jõuda Tallinnasse. Hakkan «Varamut» [teist pool-aastat] tegema.

Seni tervitusi südamlikke ja suudlusi ilma silmanägemata ja käeandmata.

Prohvet

Nüüd järgneb ligikaudu poolteist aastat kirjalike jälgedeta sagedasi kohtumisi. Siiski, sellesse ajavahemikku arvab Sii dateerimata luuletuse:

Tartu/Tallinna [rongis?]

. Siiken, silmaterakene,
südame sinikerake.
Päike paistab — paistad sina,
kuuke kumab — kumad sina,
taevas sinab, sinad sina,
tuul see puhub, hingad sina.
Sina, sina, sina, sina!
Kõikjal sinine ja Sina.

Prohvet.

Ajapikku aga küpses ja viimaks süttis tõsine kollisioon.

1939. aasta jõulu eel tuleb Siile suurt närvlikkust reetva pliatsikirjaga sõnu-mik:

Tallinna, 16. det. 1939

Ma tänan sooja ja südamliku kirja eest. Et ma seni ei ole vastanud, see ei olene mitte sellest, et ma vastata ei taha, vaid edasilükkamisest ja ka haigusest.

Ma tunnistan täiesti su kirja ja õigustan sind. Olen rõõmus, et nõnda mõtled. Kui mina ennast praegu nõnda ülal pean, siis on sellel tõesti väga mõjuvad põh-jused.

Tervitan Sii-s-r-st südamest ja soovin kõike hääd.

Visna

Jõuame motiivi juurde, mis kauakestvat armuduetti kogu aeg kuuldavõetama-tult saatis ja nüüd esile tungis.

Sii oli «üks ja vaba», Prohvet pidi aga vist armuimaski aina meenutama Visnapuu noorpõlvevärssi: «Süda kaheks, süda kaheks narmaks.» Tal oli juba kaks aastakümnet Ing, koduhaldjas, Ing, kellele on pühendatud eesti armastus-luule kauneimad laulud. Kuna Ing H. Visnapuu Tallinna-perioodi algul püsivalt Luunjas elas, siis sai Sii alles poole aasta pärast kaudselt teada, et ta partner abielus on. See oli tütarlapsele raskeks löögiks. «Luksusin nutukrampides ega suutnud V. kohkunud pärimistele midagi vastata. Hiljem Visna seletas, et tal polnud aimugi minu teadmatusest ta perekonnaseisu kohta.»

Sii mäletab endal Ingi sagedasi uurivaid, kurbi pilke — tänaval, teatris, kontserdil. Ta teab Prohveti suurest pieteeditundest oma elukaaslase vastu, ent mida temast omavahel kõneldi, sellest kuulis ta vähe. Kaudselt ulatus temani Ingi kurtmine oma sõbratarile, et Visna, kakskümmend kuus aastat partnerist vanem, pole suuteline vahekorda lõpetama ja rikub noore tütarlapse elu. («Aga ta ju ei rikkunud, ta rikastas!» tõendab Sii veel nüüdki.) Ing ja Sii ei vahetanud kunagi ühtki sõna. Ainukordne kokkupuude — see oli Ingi viimaste linnavisiitide aegu — juhtus kogemata liftis. Sõnatult tõusid mõlema naise silmad pisaraid täis, ja kui Sii tahtis liftist välja tormata, pigistas Ing hetkeks ta rannet.

Selles võis olla leppimist ja — alistumist. Hiljuti oli katkenud Ingi kannatus ja poeedi kodus tekkis raske konflikt. Abielupoolte lahkuminek tõusis täie teravusega päevakorda. Ingil olid asjad äraminekuks pakitud. Kui Sii sellest kuulis, saatis ta Prohvetile kokkunud kirja, veendes meest hoolikalt läbi mõtlema oma talitusviisi. «Ma ei soovinud iialgi, et minu tõttu säärane katastroof toimuks,» ütleb Sii. Tema veenmiskirjale järgneski Prohveti ülaltoodud sõnumik.

Ingi vastu oli ja on Sii südames harras austus. Kui küsisin, et kas ta ei tunne tagantjärele Ingi või Hõde pärast mingit kiivusekripeldust, sain vastuseks: «Ingi pole ma iialgi kadestanud, olen teda pigem armastanud. Küllap oli Visnal kodus siiski mingi puudujääk, mida kompenseeris Sii; kui kõik olnuks täiuslik, ega siis poleks nii tugevasti Siisse kiindunud. Ei saa kiivust tunda ka Hõde suhtes. See, kes olin mina Visnale, seda ei saanud olla ei Hõde ega keegi teine. Ei ole mingi ime, et ta seal kaugel, üksinduses kiindus armsasse, arukasse inimesesse. Kahjuks ilma vastuarmastust leidmata. Hõdele olen mõttes tänulik, et ta kas või üürikeski sisustas Visna seal nii kurba ja sisemiselt tühja elu.»

Ent me jääme romaani esimese tõsise konflikti juurde. Kuidagi see lahenes, igatahes ei tekkinud kolmnurgas väliseid muutusi. Sii räägib, et ta mitu korda püüdnud ise tagasi tõmbuda, kuid — «tema [H. Visnapuu] polnud tugevam, kes seda oleks aidanud läbi viia, ja nii kordus see... Nendes üürikeskest kohtumistes oli siiski nii palju ilu ja soojust, et kummalgi polnud jõudu seda purustada ajal, kui seda oleks pidanud tegema. Kuidas see siiski juhtus, on mulle endalegi vahel mõistatuseks.»

Ja nii kordus see. Poole aasta jooksul ei ütle kirjasõna neist midagi. Siis tekib tarvidus pliatsisõnumikuks pisikesel paberilehel:

21. juuni 1940
Pööripäeva öö.
Kell
lööb.
Süda hell.
Homme,
kell kümme
otsime Harjus
varju.
Prt.

Seekord jäi kohtumine ära. «Harju» kohviku ees Vabaduse väljakul tulvasid kell kümme punalipulised rahvahulgad ja Eesti ajalooratas tegi järsu pöörde.

Armastajate kiirustavatel kohtumistel ei jõua kõnelus peaaegu kunagi üldiste, ühiskondlike uudiste juurde. Nagu varem, nii ka nüüd on neil eeskätt teineteise vastu huvi. Sii mäletab ainult Prohveti esialgset rõõmsat erutust juunirevolutsiooni järel, mis aga peatselt tuhmus ja reserveeritud suhtumisele maad andis. Võib-olla ootas luuletaja endagi kaasatõmbamist kirjanduselu organiseerimisele uues olukorras (ja siis oleks ta edasine elukäik ehk sootuks teisiti kujunenud),

kuid varsti pole tal Tallinnas midagi peale hakata. Ka Sii on maale, noorte suvelaagrisse sõitnud, kus ta saabki järgmise, 22. juulil 1940 kirjutatud kirja:

Ah siis punarind-kanepilind!

See nädal on olnud nii kuri igatsus, et ei saa kuidagi teisiti, kui need read posti panna. Sõidan homme, s. o. teispäeval 23. Tallinnast tagasi pikale puhkusele [H. Visnapuu toimetatav «Varamu» oli asendatud uue ajakirjaga «Viisnurk», teise toimetaja juhtimisel — P. R.] . . . Minu Tallinnas viibimine venis, aga nüüd on täiesti prii ja vaba. Jääb järele südamlukult tervitada.

Prohvet

Selles kirjas kutsutakse Siid läbisõitjat Tapal kohtama, määratakse kellaaeg, mil neiu peab Vaivarast välja sõitma. Tapa saabki üheks ööks armastajate pelgupaigaks, mille järel üks sõidab ühele, teine teisele poole.

Talvel kulgevad kokkusaamised Tallinnas endistviisi. Dateerimata lehekene avaldab pahameelt ühe nurjuda ähvardava kohtumise puhul:

Talveroosike!

Tuli nii ette, et kutsuti esmp. 20. kl. 11 Tombi klubisse mingile dekaadi koosolekule ja koosviibimisele. Eluaeg pole enam koosolekut olnud. Kui kahju! Ei tea, kaua sääl kestab.

Kas pääle sinu tööaja või jälle kell 2 ei saa? Kirjuta täht esmaspäevaks «Kultasesse».

Prohvet

Teinekord piisab aga taas lustituju koraaligi parafraseerimiseks:

13. I 41

Kui paistaks jälle kaunisti,
see sinilill nii selgesti,
see jeesse-roosikene,
siis jälle meel mu rõõmsaks läeks
ja jõulupühad oleks käe
ja oleks jälle kena.

Sinu kiri

jõudis kätte,
avas südame mu lätte.

Ära kuri

ole mulle,
vastust et ei saatnud sulle,
mina olen sinust arem.
Kirjuta paar päeva varem,
millal öitseb jesse-roos —
oleme siis jälle koos.

Prohvet

Postkontoris

Järgnevad Prohveti kirjad kõnelevad haigustest. 1941. a. 4. aprillil teatab ta:

Tere Siikene

Täna väga mure ja hoole eest, mis sa minu haiguse puhul tundsid, tänu, tänu. Ma olen küll juba jalul ja nokitsen tööd teha, nii palju kui saan . . . Paistab angiina moodi või on üks vihane katarr . . . Kirja on raske kellegagi saata. Mul käis passija, aga kui mina paranema hakkasin, siis jäi see naisterahvas haigeks . . . Ela hästi, talveroosike! Kevad tuleb siiski.

Prohvet

Mai algul tuleb Tartu postkontoris taskuraamatust rebitud lehekesel neli rida:

Ümbrikuid on, nagu näed, aga paberit postkontoris pole. Tervitan oma maikuningannat ja kahjatsen, et pidin nägemata teda ära sõitma. Ootasin Feischneris kl. $\frac{1}{2}$ 10 — kuni kinnipanekuni.

Hiljem pikemalt.

Prohvet.

Maikuningannast kõneleb ka Luunjast 1. juunil saadetud sõnumik:

Mu kallis maikuninganna,
ma palun, mulle päikest anna
ja ära kaua viha kanna.
Sa pole teps ju juudalanna,
ma pole Arthur, sina Anna.
Nüüd oled lumekuninganna
ja saotad mu jõeranna,
ei lase «põldu maha panna»:
tõest' rahe pole taevamanna.
Tee keerukene ümber kanna
kui oivaline näitlejanna,
ja oledki — maikuninganna,
nii nagu ütleb «kirja sanna»
ja nõuab meie tutvus «vanna»

Tere siis ka, kallis s...r...!... «Keda» sa teed ja mida teevad su lugupeetud sms. peigmehed? Mul on nüüd olnud õige kibedad päevad. Põld, aed ja kalad on ajanud üksteist taga. Nüüd hakkavad otsad juba kokku kerima. Nisu ja kaer ajab juba nina maa seest välja ja ka kartul on «kükitatud». Aias on veel tegemist. Loodan 10 juuni paigu kohvikukultuuri nautima sõita ...

Ela hästi, Siikene jne

Prht

Hakkavad kuhjuma ilmastiku- ja põllumehemuredest raskemad sündmused. Aastaid põdenud Ing oli tulnud saata tuberkuloosihaglasse. Algas sõda. Ja sõja teisel kuul haigestub luuletaja ise. 9. augustil läheb teele äkki üsna konarlikuks muutunud käekirjaga sõnumik:

Tere kah Siike sr!

Nüüd võin siis kah endast elumärki anda, sest olen nüüd nakkuse kahtlusest täiesti lahti. Ja saan ka oma jala pääl jälle väljas liikuda. Elan venna juures. Siin saan vähemalt niisugust püü, mis pisikese poisi p. kinni peab.

Tahaksin sind, kullakene, väga näha, aga ei tea, millal ka sul töö vahe on. Linna minna ei saa. Võiksid kirjutada mulle minu koduse aadressi pääle. Lähen sinna vahel vaatama. Minu nägu on nägemisvääriline, olen habemesse kasvanud. Tervitan südamlikult jne

P.

17. augustil on Prohvet käinud linnas arsti otsimas ja oodanud Siid Kommertsgümnaasiumi ees, «aga me teed ei läinud risti». Määrab kohtumise järgmiseks päevaks Kaarli puisteele, aga sellestki ei tule midagi välja, sest Sii on teatrikollektiiviga linnast eemal kindlustusvööndit rajamas.

Nüüd tuleb kirjadel pikem vahe. Sõda käib üle Tallinna. Ent siis saadakse aegajalt jälle kokku.

Lisaks sõjast laastatud ja okupeeritud linna hädadele rabab luuletajat löök, mille paratamatust lähenemisest küll juba ammu teadlik oldi. Ja ajalehes ilmus kuulutus, mida Sii siiani säilitab:

Julma aja ohvrina pika vapra kannatuse
järele uinus jäävalt sügisese pühapäeva
päikeses minu ustavaim sõber

HILDA VISNAPUU

sündinud Aruküla (Franzdorf)

sünd. 14. det. 1898, surm. 5. okt. 1941

Säravana igaveses noorusekauniduses
kõikvõitva armastuse sümbolina on minu-
le igavesti üles tõusnud vaikne ja hää
ING.

Vaikses kurbuses

Abikaasa.

Sii jutustab: «Ma ei sõandanud isegi kaastundetelegrammi saata ega matuse-
talitust kas või eemaltki jälgida, teades, et Visna seda väga rängalt läbi elab.»

Umbes nädal pärast matust saab Sii kirja:

Nõmmel, 14. okt. 1941

Ma tean, et sa samuti kannatad ja minu päale mõtled, nagu mina sinu päale.
Ma tean, et sul on samuti valus kui mul. Pea vastu. Ees on raske aeg, kuidas
saame sellest üle!

V.

Sii saab kaastundeavalduse. Esimene kokkusaamine uues olukorras toimub
kohvikus juhuslikult novembri algul. 23. novembril ollakse üheaegselt teatris
«Peer Gynti» vaatamas. Sii on ostnud pääsmed selliselt, et istutakse eraldi. Proh-
vet on sellest peenetundelisusest liigutatud. Pärast etendust otsib ta Sii üles, surub
kätt ja ütleb: «Tänu sulle, mu truu Solveig.» «Küllap ta mõtles seda öeldes sel-
lele, et olin juba ligi seitse aastat ilma mingi kindla lootuseta ta kõrval sammu-
nud,» mõtiskleb Sii nüüd tagantjärele.

Ühe dialoogi sellest ajajärgust võime rekonstrueerida peaaegu sõnasõnaliselt,
kasutades novelli «Ülestõusmine», millest ülal oli jutt, ja Sii tõendust, et tema ja
Prohveti kõnelus toimus tõepoolest nii:

««Olid need s i n u lilliad [Sii tõendusel küll krüsanteemid — P. R.] sääl haul?»
päris Ürt [= Prohvet], hoides veel hetkeks Irliku [= Sii] kätt.

«Ma olin süüdlane tema ees, seepärast,» vastas Irlük, «kuid ma armastasin teda
samuti kui sind.»

«Igavikus ei ole enam süüd ega andestamist. Igavikule ei lähe korda ajalikud
asjad,» lausus Ürt.

Ka Ürt ajas mantli selga ja nad lahkusid koos kohvikust. Ta saatis Irlikut tükk
teed ja tajus, et kogu aja nad käivad kolmekesi.»

Hoopis hiljem kirjutatud novellis «Ülestõusmine» on küll ka vaba fantaasia
vilja, kohati on ta aga lausa dokumentaalselt autobiograafiline. See võimaldab
usaldatava sissevaate autori lesepõlve-hinge. Siin on hilinenud masendavat süü-
tunnet Ingi ees (novellis: Äni ees) ja ennastlohutavat sisendust, et Äni-Ing Irlikus
«üles tõuseb». Irlük on ulatuslikult modelleeritud Sii järgi, põimudes novelli lõpu
poole vististi Hõdega.

Sii mäletamist mööda hakkas Prohvet pärast Ingi surma algul häbelikult, siis
intensiivselt uurima niinimetatud inkarnatsiooni käsitlevat kirjandust. Selle tu-
gevad jäljed ongi nii kõnesolevas novellis kui ka H. Visnapuu mitmetes tolleag-
setes luuletustes.

Visnapuu käis tihti Ingi haul ja Sii märkas, et sellel oli rahustav toime mehe
marraskil hinge. Kord kalmistult tulles ütles ta olevat lahkunud elukaaslasega
pikalt vestelnud umbes selliselt, nagu see on novelliski toodud. Käesoleva üle-
vaate paremaks mõistmiseks ja luuletaja karakteriseerimiseks andkem ruumi pi-
kemale novellikatkendile:

«Ürt tundis, et temas nagu küsinuksid ja kostnuksid kaks häält ja et üks nendest oluks kui tema ise.

«Miks sa lahkusid?» küsib tema, see on Ürt.

«Mina armastasin sind liiga palju,» vastab teine, ja see on Äni hääl.

«Kui sa mind armastasid, miks sa mu maha jätsid?»

«Sinu armastuses ei olnud enam kodu minu jaoks.»

«Kas sa ei teadnud, et sinu armastuses oli minu kodu?»

«Teadsin küll.»

«Sa teadsid, et ükski naine maailmas mind sinult ei võta, et ma surmani sinu juurde jään.»

«Ma teadsin, et sa mind maha ei jäta ja teise naisega ei abiellu. Ma teadsin, et ma su kodu olin... kuid mul oli sellest vähe. Sa ei pannud mind sagedasti muidu tähele, kui ma sulle ei öelnud, et ka mina olen nende asjade keskel.»

«Ma ei toonud iialgi ühtki võõrast naist sinu koju. [Prohvet tõi Sii küll sageli — P. R.] Ja kodus sinu juures ei mõelnud ma iialgi võõrast naisest.»

«Aga väljaspool kodu jagasid sa oma ihu võõraste naistega ja paar korda oli isegi su süda ja armastus kottu ära.»

«See polnud mu süda, see oli mu vaim. Mõni võõras naine oli mulle nagu uus ehitusprobleem [Ürt on novellis kujutatud arhitektina — P. R.]. Ma panin selle naise uude ehitusse. Kui see valmis sai, olin ma jälle tervikuna kodus sinu juures. Sina olid mu ammendamatu ehitusidee.»

«Sa olid mõnikord vihane ja tige, et su kodu minu armastuses oli ja et sa ei olnud vaba.»

«Selles on sul õigus.»

«Kas sa ei saanud ühendada kodu ja vabadust?»

«Ei saanud. Mu vaim ja mu süda olid vastuolus. Kodu ja vabadus oleksid tähendanud õnne. Õnn aga oleks olnud mu vaimu surm.»

«Kust tuli su vaim?»

«Ma mõtlen, et ihust. Liha on see, mis käsib.»

«Kas sa ei saanud selle käsu vastu? Sa hindasid ju nii vabadust ja pidasid end vabaks.»

«Ma sain kõige vastu, kuid mitte liha vastu. Ma mõtlen, et ma selle olen pärinud oma sadadelt esivanematelt. Ma olin sündinud isandaks liignaistega, aga minu kodu oli sinu armastuses.»

«Nüüd ma tean, et kui sul minu armastust ei ole, ei ole ka liignaisi.»

«See on hea, et sa seä nüüd tead. Ususid sa, et ma kõigest sellest, mis ma väljastpoolt olin, midagi koju tõi?»

«Ma tahtsin, et sa oleksid vaid minu oma. Ma tahtsin olla sinuga üks ja sama.»

«Sa olid naine.»

«Ei, ma olin su armuke, sest meil ei olnud last.»

«Tean. Naise tõeline kodu on laps. Mees võib eksida arvates, et kodu võiks tähendada ka tööd, loomingut, isamaad, rahvast, inimsust ja vaimset eneseteostamist. Kuid tõeline kodu tähendab naist ja last.»

«Sa olid õiglane, aus ja hää. Sa tegid mindki paremaks, kuid õnnetuks.»

«Sa ei võinud sallida teist jumalat enda kõrval. Kuidas võisid seda meie esiemad ja võivad seda praegugi islami, hinduismi ja buddhismi naised?»

«Ma tean nüüd, et usk, filosoofia ja moraal on puhas inimlik väljamõeldis ja luule, milles ei ole elukäsku. Kuid mina ei saanud teisiti. Ma elasin selles luuletatud maailmas ja olin õnnetu. Kuid sina olid ajus luuletaja, aga oma keha tahtmises realist.»

«Sellest tuligi meie draama. Oled sa vihane mu peale?»

«Ei. Sina ei saanud teisiti ja ka mina ei saanud teisiti. Ma olen vaid kurb. Seepärast lahkusin ma. Oled sa nüüd vaba?»»

Sii mäletab, kuidas Prohvet pärast Ingi lahkumist tihti kurtis: «Eluaeg olen vabadust igatsenud. Nüüd on see käes, aga ma ei oska sellega midagi peale hakata.» Aga mõne aja pärast hakkab ta kõnelema uuest «vabaduse piiramisest» — abiellumisest Siiga.

19. jaanuaril 1942 saadetud kirjas saab Sii uued hellitusnimed: «Siiken, susi-suiken, hundihambaken». Kiri kaebab, et selle sõnastajal «lihtsalt on vahel tühi koht ajus. Tühi, pime ja kurb. Ja sina oled ainuke hele kiir selles tühjuses. Ootan sinult märki.»

Vastuseks leiab Sii jaanuari lõpul üle kaua aja jälle tee Prohveti korterisse Nõmmel, Peatselt ei erine nende kohtumised palju endistest, kui mitte arvestada «kellegi kolmanda» juuresoleku kujutlemist. Neljandana on nende juures olustikuline viletsus: küttepuudusel on luuletaja tõmbunud kolmetoalise korteri kitsusse teenijatuppa. Ka toitlusolud on armetud, ja kui Sii jälle tuleb, siis toob ta enda kõhu kõrvalt kaasa mõne toidupala, mida tal teatri näitlejate einelauast on õnnestunud hankida.

Aprilli lõpul 1942 saab «Siiken s.ratas» Tartust kirja. «Olen juba teist päeva Tartus,» teatatakse selles. «Edasisaamine vilets. Võtan praegu pambud selga ja hakkam astuma Luunja poole.... Tartu on siiski varemete pooldest õudsem, kui talvel lume all paistis. On kohe näha, et sõda ei tee nalja.»

Luunjasse jääb luuletaja kogu suveks. 1942. aasta suvest ja sügisest pärinevad kirjavahetuse Prohveti-poolse osa kõige sõnarohkemad saadetised. Kohtutakse harva, ja nii peab paber hakkama vahendajaks. Hitlerlaste tööteenistuse-sundus toob Sii 16 kilomeetri kaugusele Luunjast — põllutööle Villemi riigimõisa Vana-Kuustes. Aeg-ajalt külastatakse teineteist; kuna transpordiolud on viletsad, siis tiivustab igatsus jalgu seda pikka maad ületama. Sügisel suletakse Sii tüüfusega pikaks ajaks Tartu nakkushaiglasse, siis jäävad kirjad ainsateks vahendajateks. Kui Sii pärast elu ja surma vahel vaakumist haiglast kirjutada suudab, siis peab Prohvet saadetised nakkusohtlisena jalamaid hävitama.

Noppigem löike Prohveti selle ajajärgu kaheksast pikast kirjast, et saada kujutlust vaadeldava romaani kulgemisest, luuletaja meeleoludest ning toimingutest kui ka mõnest ajajärku iseloomustavast nähtusest. Viimaste suhtes oldi küll nii kirjades kui ka kohtumistel ikka kidakeelsed — kõik ümbritsev puutus armastajatesse vähe. Nüüd tuli lisaks arvestada kirjavahetuse ranget tseensuuri.

Kaspres [Luunjas], pööripäeval 22. juuni 1942

.... Ei tea, kas Vana-Kuustes nooremad inimesed ka märkavad, et külm on ja tugevasti sajab. Meie ei saa siin miskit ette võtta. Katsusin eile suure tuule käes, kas kala näkkab, sain 3 pisiahvenat.... Istutasin juba kuuski, et rajada uut tara vastu Luunja mõisa piiri. Tahan end ka säält poolt eraldada ja ka varjata, sest mets on hõredaks jäänud ja tuulevarju on vaja.

See on nüüd üsna imelik, kuidas ma sinu pääle igal päeval mõtlen, kes sa käid sääli ringi minu noorusmaa lähedal. Oled sa juba Vooremäe jeekimit näinud? Ja kas sul ei olnud hirmu, kui sa Rööviimäe alt mööda sõitsid? Tead sa, seal lähedal on üks kuristik ja ma tõin säält kord jaanipäeval lund. Säält läheb ka läbi metsa siht umbes Villemi pääle. Sääli jäi sulle pahemat kätt umbes 1/4 kilomeetrit Tõraste asundus, endine karjamõisa, kus ma elasin, kui käisin Sipe ministeeriumi koolis. Tead seda laulu «all Tõraste ja kaugel Kambja... to sina sääli, mis...» jne. Siis Reola soo, jõgi. Soost sai vihalehti emale ja üle kõikuva soo läksin Kambjasse. Kambja surnuaial puhkab mu vanaema, kellest kirjutasin «Vanaema surm». Too vanaema alles jutustas tondilugusid! Aga ka teisi teid olen sääli rännanud. Kui võtta siht Sipelt Kambja pääle, siis sääli kuskil elas mu kõige varasema nooruse armastus [Maria — P. R.] ja ma rändasin üle mägede ja suunasin pilgud sinna poole nagu nüüd Vooremäe poole. Sääli kuskil on Lalli veski, Kuperjanovite, koolivendade kodu. Sääli kaugemal Vastse-Kuuste, õieti Voore poole peaks olema üks kooliõpetaja, mu nooruse parim koolivend ja sõber. Igal pool vaid mälestused. Ja läheb nukraks ja hellaks meel kõike seda meenutades. Ja kui jutustada seda, kuidas lippasin Tõrastest Vastse-Kuuste Lootvina laadale, terve rubla raha taskus. Andis käia. Aga sinust Võnnu poole, üle Vooremäe, üle G. Suitsu sünnikoha käib mu noorusmaa kuni Peipsini — Rämpina, Ahja (Tuglas), Mehikoorma, Kastre-Peravalla; suured metsad, sood, põdrad. Ja-ja! Kas tead, põder lööb vihasena mokka kokku, nagu taoks nahkkindaid üksteise vastu? Ma segasin neid jooksuajal. Vaat nüüd ma olen vedanud su ümber ringi mälestustest, mis sulle ei ütle midagi, aga mulle on mu noorusmaa. See kõik on

nii kaugel, nagu oleks see vaid luule ja unistus ja mitte mu oma elu. Aga see luule on lähedal, teeb hellaks ja kurvaks.

On tahtmine rännata noid teid, kus oled käinud nooruses ja näidata neid kellelegi ja rääkida noist ajast kellelegi, nagu oleks see jumal teab mis. Aga võõrale on see ainult tavaline kungas, vesi, mets, soo, tee ja jalgrada. Eks ole kummaline? See tähendab, ruum on seotud isikliku ajaga. Ja elamuste sisu on see, mis moodustab maastiku.

Kui ma hiljem juba uute elamuste killas käisin noid radu, siis ma olin üsna pettunud. Kaugused olid lühikesed, künkad ja kivid madalad ja orud ning kuristikud ka. Aga nüüd õige pika aja takka tahaksin kõike säilitada, nagu need esinesid nooruse-elamustes. Väga tõenäoline, et kui ilmad paranevad, kalastusretk mind säält läbi viib. Kui sa pikemaks sinna jääd, siis näeme kindlasti....

Luunja, 11. juuli 1942

Vooremäe sinilillele Siile.

Praegu just sai neli nädalat, kui lahkusime Tallinnast. Kuhu see aeg on kadunud, et pole maja ja jõe juurest jalagagi kaugemale saanud. Ainult Luunja mõisa poodi, kust saab suitsu.... Ma pole pruun ega põlenud kehast, ainult nägu ja käed. Ei tohi südame pärast ja ka erkude pärast päikese käes küpseda. Juba jõe ääres päikse käes istudes sai niipalju kuumust, et olen selle aja sees kaks korda olnud haiglane. Suur temperatuuri vahetus ei ole hää. Üldse paistab, et olen vana loks, nagu mõni vana kell, mis käib täiesti soodsa temperatuuri juures. Oieti on hää, et vahel sajab, siis saab puhata. Sest päevast alates, kui viisin põhjanõõrid vette, olen kui moonamees. Juba kell kolm esimene käik jõele, sealt tagasi kell 9—10, siis söök ja magamine päeval. Ega see pole väärtasi, see magamine päeval ja valvamine öösel. Lõuna ajal jõgi ja õhtul jõgi.... Üle 100 noore kuuse oleme istutanud. Üldse käib «kodu kaunistamine» täies hoos. Ja on ka mida teha. Kuhu vaatad, säääl nõuab peremehe kätt. Siin peab oskama seitset ametit — aga üheksas just nälgi ei ole. Niida, lõika, kitku, viili, raiu, rauta, sae! — ühe sõnaga: sepp, puusepp, aednik, kalur, metsnik, mehaanik ja rätsep ollakse siin. Aga kõigest vaevast ja tarkusest hoolimata vana seinakell ei käi — tarkus ei hakka pääle ja tööriistu pole ka. Oleks Sütiste siin! Vihmased päevad päästavad, muidu oleks prantsuse keelega [H. V. õppis Sii teatel neil aegadel prantsuse keelt — P. R.] lood halvad. Vihmastel päevadel saab lugeda ja harjutada.... Mu pilk on alati pöördud Vooremäe poole.

Luunja, 1. aug. 1942

.... Nüüd paistab, et ilmad paranevad ja meeleolu ka. Tervitan südamlikult ja õrnalt Siid, sinilindu ja....

Prohvet.

Saada pärimi kasvatamise retsept.

Luunjas, 17. sept. 1942

Kallis tüdruk haiglas!

See oli küll raske hoop sulle, nii ootamata.... Siike, kallis. Ma mõtlen alati sulle praegu, mil sul on nii raske. Ja usu mind, mu süda on ka väga raske. Ma olen haiguste ja raskete aegade tõttu väga vormist väljas ja hell. Aga sa oled elujõuline tüdruk ja pead vastu. Mu mõtted on su juures, ja niipalju kui mul on eluenergiat, saadan mõttes sinu poole, et haigusele vastu panna.... Eile öösel nägin sind unes; kuskil nagu tulime, läksime su emast mööda, siis olid sa väike tütarlaps ja olid mu süles. Ja siis panin su magama ja heitsin su kõrvale. Ja ärkasin.

Mu aeg siin on läinud kuidagi nii ära, et täna jõudsin aiaga ja pöösastega kuidagi lõpule. Ei ole must suurt töömeest. Teen ja loksun. Nüüd tahan ära. Olen siin liig üksik oma mõtetega.

Tallinn, 24. sept. 1942

.... Ei tea, tuleb see sügisest või sellest ajast, mis läheneb, 5. okt., aga ma olen väga melankoolne. Ja selle juure veel sinu raske haigus. Mul oli suur hirm sinu pärast. Ma ei uskunud midagi halba, kuid ahastus oli suur, eriti öösiti ja õhtuti. Nüüd ma tean: see oli sinu häda ja hirm, mis mind valdas. Meil on, nagu näha, tugev side.

Tallinn on tühi ja külm. Jälle kütmata ruumid, tühjad ja kõled....

Tallinn, 28. sept. 1942

... Täna on Tallinnas kaunis sügispäev, päike ja soe. Hilissuvi kohe. Ja teatrid töötavad täie hooga. Sa muidugi oled kõige meele ja mõttega teatri juures. Aga kannata, küll saad joosta, nii et aitab. Nüüd puhka ja parane.

Meie teater avas ka laupäeval oma väravad Raudsepa «Sündmustega». [Hugo Raudsepa «Sünnimused agulis» — P. R.] Ega see tiikk sündmus ei ole. Üks nõrgemaid Raudseppe. Aga just paras suurele hulgale.

... Mis sa sääl kirjutad liigategemisest sinu teatrile [Töölisteatrile], ei pea paika. Kõik teatrid on nüüd linna teatrid «Estonia», «Eesti Draamateater» ja «Väike teater». Need on kindralkomissari ristitud, suuri vaevu pääsis meie teater, sõna «Eesti» pidi kaduma. See on nüüd tehtud saksa mustri järgi. Meil pole enam natsionaalteatrit. Riias on kõik läti teatrid ümber ristitud, pääle Dailes teatri. Nii siis. Kalmet ei juhi saksa kultuurpoliitikat. Meile endile tuli asi ootamata.

Mul seisab ees 2 kibedat nädalat: veel 2—3 lavastust välja tuua ja natuke ka näitejuhi tööd, kuna sel nädalal Kalmet sorteerib uusi näitlejaid teatrikooli. Aga ma ei tahagi, et mul aega oleks. Aastapäev hakkab jõudma minu suurest õnnestusest [Ingi surmapäevast]. Ja sina oled ka haige. Olgu siis mulle kibe töö.

Tallinnas, 6. okt. 1942

Tere, Sii-ratas!

Mul on nii hää meel, et sa sest raskest ajast üle oled jõudnud. Tubli tüdruk, tubli tüdruk! Aga nüüd sa pead veel tublim olema, otse nagu kuld. Sest sa pead kindlasti enne Tallinna sõitu, mis on isegi tervele inimesele väsitav, tublisti kosuma. Mitte kärtsitu olla, vaid kosuda. Pead Villemil ootama, sööma ja kosuma. Ma tean, kui kärtsitu sa oled ja kardan, et ronid enneaegu väsitavale teekonnale, mis võib tuua uue häda. Enneaegu ei tohi jõudu pingutada, kas kuuled. Mu kadunud naine oli neid inimesi, kes haigusele vaatamata end üle pingutas, enesest ei hoolinud. Ja nüüd ei ole teda enam.

Sain su kirja alles pühapäeval 4. skp., oli lahti võetud ja kontrollitud...

Eile oli mul vaikne päev. Läksin kodust kalmistule ja säält õhtuks koju tagasi. Ma võõrastan inimesi nagu... Ma peaksin sagedamini kalmistule minema, sest pääle selle jääb ma palju rahulikumaks. Sügise kolletavate lehtede all oli vaikne ja mõtlik, kõik oli: tänu, armastus ja andeksand jumala looduse poolt, mille osaks on saanud kadunu. Sügava ja valdava elamuse osaliseks sain sellel käigul — ja seda ei leia ma inimeste keskel mitte. Pääle selle ei tahtnud ma enam inimesi. Ei aita põgenemine enese eest teiste inimeste juurde: tuleb läbi põdeda ja rahu leida iseeneses iseenesega...

Tallinn, 11. okt. 1942

Tere, tere, tervekene!

Mul on väga hää meel, et sa nii õnnelikult paranesid. Vaata veel kord ette, et kõik ka heaks jääb.

... Ei ole eriti midagi kirjutada. Eile käisid siin Koskel Gailitiga, ja mälestamine napsu juures lahkunud. Pääle teatri töö («Vargamäe vanad ja noored», «Võitlus trooni pärast» ja «Kobranahkne kasukas») töötan ise «Meie küla poiste» [varasema näidendi koomilise ooperi variandi? — P. R.] viimase vaatuse kallal.

Värssse pole kirjutanud, sest et sellest, milleks tahan kirjutada, on veel nii valus kirjutada, et ei saa füüsiliselt. Aga on ka selge, et ma enne terveks ei saa, enne kui olen need laulud välja laulnud.

See värssides väljavalutamist nõudev ahistav aine põimub Visnapuul siis, kui jälle luuletusi kirjutada suudetakse, mõnikord mitme muusa mõjutusteks kokku. Esimene näide sellest on luuletsükkel «Ootajad». Selle autograaf koos kahe teise 1937.—38. a. Siile pühendatud luuletusega hävis tulekahjus. Kui kaks viimast jäävad meile igavesti tundmatuks, siis «Ootajad» on okupatsiooni ajal ajalehes ilmunud kujul säilinud.

Tsükli esimest osa on autor ise Siile kommenteerinud: tänavail kõndides ja Siid igatsedes jooksnud ta iga helesinist mantlit kandva daami juurde...

Eksin tänavate kurrus,
aju haub mõtet üht.
Äkki kerkib rahvamurrus
silme ette tuttav rüht.

Veri taob meelekohas:
see on tema mantlihõlm.
Võõras! Viirastus vaid vohas.
Tundmustes taas uus umbsõlm.

Ajus kumiseb ja kajab
iga koputus ja ast.
Ratas vastu kivi lajab,
justkui rulliks alla last.

Äkki tajun: pole mina
ükski, kes on äng ja oot.
Mure õõtsub nagu lina,
süda siiski võimas loot.

Kohtan silmi sama suuri
ootavaid ja küsivaid.
Lootus murekasve juurib
veriseid ja püsivaid.

Tsükli lõpposa on pühendatud Ingi mälestusele:

Sõjatuul sind tapvalt riivas,
katkes sinu maine ring.
Maga valges luiteliivas,
eluõrn ja õnnis Ing.

Kõrvetuul võib tules tulla,
surmaveedki uhata,
õnnis on, kes kodumullas
viimati võib puhata.

1947. aastal võõrsil ilmunud kogus «Periheel. Ingi raamat» on autor tsükli Siile ja Ingile pühendatud osad ühendanud, «Ootajatest» keskosa ära jätnud ja äsja-tsiteeritu kohati teisiti sõnastanud. Tulemuseks on kuuestroofiline Ingi-luuletus «Eksin tänavate kurrus».

Jah, Ingi mälestusele on pühendatud terve raamat. See koondab valitud osa paljudest luuletustest, mis Visnapuu nii kodumaal kui ka võõrsil Ingi mälestuseks kirjutas. Nendes on kaotusevalu, süümepiinu, endasüüdistust, üksinduse ahistust...

Su verises haavas on minu sõrm,
olen roimar, kes joonud sappi.
Sa olid päike, ma olin põrm.
Ma tean, sa tuled mull appi.

Sind rööviti paljaks eluteel,
olin suurim sest varaste jõugust.
O võiksin mina kui liblik veel
kord uuesti sündida tõugust....
(«Surnute pühal», 1943)

Ent Sii? Kuulsime juba Visnapuu kiindumisest inkarnatsiooni-«teooriasse». Ing «tõusis üles», «sai lihaks» esialgu Siis, hiljem aga Hödes... Kui Sii enne haigestumist Luunjat külastas, sidus Prohvet talle ette Ingi põlle. Sii vabastas enda sellest, sest, nagu ta nüüd tagantjärele märgib — «ei oleks ma olnud vääriline järglane Ingile. Ing — kõike mõistev, kõike andestav, vaikiv. Mina aga lobisemishimuline tuisupea, kes kannab südant keelele (nagu Visnapuu tavatses öelda). Võisin olla Visnapuule armas rõõmsameelse (päikselise, nagu ta ütles) ja alati heatujulise tütarlapsena, kuid ialgi poleks ma suutnud asendada Ingi». Sii valutab mehe vaevlemisele südant kaasa. Visnapuu pihitis talle alati oma kahetsust, et Ing eluajal kõrvaliseks jäi. Kohutava süüna tundus talle, et ta ei suutnud täita surija viimset soovi — hoida elukaaslase kätt suremise momendil; ta põgenenud palatist välja...

Kui Sii paranenult Tallinna jõudis, oldi taas tihti koos. 1942. aasta jõuluõhtul süütas Visnapuu küünla kuusel Ingi mälestuseks. «See oli ülev hetk. Hiljem seisime kaua teises toas Ingi portree ees...» meenutab Sii.

Prohvet veenis aina Siid nõustuma abielu vormistamisega. Ent midagi oli nende vahekorras rebenenud. Tsükli «Ootajad» Siile pühendatud osast juba kostab häiresignaale. Luuletajat kogu südamest hoidval neiul hakkas hirm suure vanusevahe ja mehe aina süveneva Ingi-kompleksi ees. Ta solvus rängalt, kui ühisel jalutuskäigul mees oma käe järsku tema kaenla alt ära tõmbas, nähes tuttavate, seekord Underi ja Adsoni vastutulemist. Ja Sii igatses normaalse elujõulise naisena lapsi — kõik Visnapuu muusad aga pidid emaõnnest ilma jääma. Kuid mis tähtsaim: Sii silmapiirile oli kerkinud teine, kellega ta oma edasist teed tahtis kõrvuti käia.

Sii kihluse aegu tuleb ärev kiri:

Siike, südameke, kuhu oled küll kadunud. Süda on rahutu. Mis juhtus? Kas olen sind solvanud, meelega ei ole seda mitte teinud. Olen liimist lahti, tead ju seda. Kannata minuga veel, sa oled ju kuldne tüdruk.

Ootan igal õhtul peale kuut.

Suudlen mõlemile silmale.

Visna.

Prohveti ärevus ja ahastus sadestuvad eesti lembeluule üheks kõige hardamaks elegeiaks:

Kutse

Tule, pühitse mu koda
oma hingeõhuga.
Minu kambri laed ja seinad
rängasti mind rõhuvad.

Tule, istu imevaibaks
minu kalk ja kõva tool.
Pilkudega kuldseks lõngaks
ketra minu mõttepool.

Tule, õnnista mu lauda
uuteks lauludeks ja tööks.
Pane minu padja alla
magus uni kogu ööks.

Võta minu kuumalt kuumult
murerõske higirätt.
Mina suudlen nagu usklik
sinu kallist kitsast kätt.

21. III 43.

H. V.

Kui ma Henrik Visnapuu «Väikest luuleraamatut» koostades tema 1948. aastal paguluses ilmunud kogust «Mare Balticum» selle luuletuse leidsin, siis tundus see nii sugestiivseks, et lausa kippus kitsasse valimikku (sealsete autoriparandustega: «pilkudega kuldseks k ä v e k s» ja «magus uni p i k a k s ö ö k s»). Siis ma ei tundnud veel äsjatoodud originaali ja arvasin Pedro Krusteni mälestusteraamatu «Kaugelviibija käekõrval» (Lund, 1957) järgi kutse olevat suunatud H. V. paguluseperioodi muusale Hödele...

«Kutset» tsiteerides kirjeldab Krusten Saksa linna Geislingeni katusekambrist, kus see luuletus olevat kirjutatud. Luuletaja biograafil ei tarvitsenud selles kahtlust tekkida, sest kujunenud situatsioon pärast Höde Visnapuust eemaldumist vastab täielikult eeleogia tundetoonile. Pealegi on autor ise selle luuletuse siis paigutanud käsikirjalisse sarja, mille pealkiri on «Laulud Hödele»...

Sii oli «Kutse» viie aasta pärast Hödele omistamisest teada saades puudutatud. Küllap on seda ka kuski võõrsil viibiv Höde, kui siinsetest ridadest kuuleb. Ent kirjandusloolise tõe huvides olgu õiendatud nii P. Krusteni raamatu kui ka Henrik Visnapuu «Kogutud luuletuste» (Stokholm, 1964) eessõna väited «Kutse» kirjutamise aja, koha ja aadressi kohta. Ja ka käesolevas ülevaates toodud järgmise luuletuse kohta, mis samuti arvatakse olevat paguluses Hödele kirjutatud.

(Kui jutt läks «Kogutud luuletustele», siis vahemärkusena mõned sõnad sellel teemal. Nimetatud kaheköiteline mahukas teos taotleb Visnapuu luuleloomingut ammendavalt koondada. Ometi pole see täies ulatuses korda läinud. Käesolevas ülevaates avaldatud, siin esitruksis ilmunud luuletused ei saanud mõistagi nende kaante vahele jõuda, kuna neist siiani teadis ainult üks inimene — Sii. Arvatavasti on veel senitundmatut ka Höde valduses; sellele mõttele viib ühe avaldatud luuletuse pealkiri «Laulud Hödele VI». Ent teose koostajal pole võõrsil nähtavasti käepärast olnud ka kõiki trükitud allikmaterjale. Seetõttu puudub «Kogutud luuletustes» hulk autori poolt kogudesse paigutamata jäänud Visnapuu luuletusi ajakirjadest «Looming» ja «Varamu», okupatsiooniaegsetest ajalehtedest ja ehk mujaltki.)

«Kutsele» järgnes uus kutse — kutse lahkumisõhtule. Kuna kihlatud mõrsja Sii ükski ei nõustunud minema, siis kutsuti ka ta sõbratar. Sii jutustab: «Ja siis korraldas Prohvet asja kuidagi nii, et sattusime kahekesi tema magamistuppa; Meeri, mu sõbratar, jäi raadio juurde istuma. Visna keeras ukse lukku ja ütles, et enne siit välja ei pääse, kui olen ümber otsustanud, tähendab — kihluse tühistanud. Oli suur seletamine. Tahtsin sealt välja, aga ta ei lasknud. Lubasin aknast välja hüpata, — hoidis mind kinni. Lõpuks hakkas mu sõbranna ukse vastu taguma ja minu väljalaskmist nõudma, lubades kõrvalkorterist abi kutsuda. Alles siis keeras ta ukse lukust lahti. Olin nii õnnetu ja ahastuses, ja kogu tee Silikaadist Tondi trammini nutsime sõbratariga koos. Ma lubasin kihluse tühistada, et jääda Visnaga, aga Meeri oli tragi ja tõi mulle aru pähe...»

See jutustus tundus mulle kuidagi tuttavana. Tõsi jah, varem loetud novellis «Ülestõusmine» on ju umbkaudu analoogiline stseen. Muudkui et... pea peale

pöördult. Novellis on naine, Irlik, see, kes anub Ürti tema juurde jääma. Irlik keerab oma buduaari ukse lukku ja Ürt ähvardab aknast alla hüpata... Siil oli lahkumisõhtul seljas tumepunane kleit, novelli Irlik kandis öömantlit, mille värvus on kahel korral rõhutatud: kirsipunane ja visnapuupunane. Novelli Irlik «õhetas oma armastuses ja vihas» ning ütles läbi pisarate: «Mine ja ära tule enam ialgi. Mind ei ole sulle enam.» Meie romaani Sii läks tõnnides mööda teed, õnnetu Prohvet aga ei uskunud ikka veel, et Siid talle enam ei ole.

Luunja Kaspriel, pühap. 18. juulil 1943

Armas proua... sündinud Sii S.

...Päike laskub ja jõgi paistab mu ülakambri aknast peegelvaiksena. Kogu aja tormas ja lainetas. Sattumisi istun ja kirjutan selle akna all, kus sa jõele vaatasid läinud suvel. Sa oled hullupööra unustamata jälgi sötkunud mu aeda ja maja ümber. Korjasin äsja mustsõstraid ja rääkisin sinuga. Küll olin ma läinud suvel hobene, kui sa Villemil olid. Läksin sinna nii hilja... Kuule, mina ootan sind 24—28 skp. Tallinnas. Sul on vaja sinna tulla... Või kirjutad noil aegadel mulle Orava tänavasse?

Siia kaasa panen ühe roosilehe sellest roosist, millest saatsin sulle haiglasse. Tänavu aasta õitseb see suuresti ja on ka ise suur.

Südamlik käepigistus sulle
sinu vana prohvet.

Nädala pärast, veel enne, kui kirjas antud ootetähtaeg lõpeb, valmib Siile luuletus

Ma olen sind kutsund

Ma olen sind kutsund, ma enam ei jõua.
Et tuleksid veel, ma seda ei nõua.
Need õitsevad päevad on meeletult pikad
ning lõhnavad ööd nii ahastusrikkad.

Kord panin su põlvile linnuteekanga
ning suudlesin mõttes su juustelõnga.
Siis viisin sind enda südameaeda
mu viljapuu rikkust ja raskust kaema.

Maa-ema on avanud helde süle
nüüd aedade, lindude laulude üle.
Kuukumendus heidab puiele vihu
kuldkollaseid kiiri kiirgavast vihust.

Mis minule täna hingesse langeb,
on vägevam valust, mis surmakange.
Mu silmakillesse kiirgab Veega.
Oh taevas, mis teen selle üksiku teega!

Prohvet

Tallinn, 25. VII 1943

(Viie aasta pärast, paguluses, ilmub see luuletus kogus «Mare Balticum» mõningate teisendustega:

Kord panin su põlvile linnutee kanga
ning suudlesin mõttes su käokinga.
Kord viisin sind enda südameaeda
mu õunapuu rikkust ja raskust kaema.

«Kiirgavast vihust» on nüüd «kiirgavast pihust». Ja lõppvärss kõlab: «Ah, mida teen selle üksiku teega!»)

Eks helise siin jälle kord too luuletajasaatuse traagiline motiiv, mille juba noor Visnapuu ühes oma kaunimas luuletuses sõnastas —

minu tee

see on: lauluks ülendada valu.

(«Loobumus» — «Amores», 1917)

Sii ja Prohveti viimne kohtumine oli Draamateatris 1944. aasta jaanuaris. Sii ootas sellal oma esimest last. Prohvet ütles talle: «Annan sulle viis aastat aega, siis on sul juba paar parajat põnni. Siis sõidan lennukiga ja röövin su koos nendest aratatega ära.» Prohveti sõnad ei osutunud prohvetlikuks. Viie aasta pärast sõitis ta küll, aga mitte lennukiga, vaid laevaga, ja mitte Siid röövima, vaid Saksamaa põgenikelaagrist ookeani taha... (Novellis «Ülestõusmine» kohtub Ürt emigratsioonis dramaatilisel moel Irlikuga. Viimane oli kodumaal pärast buuaari-konflikti teise mehega abiellunud. See mees oli sõjakeerises hukkunud, Irlikul aga oli pagulusse kaasa võtta üpris Ürdi näoplaaniga laps. Kohtujad märkavad, et Äni on lõplikult olematusse tõmbunud, Irlikus üles tõusnud. *Happy end.*)

Ning veel üks, viimne Siini jõudnud läkitus:

Nõmmel, 26. mai 1944

Kas sa tead, kallid... et olin umbes sellel ajal, millal sa õnnelikuks emaks said, misust 23 kilomeetrit kaugel... Tegin nalja, et kõnnin õhtuks... prouat vaatama. Kui ma endine santilaager oleksin olnud, teinuks ma seda. Milline üllatus!

Olin nähtavasti sel sinu kannatusajal oma mõtetega sagedasti sinu juures. Kui imelik side! Nüüd õnnitlen sind sügavast südamepõhiast sinu emakssaamise puhul ja soovin sulle paremat kosumist ja su tütrekesele kaunist kasvamist... Olgu tal palju vendi ja õdesid.

Ah, miks nii hilja
sündis see pisike Vilja!
Võinuks puhkeda varem
sinu õienupuke parem.

Ma ei ole eriti vaimustatud nimest «Vilja». Peaks olema midagi erakordset. Agamis mina, see on sinu pisipambuke. Aga vaata ette, nimesed avaneb saatus.

Tahaksin kõnelda pikemalt oma elust, kuid vaevalt näen ja kuulen sind nüüd enne sügist. Ma ei tea, kuhu suveks jään. Kas Tartumaale Vooremäe vaatepiirile või Lääne-Harjumaale. Mõni koli on Keilas ja lähen homme sinna poole kalastama. Minu aadress jääb ikka Nõmmele ja Draamateatrisse.

Tervitan ja õnnitlen veel korra.

Visna.

... Ela sina hästi. Mu parimad soovid saadavad sind, kallid Vilja ema. Ma usun, see tüdruk oskab enesele hästi valida ema ja isa. Ma ei kujutle paremat valikut. Tark tütarlapsetirts! Kui mina niikaua elan ja ta juba inimeseks on kasvanud, teen ma talle siiski ühe väga sõbraliku ja vanaisaliku etteheite. Aga jäägu see minu ja tema saladuseks, millest sinul ei tarvitse teada.

Sama vana Visna.

See saladuslik etteheide, mille sisu eeltoodu järgi võime aimata, jäi tegemata. Sügis rebis Visnapuu lahti kodumaast, kallitest kalmudest ja inimestest.

Hitlerlaste paaniline põgenemine Nõukogude armee löökide all viis kaasa ka poeedi. Sii sõbratar Meeri, ise samuti pagemiskihus, oli Visnapuud näinud Virtsu poole pürgimas. Viimsel kodumaa-ööl põikas Meeri Siiga hüvasti jätma ja jutustas, et Prohvet on talle nuttes kurtnud: «Sii on mu täiesti unustanud. Saatsin talle kirja ja pildi, ta ei võtnud vaevaks vastatagi.» Siini see lõplikult viimne saadetis.

aga ei jõudnud. Nüüd andis ta sõbratari kätte Prohvetile üleandmiseks hüvasti-jätukirjakese ning enda ja Ingi fotod. Sii ei tea siiani, kas need jõudsid pärale. Sõbratarilt ei saa küsida, sest tema leidis märja haua. Ja Prohvet... Kas Prohvet enda teekonna lõppu ette aimates jättis luuletusest «Eksin tänavate kurrus» välja kodumaise algvariandi viimased värsid? —

õnnis on, kes kodumullas
viimati võib puhata.

Sii ja Prohveti romaan on lõppenud.

Selle ülevaate lõpplehekülgede kirjutamine sattus Ingi 25. surmapäevale.

Ma pole Ingi kunagi näinud, vähemalt pole ma osanud kedagi nooremas eas nähtut temaga siduda. Ja ometi näib mulle, nagu oleksin tundnud teda juba poisikese-põlve ähmastest aimlustest saadik. Sellest ajast, kui Henrik Visnapuu «Kümme kirja Ingile» lugeja meeled vallutas.

Sii juhatamise peale läksin täna Ingi kalmu juurde. Tema soovitamist mööda asetasin sinna lilli ja süütasin küünla. Arvasin, et tohin seda teha. Ingi kuju eesti luules pole unustusse jäänud — siis peab ometi leidma tee ka ta viimse puhkepaiga juurde.

Punakollane vahtraleht liugles kalmude kohal, keerles Visnapuu istutatud, nüüd kahe mehe kõrguseks kasvanud elupuude ümber ja langes siis Ingi kääpale. Oli see jaatus, et elegendiline, dramaatiline, vastuoluline lugu ühe luuletaja elukäigust kumaks aastakümnete hämarusest?

5. oktoobril 1966

Jälgides rändlindude rännuteid

Kahtlemata on viimase aastakümne ja eriti viimaste aastate eesti nõukogude romaanilooming toonud mitte ainult tuttava temaatika ja ainevalla uuelaadilise käsitluse, vaid tunginud uute ainevaldade, uute keskkondade poole. Romaanide kõrval tööliskeskonna ja talurahva (resp. kolhoositalurahva) elust pääseb rohkem mõjule intelligentsiromaan oma iselaadse ja eripalgelise probleemistiku ning tege-laskonnaga. See on otsekui vastukaa-luks tollele liiga otsejoonelisele järeldusele, mida võidi teha (ja küllap alateadlikult tehtigi) teesist, et meil on küll töölisklass ja talurahvaski oma klassitunnustega, intelligents on aga midagi vahepealset, on kihistus, tekkinud ühest ja teisest. Vähemasti peab pidama intelligentsiromaanideks üsna vähese tinglikkusega P. Kuusbergi «Andres Lapeteuse juhtumit» ja V. Grossi «Pinginaabreid» ning üsna ilma mingi tinglikkusega A. Beekmani «Kae-vupeeglit», M. Undi «Võlga», E. Vetemaa «Monumenti» ja ka E. Tennovi «Rändlinnud lähevad teele».¹

On omamoodi isegi sümptomaatiline, et Vetemaa ja Tennovi romaanid viivad lugeja uudsesse ning meie kirjanduses varemgi üsna vähe käsitletud-kujutatud miljöösse — nimelt kunsti-rahva hulka. Vana terminoloogiat ka-

sutades peaks neid vist nimetama kunstiteemalisteks (olid ju kolhoosi-teemaline ja tööstusteemaline ro-maan).

Terminoloogia terminoloogiaks, vaiel-damatu on aga see, et inimene ei ku-junda ainult keskkonda, vaid keskkon-nal on ka oma mõju inimese kujune-misele. Samuti on igal keskkonnal oma isikupärane probleemide ring; isiksus jõuab igal pool eri teid mööda kindlate sotsiaalsete, poliitiliste, eetiliste, maa-ilmavaateliste seisukohtadeni. Ikka ja alati paelub lugeja huvi see, mida ta ei tea, aga saab teada, ja kui me ei peakski kirjanduse ainufunktsiooniks tunnetuslikku (intellektuaalset), vaid tundmuslikku (emotsionaalset) või peaksime kirjandust koguni ainult meie mõttetgevust ja tundeelu stimuleeri-vaks jõuks — isegi siis on uue maail-ma tutvustamine tänuväärne ülesanne. Kunstirahva oma seda enam, et meil pole rahva hulgas tänase päevani päri-selt kadunud vaade «pikajuukseliste-le» (s. o. kunstnikele) kui just mitte muiduleivasööjatele, siis ikkagi väljas-pool meie reaalmaailma elavatele ast-raalsetele olenditele.

Tennovi ja Vetemaa romaanid viisid meid uude keskkonda; uudsus ei ole kaugeltki muidugi ainus kriteerium teose hindamisel, küll aga vaieldamatu väärtus muude positiivsete näitajate puhul.

Need kaks teost on kaks ise maailma, mille kõrvutamine rõhutab pigem nen-

¹ Endel Tennov: «Rändlinnud lähevad teele». Kirjastus «Eesti Raamat», Tallinn, 1966, 232 lk. Hind 64 kop.

de eripära kui ühisjooni. Erinevad on mitte ainult rõhuasetused, erinev on vaatenurk, käsitluslaad, koguni ideeline ja tunnetuslik taotlus. Vetemaa «Monumendis» kõlavad teravad autoripoolsed satiirilised noodid, Tennovil pääseb tihtipeale läbi tõsise põhikoe kõlama heasüdamlik naer. Vetemaa on asetanud enesele kitsama eesmärgi — näidata karjeristi kuju kunstivallas, näidata printsiibituse teed alatuseni, näidata seda tänases päevas ja tänaste reaalide keskel. Tennovgi puudutab karjerismi, enese läbilõõmist juhul, kui andetust kompenseeritakse hea suuvärgiga ja printsiipiaalne-olemisega. Kuid Tennovi eesmärk on laiem; see on: kunsti ja ebakunsti vahekordade kujutamises, selle tee kujutamises, mida inimene läbib, kui ta tahab jõuda tõelise kunsti juurde, kunsti olemuse sügava, viljaka mõistmiseni.

Vetemaa karjerist Sven Voore on teose epitsentris, autor asetab ennast sageli Voore positsioonile, näeb tema silmade läbi, elab tema mõtetega ja annab oma, autoripoolse nappides raamid, varjundites, intonatsioonides. Tennovi Jaan Mäger (või ka Annikas) on kusagil eemal, me puutume temaga vahetult väga vähe kokku, rohkem näeme ja kuuleme teistelt, umbes nii nagu kreeka draamas, kus teadustaja räägib sellest, mida ta näeb sündivat sealpool lava. Kuid Tennovil pole karjerismiprobleem kaugeltki peamine, keskne. Romaani selgroog ja peaaegu kõike ühendav ja endale alistav on kunstniku tee kunstitõe juurde.

Ja selle kandjaks pole mitte Mäger ega Annikas — need on ainult segavad, tüütud ja kaduvad kõrvalnähtused —, vaid Peeter Sõmeras. Teose kolm osa — «Udusulis», «Tõusujahedus» ja «Laskumisohud» — on esmajoones kolm etappi Peeter Sõmerase teel kunsti juurde.

Seal ta on, see nooruk kaevanduslinnast, kes pärast sõda tuleb üsna napi pagasiga — nii aineliselt kui vaimes mõttes — kunstinstituuti. Ta tulek siia pole vist niivõrd seaduspärane kui

juhuslik — mitte kõik pole andekad, kes astuvad instituuti (nagu kunagi ei astu ka kõik andekad instituuti). Ja peamine pole mitte selles, et teha hoolsalt oma õpilastöid, harjutada kätt ja silma, käe ja silma koostööd. Vist üsna pea taipab Peeter, et oluline on see, mille nimel kätt harjutatakse, kunsti tehakse. Ta otsib ja leiab oma eesmärgi. Selleks saab püüd viia kunst nende inimeste juurde, kelle hulgast ta on võrsunud (isa, teised kaevurid, töölised, materiaalse väärtuste tootjad) ja kes riputasid oma voodite ning kummutite kohale hale-armsaid lossiparke tiikide ja luikedega.

Nii kujunevad Peeter Sõmerasel välja eesmärk ja diplomitöö teema: «Arnold Kreegi eesrindlik laavabrigaad laskub kaevandusse».

Kuid diplomitöö ei taha ega taha edeneda, midagi on eesmärgi asetuse ja selle teostuse vahekorras siiski korrast ära. Kunsti loomine on keerukam, kui mõistab isegi juba lõppkursusele jõudnud üliõpilane Peeter Sõmeras. Küllap ühele tahule sellest keerukusest vihjab juhendav õppejõud kunstnik Poobus, kui ta ütleb: «Sa... mõtlesid: näitan õige neile kahvatutele esteedikestele, põristan trummi, astun keset elu, raban neid sellega, et samastan maalikompositsiooni ajaleheartikliga! Aga kuhu jääd sa ise, Peeter Sõmeras? Kunstiloomingut eneseleidmiseta pole veel olnud ega saagi olema.» Kunstiloomingut eneseleidmiseta ei saa olla, kuid eneseleidmine saab olla ainult siis, kui enast otsitakse. Otsimine kunstis on aga okkiline ja raske tee — läbi kahtluste, läbi eksimuste ja pettumuste. Ning läbi loobumiste.

Peeter Sõmeras sammub seda teed mööda, ja kui keegi nimetab teda pühakuks, siis meie mõtleme esmajoones sellist pühakut, kelle tegutsemises oli vahest rohkem fanatismi kui usku. Peetrit närivad mitmedki kahtlused, kuid fanaatilise järjekindlusega sammub ta ikka ja jälle molberti ning palleti juurde.

«Mille kuradima päralt peakski tema,

maalikunstnik Peeter Sõmeras, oma armastatud töö juures hoidma südame avali kaevurirahvale, kui siingi, sedamööda kuidas jõukus kasvab, sirutab kaela kõige ümbritseva vastu ükskõikne juhm ja upsakas tõusikus!...» Kuid niisugune mõttemõlgutus on ja jääb hetkemeeloluks. Jälle istub ta päevade kaupa töö juures, lohutuseks mõte: kui töö tegi ronijast ja mõirgavast ahvist mõtteisse süvenenult astuva inimese, miks ei võiks ta siis toime tulla niisuguse tembuga, et teha Peeter Sõmerasest kunstnik.

Peeter Sõmerasest saab kunstnik, aga nii nagu tihtipeale, läheb eneseleidmine kunstis millegi kord omaksvõetu eitamise kaudu. Vaistlikult aimab Peeter kunstis ennast tolles kauges mälestuspildis mustlastest ja nende laulust: «Te tiire miila kaale jakka...» Siin on ju hoopis midagi muud kui see, millest Peeter unistas (eesrindlik laavabrigaad jne.). Aga ometi tundub, et just siin ongi see midagi, mida nimelt Peeter suudaks anda kunstile.

Kas see ongi siis tühine?

«Paljude üksnes kahekümnendale sajandile omaste inimegude seas hävitati mustlasi sihipäraselt kui alaväärtuslikke ja kasutuid. Läbipekstud Euroopa linnade ülesehitamist vaatavad julgustava pilguga pronksist või graniidist sõjamehed. Kas need karmid mehed oma igavikupikkuses mõtiskluses meenutavad ka, et rassiõiguse veendumusest pungil gemüsetagumikuga saksa väikekodanlane hävitas põhjamaa tähistäeva alt ühe kuuma-verelise laulu? Või peab tema, Peeter Sõmeras, seda inimkonnale meenutama?»

Peeter Sõmerase kujunemistees ei ole midagi erandlikku, kuid nii nagu autor seda kujutada on suutnud, on see siiski kordumatu ja enesenäoline.

Ülaltoodu ei ole ju veel Tennovi romaan, ei mitte sajandikkugi sellest. See on üks läbiv teema, tõsi küll, peamine, aga ikkagi mitte kõik. Kunsti ja ebakunsti vahetõrgete, kasvuraskuste ja

väsimusvaevade kaudu avaneb meie pilgule terve kunstnike-põlvkonna tee. Sest Peeter Sõmerase kõrval on veel Ants Suurpere, too metsade rüpest tulnud kohmakas ja lihvimata, suureandeline maapoiss, kelle tee kunsti juurde läheb ka üle kivide ja kändude. Professoritütre armastus on esialgu küll meelitatav, kuid Ants avastab lõpuks, et kuldsed kammitsad on ka ainult kammitsad.

Ja siis too tõsimeelne eestlane Mati Lehola — kes paneb õieti ise enesele kammitsad jalgu — oma kummaliselt kitsa ideega: kultuuri saab ainult lastetoast kaasa võtta; kui tahame eesti kunstile kasu tuua, peame aegsasti looma hästi sooja kodunurgakese ja soetama seal loomuliku kultuurkirmega teise põlvkonna haritlasi... Ja siis hakkab Mati oma programmi ellu viima ning matab oma ande majaehitamisse, see aga ei taha ega taha lõpule jõuda. Ja kes pagan viimaks ütleb, et selle teise põlvkonna haritlastel ongi annet — kunstis või muul alal? Juhan Liiv igatahes, samuti Eduard Viiralt, Konrad Mägi ja paljud teised ei olnud mitte teise põlvkonna haritlased. Kummaliselt kitsas idee igatahes? Kahju, et autor näitab ainult selle kinnisidee kurbi tagajärgi ega võta lähema vaatluse alla taolise idee tekke- ja kujunemislugu.

Siis veel Miki, too kummaline boheemlane, distsiplineerimatu, järjekindlusetu, andekas, omamoodi otsiskleja, võidelnud ka romaanis enesele suhteliselt suurema liikumisvabaduse, kui vahest kompositsioon ja idee seda vajanukski. Kes oskab öelda, milleks need Mikigi peiaritembud just vajalikud on?... Aga amputeeri nad ära, ja mis jääb järele, pole enam see romaan. Inimlikult soojaks ja lähedaseks teeb tegelaskujud ka taoline lapsemeelne tembutamine, nagu nood rotijahi-lood, harvad, aga see-eest eredad napsivõtmise-stseenid, Mati armuvalus märuldamine ja pea paljakspügamine, Miki õnnetu pealinnaskäik, Kikka hädasolek Annikaga. Anne Möller, hilisem Annikas, mõtleb lahkudes: need siin jäävad

edasi lasteks, jäävad peoga püüdma päikesekiirt... See on mäng, mis diplomeeritud tohtrile enam ei sobi. Aga isegi asjalikul tegudeinimesel, realistil, maailma kainete pilkudega vaataval Annel on raske lõplikult lahkuda sellest maailmast. Sest siin on ka midagi üllatavalt võluv, puhast ja kompromissitut. Kas või armastusvahekordadeski: Mati meeltheitev kiindumus kergemeelse Marga vastu (ja lisagem kohe — näiliselt kergemeelse); Peetri aastaegne korteri ja söngi jagamine Margaga; Antsu äratulek oma professoritütre naise juurest, mida too ultraintelligentne ja peen seltskond võib muidugi moraaltuseks ja kunstniku kergemeelsuseks pidada, mis tegelikult on aga ainus võimalus jääda eneseks, jääda kunstnikuks. Ning üle kõige Peetri armastus Reelega vastu, mille rõhutamiseks autor on leidnud kordumatult kirka metsaskäigu-stseeni ja üllatavalt palju detaile Reelega päikeselise loomuse ning ääretult taktilise, pigem mingi ürgse instinkti või kuuenda meelega tabatava harmoonilise käitumise iseloomustamiseks. Need vahekorrad on lihtsamad, ausamad ja puhkamad, kui meie paraku veel paljuski piibli-moraalist ja kodanlikest vahekorradest kammitsetud ametlik moraal ette näeb.

Jah, selles maailmas on vahekorrad lihtsamad, aga teiselt poolt ka keerulisemad. Peeter Sõmeras on selleks liiga palju kunstnik, et olla armastaja, isa, perekonnainimene. Ta ei saa teenida mitut jumalat, ta ei suuda järgneda Annele, kuigi oli Annessel kiindunud. Teda kohutab maakolgas, elu eemal kunstikeskkonnast; ta kardab oma ande kängumist, aga võib-olla ka seda suurt kuristikku, mis ikka ja alati seisab unistaja Sõmerase ja realistist arsti Mölleri vahel. Ja kas ei lamenduks ükskord tema ja Reelegi vahekorrad kuivkülmaks ja kulunud vastastikuseks kohusetäitmiseks-stereotüübiks — voodis, söömalauas ja vabadel hetkedel. Kes ütleb, kas Reelega — selle vaistlikult nii üllatavalt hästi õiget käitumisjoont tabava ettekandja — ja

Peetri suhtedki oleksid jäänud tolele lausa ideaalselt harmoonilisele tasemele. Võib-olla autorgi leidis: *non plus ultra*, ja tõi ohvriks Reelega elu. (Autorid on mõnikord julmad; nad peavad olema julmad, sest elu on niisugune. *Happy end*'iga lood võivad meis küll tugevdada usku, et elus läheb kõik hästi, aga selles on ikka omajagu Luka lohutamise filosoofiat ja omajagu valetki.)

Peeter Sõmerase elu jõuab romaanis ka mingisse lõpp-punkti, kuid see on kaugel *happy end*'ist. Liiga palju on läbi elatud, et olla või saada veel õnnelikuks. Ainus lohutav akord kõlab teadmisesest, et veel pole väsitud lõplikult, et tööpäev pole õhtusse jõudnud. See on küpsusse-jõudnu paratamatu tunnetus, inimese filosoofia, kes mõistab elu ja mõistab ka reaalselt hinnata iseene suurust ja väiksust.

Kõige rängem on vara väsida, väsida juba enne, kui õieti iseseisvalt oled saanud tööle hakata. Seda väsimust aimab Peeter tundvat Matis, sellepärast lähevadki Aarlaht ja Tepner dekoori alale — vaieldamatult kergema vastupanu teed. Sellega võitleb Peeter; temas on igatahes küllalt fanaatiliselt enesundimist, et hetkeväsimele mitte alla vanduda. Tõenäoliselt nõuab kunst mitte üksi annet, vaid ka tahtejõudu, fanatismi, isegi hukkamisele määratu meeletlikku elutahet.

See on kujunemisromaan, ja — vähemalt kahe osa ulatuses — kooliromaan. Oma osa Peeter Sõmerase, samuti ka teiste kujunemisel on õppejõududel, esmajoones Andres Poobusel, sellel ise palju läbielanud, teravapilgulisel, tähelepanelikul ja taktitundelisel kunstnikul, veel rohkem aga koolmeistril. Kui Peeter jõuab järjest sügavamale ja avaramale kunsti olemuse ning seaduspärasuste mõistmisele, jõuab järjest lähemale kunstitõe, siis on see kõigepealt Poobuse teene. Oma tähelepanelikul viisil suunab ta õpilast. Ta on inimlikult võluv oma tagasihoidlikkuses, oma seltsimehelikes vahekorradades, mis kühnivad isegi äärelinna õlleurkasse, kus arutatakse suuri ja

tähtsaid küsimusi, kus naps on lihtsalt kõrvaliseks asjaks. Poobuse isiklik saatus on romaani traagilisemaid lehekülgi, kuigi tema hullumine on küll vähe ette valmistatud. Ei suuda päriselt uskuda, et nii tugev natuur võiks tolle pahatahtsi esteetideks ja formalistideks tegemise koosoleku järel kokku variseda. Kuid kes teab — Poobus on ju varemgi mures, et tast jälgi ei jää... Poobuski on too äärmiseni pingul pillikeel, mis võib kõige kergemini katkeda...

Iga karakter on lisaks psühholoogilisele, eetilisele, esteetilisele veel tingimata sotsiaalne fenomen, huvipakkuvaim selles mõttes küll Luitmets, kunstnikuna andetu ja paraku ka pedagoogina võimetu, koosolekul aga kunsti rahvale lähendamist nõudev, monumentaalmaali eest võitlev, kunsti aktuaalsuse nimel laadiv ja laskev, sihtimisele suuremat aega raiskamata. Küll aga mitte kellegi tuulenuusutaja, kaugeltki mitte karjerist, jaan mäger. Omamoodi samuti traagiline saatus nagu Poobuski, traagilisem veel — viljatus on traagiline ka siis, kui sellest veel isikliku elu, oma maailma kildudeks varisemist ei järgne. Ta on kahjulik — ilma sihtimata tulistamisel saavad pihta süütud, niisuguse tegutsemise ohtlikkus lükkab eemale —, aga mitte jalestust-tekivav nagu karjäärihimu.

Aeg... Jah, Tennovi romaanis nagu polekski aja detaile, aja reaale. Kust siis ikkagi tuleb, et me tunneme otsekui kombatavalt sõjajärgseid aastaid, nende aastate miljööd (kuigi seda peaaegu polegi kujutatud), nende aastate mõtteid ja tegutsemisi? Miki toiduhankimise-retked ja puskaritegemine maal, Luhaaugu perenaine, kes kuuldigi varjavat metsavenda. Kuid rohkem kui mingis detailis avaneb aeg just nendes ideelistes liikumistes, mis kajastuvad poiste kaudu romaanis ja nende eneste psüühikas. Kas või viiekümnendate aastate alguse ja neljakümnendate lõpu kampaaniad kunstivallas, loosungid, koosolekud, kunsti ideelisuse ja puhtuse nimel peetav võitlus kõigi oma kõikumis-

te ja pahurpidi külgedega, lõpuks esteetideks ja natsionalistideks tegemise koosolek ja reageeringud sellele, Andres Poobuse hullumine; veelgi hiljem kunsti olukorra stabiliseerumine, otsekui vastureaktsiooniks endiste kõrvalejätute, üle-parda-heidetute isegi liiga kõrgele pjedestaalile asetamine, hoopis uute jõudude tulek kunstiaarenil — see kõik teeb meile aja nõnda tajutavaks, otsekui kombatavaks. Niisiis aeg mitte reaali kaudu, vaid ideeliste liikumiste kaudu — võimalus, mida peaksime rohkem kasutama.

Romaan on valdavalt jutustava koe-ga, vahetult sündmusi kujutavad stseenid, inimesed liikumises ja tegemises vahelduvad informatiivset laadi osadega, kus me saame refereerimise korras teada, mis kus toimus, mis ühe või teise elus muutunud oli... Nii on see muidugi ikka romaanides; tekib ainult mõte, et mõnikord me ise piirame neid võimalusi, mida pakub žanr. Ärgu see olgu etteheide Tennovile. Küsimus on laiem, on selles, et meie romaan, kuigi kaasaegne, enamasti aktuaalselt kaaskõlatav ajaga, kipub jääma ühe tegevusliini romaaniks, omajagu kammerlikuks ja seega kitsamaks, ühekülgsemaks ning paratamatult sisultki ahtamaks, kui vorm seda eeldaks. Anne-liini omaette ülesvõtmine ja arendamine romaanis — kas see poleks võimaldanud palju uut ja süvendatumat juurde anda? Või Miki, kes teeb läbi röögatu suure arenemistee seal oma salapärases erakukambris, muutub peiarist mõtle-vaks olendiks... Või Ants oma keerulistes vahekordades professoriperekonnas...

Sisu ja vorm on lahutamatud, kuid samuti nagu tuleb läbi tunnetada ja avastada sisulisi väärtusi, nii tuleb avardada ka vormilisi võtteid ja vahendeid, et seda sisu paremini, täielikumalt edasi anda.

Ja uue romaani koht Tennovi loomingu? Kahtlemata saavutus. Tennov on lugejat varemgi meeldivalt üllatanud oma realistliku, maalähedase loomingu-ga, mille taga alati on tunda elu tähelepanelikult jälgivat ja paljudegi

nähtuste üle mõtlevat ning oma järel-
dusi tegevat inimest. Oma lühiproosaga
lugejale tuttav Tennov üllatas juba
«August Mõigu oma hobuga». Olgu
pealegi, et siin polnud tegemist lõpuni
järjekindla tervikteosega, ikkagi näitas
see, et autor kujutas meie talurahva
elu üht murrangulisemat perioodi, ni-
melt kolhoosiminekut, mitte nii, nagu
oleksime tahtnud seda näha, vaid nii,

nagu see tõepoolest oli. Siis «Noormees-
heast perekonnast» — hoopis erinev
keskkond, erinevad karakterid. Ja jäl-
legi kõrvaltegelased, kellest jutustatakse
värvikamalt peategelasest. Viimases
romaanis on küll huvipakkuvad nii
peategelase arengulugu ja vaimse ku-
junemise lugu kui ka sekundaarsed te-
gelaskujud.

E. Maasik

RINGVAADE

Kirjanduse vaeslastest

Tihti on lastekirjanikud kurtnud, et vähe räägitakse lastekirjanduse probleemidest, tema ühest kui teisest puudusest, soovidaajtmisest ning sünnivaevadest suurtel nõupidamistel ning suures ajakirjanduses. Umbes selliste mõtetega juhatasid sisse Kirjanike Majas toimunud lastekirjanduse-alase seminar-nõupidamise (20.—22. det.) kirjanik H. Väli ning põhiülevaatega esinenud E. Teder. Vähe raamatuid, aeglane kirjastamine, vähe sõnavõtte lastekirjanduse kohta — neid puudusi märgiti mitmes ettekandes. Ilmunud teoste kvaliteet andis nurinaks vähem põhjust. M. Linnamägi, kes analüüsis «Pioneeris» ja «Tähekeses» ilmunut, märkis, et eriline puudus on lugemisest, mis sobiks 14—16-aastastele noortele. Sellealaste head lektüüri pole «Pioneeris» ega mujalgi.

Noorukitega ei osata vajalikul kombel kõnelda. Noorukeid ei usaldata, neid peetakse ülemäära kaua lasteks, kel justkui puuduks vastutustunne. Lapsi «eluks ette valmistades» unustatakse sageli olulisim — see, et lapsed elavad juba praegugi. Sellisest suhtumisest tuleneb tendents lapsi kiiresti täiskasvanuks muuta. See kujuneb omamoodi utilitaarseks püüdluseks, mis hävitab või vähemalt ei arvesta küllaldaselt emotsionaalseid vahendeid, ei arvesta vaimseid ning eetilisi väärtusi, humanitaarseid teadmisi kui puhtpraktitsistlikest eesmärkidest kõrgemal seisvaid ideaale. Noortele kirjutades ei peeta kinni elutõest, pakutakse lihtsustatult tegelasi ja ühiskonnasuhteid, peljatakse dramatismi. PUISelt, deklaratiivselt, ühekülgsest, lihtsustatult, inimliku mahlakuseta serveeritakse laste- ja noorsookirjanduses silmapaistvate inimeste (Lenini, Gaidari) kujusid-legendes. Needsinatset pole üksnes eesti lastekirjanduse nähtused. Neist rääkis üleliidulises ajakirjas «Detskaja Literatura» avaldatud materjalide põhjal S. Väli.

Huvitava analüüsi lastele kirjutatud

näidendeist tegi D. Normet. Kõige õnnelikumas olukorras viibivaks pidas D. Normet nukunäidendit, kõige õnnetumas — laste isetegevuslikele näiteringidele sobilikku repertuaari. Kuhuigi nende vahele paigutas ta need noorsoo- ja lastenäendid (ka dramatiseeringud), mis on maha mängitud suurte teatrite lavadelt. Soojade sõnadega nimetas ta B. Kaburi «Ropsi», avastas vastuolulisust M. Undi näidendis «See maailm või teine», rääkis head U. Leiese «nukutükkidest».

O. Kruus käsitles järjekordselt fantastika vahekorrdi kirjandusega, seekord lastekirjandusega. Illustratsiooni ning teksti suhteid püüdis analüüsida kunstnik E. Pikk, kes väitis, et «täiskasvanute kujutlused laste huvilaadist kirjanduse suhtes on reeglipäraselt lapsikud ja naiivsemad kui laste endi kujutlused», mistõttu eksitakse ka lasteraamatu illustreerimise põhiprintsiipide vastu.

Üks kui teine osavõtja püüdis esile tõsta mõningaid nimesid lasteautorite hulgast, mõningaid õnnestunud lasteraamatuid. V. Gross tegi koguni monograafilise ülevaate J. Rannapi loomingu. Kuidas ning milliseid teoseid armastavad lapsed, sellest kõnelesid faktilise tõendusmaterjali põhjal (mitte enam kriitiku subjektiivse-objektiivse oletuse kohaselt) mitmed raamatukogude töötajad (M. Kiivet, H. Kotisse, J. Maripuu, R. Nuust, A. Toome). Selgus: põhiliselt ühtivad laste endi ning õpetatud kriitikute arvamused, õige mitmel puhul on aga hinnangud sootuks vastandlikud. Lasteraamatute raskematest kirjastamisprobleemidest kõneldi kahelt platvormilt. Kirjanike häält esindas põhiliselt H. Väli oma seminaril väljajuhatavas lõppsõnas ning Kirjastuskomiteed — peatoimetaja V. Pirson.

Nõupidamise sõnavõttud kestsid kaks päeva, kolmas päev kulus praktilistes õppustes luule- ja proosagruppides, mida juhendasid E. Niit, E. Raud ja J. Saar. Lastekirjandusele oli pühenda-

tud ka seekordne kirjanduslik kolmapäev.

*

«Izvestija» 300. numbris (22. detsembrist 1966) ilmus Juhan Smuuli kirjutus «Satiiri peab mõistma õigesti» (vt. ka «Edasi» nr. 304). Artikkel on mõeldud vastulausena lugeja A. Lanini poleemilisele kirjale, kus kritiseeritakse J. Smuuli näidendit «Polkovniku lesk» sellise arusaamise nivooilt, millise kujutlust mõöda kirjanik justkui laimaks nõukogude tegelikkust, loobiks poriga nõukogude sõjamehi ja nende vapraid leski Isamaasõja päevist, õõnestaks

noorsoo sõjalis-patriootilise kasvatusel väärskeid vundamente.

Lugeja A. Lanin ei suuda näha teoses käsitletavat objekti — veel esinevat väikekodanlikku tõusikuvaimu kui üht meie sotsiaalset probleemi üldse. See näitab aga esteetiliste arusaamade mahajäämust, vildakust või puudumist kirjanduse ning kunsti olemuse ja funktsioonide mõistmises. Ka satiiri kui kirjanduslikku žanri ei tohi madaldada utilitaarseks, ei tohi suruda «vaikiva vaeslapse» olukorda. Satiirile tuleb õigesti läheneda, temast õigesti aru saada. Nii kõneles satiirist J. Smuul.

Eesti NSV Kirjanike Liidus

Kirjanike Liidu parteiorganisatsiooni koosolekul 27. detsembril 1966 oli kõne all kirjandusliku aasta-loomingu arutelude küsimus. Leiti, et ka 1967. aastal tuleb žanride kaupa — proosa, luule, kriitika — ülevaatekoosolekud korraldada. Kaaluti võimalust aruteluks suurema auditooriumi ees läbi viia. Sõna võtsid E. Maasik, V. Gross, U. Laht, J. Semper, R. Parve jt.

Kirjanike Liidu seminari raames toimus 13. detsembril l. a. vabariigi prokuröri V. Raudsalu loeng «Võitlus sotsialistliku seaduslikkuse eest». Kõneleja analüüsis rikkaliku statistilise materjali alusel kuritegevuse nähtusi meie ühiskonnas ja peatus seadusandluse uute ülesannete juures. Elavas mõttevahetuses tulid lähemalt kõne alla huligaansuse, alkoholismi, abielulahutuse jt. küsimused.

15. detsembril kõneles Ülo Tonts Tartu Kirjanduse Majas luule päevaprobleemidest. Lähtematerja-

liks olid 1966. aastal ilmunud värsiraamatud. Juttu oli aga avaramalgi pinnal: loomingu hindamise aspektidest, luule sotsiaalsest kandvusest, luuleinflatsiooni konkreetseist avaldumiskujudest, luulekriitika nõudlikkusest ja kunsti tajumise probleemidest, terminoloogist ja abiteadustest. Arvamusi avaldasid neis küsimustes veel H. Puhvel, A. Kaal, V. Altoa, H. Siimisker, K. Kääri, K. Kurg, H. Kään jt.

26. detsembril andis Harald Peep ülevaate pagulaskirjanduse arenguprotsessist ning selle sotsiaalpoliitilisest taustast. Huvi pakkusid ka andmed temaatikast, žanride mahusuhetest, kirjastustegevusest.

24. detsembril toimus kahe linna — Tartu ja Tallinna noorte autorite loomingu kohtumine ülikoolilinnas. Ülikooli kohvikus lugesid publikule oma värsse L. Tungal, L. Seppel, M. Kalamäe, A. Ehin, K. Kurg, N. Baturin jt. Tutvustati üldjoontes Noorte Autorite Koondise tegevust. Kohtumise teine etapp viidi läbi Kirjanduse Majas.

Esimene Kreutzwaldi-päev Võrus

11. detsembril tähistati Võrus Kreutzwaldi Memoriaalmuuseumi 25. ja Kreutzwaldi «Eesti rahva ennemuistsete juttude» ilmumise 100. aastapäeva. (Muuseum avas esmakordselt oma ukseid 28. VI 1941. a.)

Juubelitele pühendatud teadusliku konverentsi avas Võru rajooni TSN TK aseesimees A. Zirk. Kreutzwaldi muinasjuttudele oli pühendatud ENSV TA Keele ja Kirjanduse Instituudi vanema teadusliku töötaja R. Viidalepa

ettekannet, mis andis põhjaliku ülevaate Kreutzwaldi muinasjuttude kogumisest, avaldamisest ning sellega seotud raskustest, ja samuti omaaegsest kriitikast. Tartu Riikliku Ülikooli dots. Ed. Laugaste käsitles Fr. R. Kreutzwaldi ja A. H. Neusi koostööd eesti rahvaluule uurimise alal ning Keele ja Kirjanduse Instituudi töötaja E. Nirk Fr. R. Kreutzwaldi seisukohti luule küsimustes. Kreutzwaldi Memoriaalmuuseumi direktor A. Krull andis

ülevaate muuseumi asutamise eelloost ja 25 aasta jooksul tehtust.

Pärast põhiettekandeid meenutasid sm-d J. Reinet (endine (Võrumaa koolide inspektor) ja R. Põldmäe (endine

Kirjandusmuuseumi käsikirjade osakonna juhataja) muuseumi avamist sõjaolukorras.

Päev lõpetati lillede asetamisega Fr. R. Kreutzwaldi mälestussambale.

Head sõnumid «Monumendist»

Enn Vetemaa «Monument» jõudis venekeelse lugejani ajakirjas «Družba Narodov» (nr. 7, 1966). Detsembris jagati välja selle ajakirja aastapremiad.

Esimene preemia läks jagamisele prosaistide E. Vetemaa ning G. Menjuki

(Moldaavia) vahel. Teise preemia vääriliseks tunnistati poeedid S. Tšikovani (postuumselt), A. Tarkovski, kriitik J. Barabaš ja kirjanik V. Korotš. Kolmandad preemiad pudenesisid V. Zvjagintsevale, A. Markinile, T. Bulatovile, A. Butšisele ja K. Iljinitšile.

Uus ajakiri

Aasta ja enamgi on kõneldud Eesti maal ühe kirjandusliku ajakirja väljaandmise probleemidest, täpsemini «Nooruse» puhtkirjandusliku kaasandloomise vajadusest, mis pakuks eakohast lektüüri noorepoolsele lugejaskonnale ja annaks avaramat tribüüni noorematele kirjanduslikele jõududele.

Armenia Komsomoli Keskkomitee ja Kirjanike Liit on analoogilises asjas kõnelused teoks teinud ja 1967. aastast hakkab ilmuma uus kirjanduslik-kunstiline illustreeritud kuukiri «Garun» («Kevad»). Suurima pinna täidab selle lehekülgedest ilukirjandus, seejärel ühiskondlik-teoreetiline publitsistika.

Vabariiklikud autasud

Turkmeenias kehtestati vabariiklikud preemiad, mis nimeliselt on pühendatud luuleklassiku ning mõttetarga Mahtumkuli mälestusele. Esimesed preemiad jagati läinud aasta lõpul selliselt: kirjanduses B. Seitakovile ro-

maanitrioloogia «Vennad» eest, muusikas D. Ovezovile ja K. Seitlijevile (oratooriumi tekst) ning kino alal filmikollektiivile, kuhu kuulus ka kirjanik B. Kerbabajev.

Luulepäevad

Kalendris sellist nimetust ei ole, ent ometi igas detsembris elatakse Moskvas ja paljudes teistes linnades luulepäevade tähe all. See on kestev luulepidu, luulekuu. Poeedid esinevad Kirjanike Keskmajas, kontserdisaalides, klubides, raamatukauplustes... Saabuvad külalispoeetid. Värsse loetakse

vene, poola, rumeenia, ungari, bulgaaria, tšehhi, saksa jt. keeltes. Raamatukauplustesse saabub müügile iga-aastane värsikogumik «Luulepäev». Nii oli ka läinud kuul. Luulepäevade raames korraldati seekord eriline rindelüürika õhtu, millega tähistati Moskva lahingute 25. aastapäeva.

J. Jevtušenko ja teised

New Yorgi poeetikakeskuse ja ülikooli kutsel viibis pikaajalisel Ameerika-turneel nõukogude poeet J. Jevtušenko. Ta esines paljudes osariikides (Alaskas, Alabamas, Texasas...) ning suurtes linnades New Yorgis, Pittsburgh'is, Washingtonis, San Franciscos, Chicagos jm. tuhandetesse ulatuva au-

ditooriumi ees. Iga luuleõhtu lõpus vastas nõukogude kirjanik pärast oma värsste lugemist kuulajate rohketele küsimustele. Poedi tabavad ning erapooletud vastused (provokatsioonilistelegi) küsimustele pälvisid publiku — eriti üliõpilaste — heakskiidu.

J. Jevtušenko ei teinud head nime

ainult autorile endale (mitmed kirjas-
tused asuvad kiiresti tõlkima ja välja
andma tema värsivalimikke ning poee-
me), ei üksnes nõukogude kirjandusele

kui niisugusele. J. Jevtušenko esinemi-
sed aitasid taastada kirjanike kui ise-
seisvate tribuunide reputatsiooni üld-
se.

Kunstnik ja kunsti sotsioloogia

NSVL Teaduste Akadeemia organi-
seeris hiljuti Leningradis sümposiooni
kunsti sotsioloogia praeguse seisukorra
ja edasiste väljavaadete arutamiseks.
Osavõtjateks olid filosoofid-esteetikud,
kirjandusteadlased, muusika-, kino-
ning teatriuurijad jpt. On selge, et
kaasajal ei saa ükski eluala läbi ilma
sotsiaalsete algpõhjuste konkreetse
ning rangelt teadusliku uurimiseta.
Arvatavasti ei saa läbi ka kunst ja
kunstiteadus. Ent siiani on ikka püsi-
nud täpsemalt määratlemata kunsti
sotsioloogia objekt ja aine, ning kont-
rollimata tema suutlikkus olla «süva-
teadus».

Peab märkima, et kunsti sotsioloogia
võimalustes kahtlesid paljud sümposio-
nisti osavõtjad. Skeptitsismi
on põhjustanud meie senise este-
etikateaduse skolastilisus, selle pain-
dumatud printsiibid. P. Palijevski mõt-
tekäik: kui tahame, et teadus oleks
teadus, peame looma eelkõige mingi
vaadete süsteemi, selge mõtteviisi, ja
jälgima seejärel teaduse ainet selle
aine täites piirides, mitte suruma ainet
oma ehitatud süsteemi jäikadesse raa-
midesse.

Leiti, et kunsti sotsioloogia on oma
arengus jõudnud uue etapi eelõhtusse
ja tarvis on kavandada tema põhilised
suunad, mille üldsihiks jääks esteetika-
teooria ning kunstipraktika ühtsuse
saavutamise. Selleks, arvati, tuleb
kunsti sotsioloogial uurida kõiki kuns-
titeose sünniga seoses olevaid tegureid
(isikusse puutuvaid ja ühiskondlikke),
kunstiteose teekonda ja saatust pärast
«autorist lahkumist», ja ilmingimata
maailmakultuuri kujunemise üldisi
seaduspärasusi küll žanride, küll vor-
mide lõikes, ent seejuures tegelike,
mitte suvaliste ajalooliste etap-
pide raamistuses.

Kuigi meie kunsti sotsioloogia on
põhiliselt alles loomise-eelses seisun-

dis, on ometigi olemas mingi ajalooline
ja kindel vundament, millele loodavat
rajada. Sest iga filosoof, iga mõtleja,
kes on arutanud kunstiprobleeme, on
suuremal või väiksemal määral olnud
ka sotsioloog. J. Davõdov analüüsiski
sümposioonil marksistlik-leninliku, täp-
semini nõukoguliku kunsti-
mõistmise arengu kolme perioodi.
Esimene neist — kahekümnendad
aastad — oli vulgaarsotsioloogilise kal-
lakuga. Esteetikas valitses sotsiologi-
seeriv hoiak. Kunsti põhiprobleemid
samastati sageli ainult klassi-ideoloogia
probleemidega, kunsti käsitati üksnes
ühiskondliku võitluse vahendina. Tei-
ne periood — 30-ndad aastad — tõstis
esiplaanile kunsti rahvalikkuse põhi-
nõude (rahvas peab kunstist aru saa-
ma!) ja arvamus, et kunst on üks ob-
jekttiivse tõe tunnetamise mooduseid,
ei muud. Kolmas ehk kaasaegne
periood on püüdnud ja püüab vaba-
neda kõigest dogmaatilisest, ühekülg-
sest ning erapoolikust. Kunsti tunne-
tuslike väärtuste kõrval arvestatakse
rohkem tema eetilisi ja puhtesteeetilisi
(elamuslikke) väärtusi.

J. Davõdovi ja teiste sõnavõttudega
seoses polemiseeriti palju kaasaegsete
probleemide juures. Vaieldi progressi-
teooriate üle, modernistliku ja massi-
ja eliidikunsti mõistete üle. Eriti palju
räägiti kunstniku isiksusest ja üldse
isikuprobleemist praegu-
ses maailmas (A. Didorov, M.
Kagan, J. Veitsman, P. Gaidenko, L.
Pažitnov). Indiviidi roll ühiskonnas,
tema võimed, tema vastutus, tema te-
gevuse sotsiaalne determineeritus ja
käitumise individuaalsus — siin asub
kõigi tänapäeva suurte kunstnike ning
filosoofide tähelepanu. Sümposioonil
jäi kõlrama: rohkem usku talendi jõu-
se, rohkem õigusi isikupärasele, sest
isikupärasuseta, individuaalsuseta pole
kunsti.

Maurice Druon Prantsuse Akadeemia liikmeks

Georges Duhameli surmaga tühjaks
jäänud akadeemiku kohale valiti kir-
janik Maurice Druon, kes nüüd on
48-aastasena Prantsuse Akadeemia
noorimaks liikmeks. Maurice Druoni

esimeseks teoseks oli 1942. a. kirjuta-
tud näidend. Sõja-aastatel töötas kir-
janik Londoni raadios, viibis korres-
pondendina rindel. Pärast sõda pühen-
dus Druon terveniisti kirjandusele.

Tema sulest on ilmunud 3-köiteline romaaniseeria, mille esimene köide «Suured perekonnad» sai 1948. a. Goncourt'i preemia, 1955—1960 valmis tal 5-köiteline ajalooliste romaanide seeria «Äraneetud kuningad». Romaane,

esseeid, ajaloolisi ja teatrilaseid teoseid sisaldavast mahukast seeriast ilmusid 1965. a. viimaste raamatutena «Märkmeid ja maksime võimust» ning «Pariis Caesarist Püha Louis'ni».

Ehm Welk surrund

19. detsembril suri SDV kirjanik Ehm Welk.

Tema romaanid, jutustused, draamad kuuluvad saksa progressiivse kirjanduse paremikku. SDV-s on tema teoseid trükitud 2,5 miljonis eksemplaris. Eriti populaarseks sai tema trilooogia «Kummerovi õiglased», milles humoorikas, inimsõbralik pilk peatub

põhja-saksa talupoja elul-olul. Tema esimene draama «Äike Gotlandi kohal» kujunes Piscatori lavastuses omasuguseks sündmuseks Saksa teatrielus. Hitleri režiimi ajal heideti ta kontsentratsioonilaagrisse. 1954. aastal austati Welki SDV rahvusliku preemiaga. 1957. aastal valiti ta Greifswaldi ülikooli audoktoriks.

Naiskirjanike edu

Kuuest igal aastal ilukirjandusele jagatavast tähtsamast auhinnast Prantsusmaal langes tänavu kolm osaks naiskirjanikele. Goncourt'i preemia laureaadi Edmonde Charles-Roux' kõrval (kellest teatasime «Loomingus» nr. 12, 1966) on esile tõstetud veel Irène Monési'd ja Marie-Claire Blais'd.

Irène Monési romaanile «Natüürmort akna all» anti «Femina» auhind. Irène Monési (kodanikunimega Demones) on erialalt psühholoog. Ta tegutses pikemat aega vaimselt defektiivsete laste hariduse alal. Praegu töötab ta grafoloogina. «Natüürmort akna all» on võrdlemisi sünye raamat, mis jutustab ebanormaalsetest perekondlikest suhetest. Perekonnas võimutseb ema, kes ei tunne huvi ega armastust oma laste vastu. Lapsed aga püüdleval välja niisugusest ahistavast kodust.

«Médicis» preemia sai 27-aastase kanadalanna Marie-Claire Blais' romaan «Üks ajajärk Emmanueli elus». Marie-Claire Blais pole kirjanduses päris uustulnuk, temalt on varem ilmunud kaks näidendit ja mõned luuletuskogud. Praegu elab ta stipendiaadina Wellfleet'is (USA). «Üks ajajärk Emmanueli elus» kirjeldab ühe rohkearvulise kanada perekonna igapäeva, selle muresid ja raskusi. Ka selle ro-

maani põhitoon on tume, ent teost ei saa siiski pessimistlikuks nimetada.

*

Ajakirjanikust romaania kirjanikule antav «Interallié» auhind määrati tänavu tunnustatud ajakirjaniku ja kirjaniku Kléber Haedens'i romaanile «Suvi lõpeb pärnade all». Kirjanduslikku tegevust alustas K. Haedens enne sõda, tema esikromaan sai 1937. a. preemia. «Suvi lõpeb pärnade all» on diskreetne ülemlaul maaelule, Saintonge'ile, kust pärineb kirjaniku ema. Romaan portreerib noort naist, «seelikus Rastignac'i», keda ei rahulda elu provintsis.

Prantsuse Akadeemia suure romaaniauhinnaga («Grand Prix du roman de L'Académie Française») premeeritud Gaston Nourrissier' romaan «Prantsuse lugu» annab pildi nn. keskmise Prantsusmaa väiklusest. Jutustades tagasihaaravalt oma elust, kõneleb peategelane, sõja puhkedes 12-aastane Patrice, asjadest, mis puudutavad igat prantslast. Esile tõstes romaani siirust, kirjutab André Stil: «Sellel tasandil ei ole siirus ainult ühe inimese asjaks. Kõigil aegadel, eriti aga teatud ajajärkudel, on olemas rahvusliku siiruse puhang, mida tuleb hinnata — ükskõik, millest see ka välja ei kasvaks — kui üldsust puudutavat küsimust.»

Anna Seghersi uus romaan

Aastavahetusel lõpetas Anna Seghers sõjajärgse Saksamaa elu käsitleva trilooogia teise köite. Esimene raamat

«Otsustus» ilmus 1959. aastal. Uus romaan kannab pealkirja «Usaldus». Varsti ilmub ka kolmas raamat.

Hiinas rünnatakse kirjanikke

«Kultuurirevolutsioonist» ei jää puutumata ka kirjanikud. Juba mõni aeg tagasi tulid teated silmapistva hiina kirjaniku Go-Mo-Zo vastu tõstetud süüdistustest. Nüüd kuulutasid Pekinigi lehed näitekirjaniku ja endise kultuuriministri asetäitja Hsia Yeni «ko-

danlikuks reaktionääriks», «revolutsioonivastaseks revisionistiks», kes boikoteerivat Mao Ze-dongi kirjanduskunstilist kurssi. Hiina Draamakirjanike Liidu esimees kirjanik Tien Han langes samasuguse rünnaku ohvriks.

Sisukord

I. Torn		A. Siig	
Öö (Vineerilõige)	1 ees	** (Nii südantvalutavalt va-	
H. Jürisson		lendavad kaerad)	71
Punga laulud	3	Tüdrukud — brünnett ja blond	71
On kurb minul kurbadest		Pööripäeval	72
eludest	4	H. Sergo	
Luiteliivale	4	Seitse laulatussõrmust	74
A. Valton		Adamson-Eric	
Musu	5	Lilled (Õli)	85
Hea inimene	9	A. Kaal	
Sõbrannad	13	Vanatänav	87
Sentimentaalne looke	18	Hilinenud avastused	94
Silmus	21	A. Ehin	
N. Baturin		Vana talu moodsas suvitus-	
** (Üü kõllane ku kärjevaha)	25	kohas	98
** (Tallihoone tiidakil tuule-		Eelsügise süvises	98
kojas)	25	P. Ambur	
Öölaul	26	Mälestuskilde Oskar Lutsust	100
J. Tillo		R. Alekõrs	
Margapuu	27	Aeg ja inimene tänase päeva	
L. Ruud		vaateveerul	110
Su süda on rohi	43	P. Rummo	
Ilu	43	Sii ja Prohveti romaan	127
V. Tolli		E. Maasik	
Aednik (Söövitus)	45	Jälgides rändlindude rännuteid	148
O. Tooming		Ringvaade	154
Üksiklane Urr-Murr	47		
Kukemäng	61		

Toimetuse kolleegium: Erni Hiir, Paul Kuusberg, Ralf Parve,
Paul Rummo, Ilmar Sikemäe, Juhan Smuul, Aleksei Sokolov,
Anton Vaarandi (toimetaja).

Toimetuse aadress: Tallinn, Harju t. 1, tel. 413-65, 407-80, 407-81.

Kirjastus «Perioodika», Tallinn. Pikk t. 37.

Ladumisele antud 8. XII 1966. Trükkimisele antud 13. I 1967. Trükiarv 11 000.
Staicele Paberivabriku trükipaber nr. 1, 70×108, 1/16. Trükipoognaid 10 + klee-
bis. Formaadile 60×90 kohaldatud trükipoognaid 14,18. Arvestuspoognaid 13,80.
MB-01006. Tellimise nr. 3421. Trükikoda «Ühiselu», Tallinn, Pikk t. 40/42.
«Looming» nr. 1, jaanuar 1967. Hind 50 kop.

На эстонском языке

Орган Союза писателей ЭССР «Лoomинг» («Творчество»)

№ 1, январь 1967

50 коп.

Индекс
78174